

Care International Balkans
PROGRAM INICIJATIVA MLADICA

**Studija
uticaja**

Istraživanje

Januar, 2023

STRAŽIVANJE

CARE INTERNATIONAL BALKANS

**PROGRAM INICIJATIVA MLADIĆA:
STUDIJA UTICAJA PROJEKTA U PERIODU
2014-2020**

Uvodna riječ

We are pleased to be able to present the Impact Study Research for CARE's regional Young Zadovoljstvo nam je što možemo da predstavimo Studiju uticaja CARE-ove regionalne Inicijative mladića (YMI), dugoročnog programa CARE-a na Balkanu koji sprovodi u saradnji sa partnerskim organizacijama civilnog društva, obrazovnim institucijama i donatorima, pokrivaći širok spektar tema koje imaju za cilj da promijene ponašanja i stavove mladih i pruže im nove perspektive i mogućnosti.

Inicijativa mladića je započela sa malim kvalitativnim istraživanjem istražujući stavove i ponašanja mladića, a zatim je tokom godina prerasla u sveobuhvatan program sa različitim komponentama namijenjenim mladim ljudima, roditeljima, nastavnicima, prosvjetnim radnicima, studentima, novinarima i drugim važnim akterima. Od početka, program je direktno dosegao preko 130.000 mladih ljudi u preko 280 škola i preko 1.800 nastavnog osoblja, dok su različiti edukativni programi i kampanje dosegli 800.000 ljudi širom Balkana.

Rad sa mladim ljudima, posebno mladićima, u kontekstu unapređenja rodne ravnopravnosti je bio izuzetan izazov za CARE i prošli smo ogroman put u poslednjih 15 godina. Mladi usvajaju svoje lične stilove života tokom tranzicije iz adolescencije u odraslo doba pod uticajem složene mješavine ekonomskih, društvenih, kulturnih i obrazovnih procesa. Uprkos svemu, program je nastojao da komplementarnim pristupom tj. promocijom zdravijih stilova života, edukacijom o nenasilju i socijalno usmjerenum kampanjama u čijem kreiranju su mlađi ljudi učestvovali, na koncu da istim mladima da osjećaj vlasništva i postignuća. Ovi rezultati ne bi mogli biti postignuti bez naših partnerskih organizacija koje su implementirale program: Act for Society Centar iz Tirane, Institut za populaciju i razvoj iz Sarajeva, Perpetuum mobile iz Banja Luke, Snaga mladih iz Mostara, Status M iz Zagreba, Centar za savjetovanje, socijalne usluge i istraživanje iz Prištine, YMCA iz Đakovice, Centar E8 i Smart Kolektiv iz Beograda.

Najveća zahvalnost i priznanja idu organizacijama koje su prepoznale potrebu za intervencijom i našim pristupom, te svima koji su dali ogroman doprinos i finansijsku podršku. Norveško Ministarstvo spoljnih poslova je pružilo početnu podršku, a YMI od 2014. godine finansiraju Austrijska razvojna agencija, Vlada Švajcarske i Fondacija Oak. Ova ogromna podrška omogućila je CARE-u i partnerima da rade sa generacijama mladih ljudi i razviju program koji obuhvata relevantne metodologije i pristupe.

Ovaj program ne bi mogao da se implementira bez jake saradnje između CARE kancelarija, te ovim putem želimo da se zahvalimo sljedećim partnerima: CARE Njemačka, CARE Austrija i CARE Norveška na njihovim bezuslovnim naporima i doprinosima.

Zahvaljujemo se nastavnom osoblju, profesorima i direktorima škola kao i predstavnicima institucija širom Balkana, koji su prepoznali ovaj program i izvršili herojske promjene u svojim sredinama, a prije svega svim mladima koji su učestvovali u programu.

CARE i njegovi partneri podstiču vlade i zainteresovane strane da usvoje obrazovanje o životnim vještinama kao dio svojih sveobuhvatnih npora u radu sa mladima. Svaki pristup mora da ujedini škole, zajednice, porodice i druge važne aktere civilnog društva kako bi podržali mlade lude dok postaju odrasli. Nadamo se da ova studija uticaja daje podsticaj za sistematske promjene.

mr Sumka Bučan

Regionalna direktorka, CARE Balkans

CARE INTERNATIONAL

U regionu Balkana, CARE International ima preko 25 godina iskustva u implementaciji programa. Tokom ratova i sukoba 1990-ih, CARE je kroz svoje aktivnosti nastojao da odgovori na uništavanje, traumatizaciju, raseljavanje i međuetničku mržnju svojim obimnim humanitarnim radom i radom na spašavanju života na Balkanu. Od 2000. godine, CARE-ova orientacija je premješтana na razvojni rad i njegov cilј na Balkanu danas je da obezbijedi da socijalna, ekomska i politička prava ranjivih i marginalizovanih grupa budu prznata i poštovana, čime doprinosi održivom miru u regionu. CARE-ova programska strategija zasniva se na dva stuba: a) socio-ekonomsko uključivanje ranjivih manjina i drugih marginalizovanih grupa doprinoseći jačim kapacetetima i poboljšanim mogućnostima za njih, omogućavajući im da se integrišu u društvo i ostvare svoja prava, b) rođnoj ravnopravnosti ranjivih i marginalizovanih grupa kroz promovisanje vrijednosti i prakse rodne ravnopravnosti, različitosti i nenasilja, jačanje kapaciteta lokalnih, nacionalnih i regionalnih aktera za ljudska prava i socijalne pravde i stvaranje mogućnosti za inovacije, učešće, učenje, saradnju i zagovaranje. CARE njeguje partnerske odnose sa lokalnim sektorom civilnog društva i vladama posvećenim doprinosu pozitivnim promjenama u društvima.

Izradu ove publikacije podržavaju OAK fondacija i CARE. Sadržaj i nalazi navedeni u ovoj publikaciji pripadaju autorima i ne odražavaju nužno stavove Oak fondacije ili CARE-a.

Sadržaj

LISTA SKRAĆENICA	9
REZIME	12
UVOD.....	15
REGIONALNA ANALIZA VRŠNJAČKOG, RODNO ZASNOVANOG I SEKSUALNOG NASILJA MEĐU MLADIMA.....	20
Albanija.....	22
Bosna i Hercegovina	25
Hrvatska.....	27
Kosovo*	30
Srbija.....	32
SVRHA STUDIJE.....	38
CILJEVI.....	39
METODOLOŠKI PRISTUP	42
Rodni stavovi	46
Kućne aktivnosti.....	46
Rodne uloge	49
Rodne norme	50
Homofobija	51
Prevencija nasilja.....	55
Vršnjačko nasilje	55
Rodno zasnovno nasilje	58
Nasilje nad homoseksualcima	62
Reakcija na nasilje	63
Seksualno i reproduktivno zdravlje	67
Zloupotreba alkohola i droga	71
Prevencija seksualnog nasilja.....	75
Najefikasnije komponente programa	81
ZAKLJUČCI.....	90
NAUČENE LEKCIJE	92
PREPORUKE	94
BIBLIOGRAFIJA	98
PRILOZI.....	105

Autor:
Srdjan Dušanić

Izdavač:
CARE International Balkans
Hasana Kaimije, Sarajevo 71000, Bosna i Hercegovina
www.care-balkan.org

Za izdavača:
Sumka Bučan, Regionalna direktorica

Jezički urednik:
Dragan Koprena

Dizajn i priprema za štampu:
Branislav Slijepčević i Aleksandar Slijepčević

Autorska prava © 2023 CARE International u Bosni i Hercegovini – Sarajevo
Sva prava zadržana.

Nijedan dio ove publikacije ne može se reprodukovati ili prenosi u bilo kom obliku ili na bilo koji način, elektronski, mehanički ili na drugi način, uključujući (ali ne ograničavajući se na) fotokopiranje, snimanje ili korištenje istraživačkih informacija, bez pismene dozvole autora ili vlasnika autorskih prava. Odnos između izdavača i autora regulisan je Zakonom o autorskom i srodnim pravima u Bosni i Hercegovini.

Lista skraćenica

- AWEN** – Albanska mreža za osnaživanje žena
BiH – Bosna i Hercegovina
BMK – Budi muško klub
CEDAW – Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena
CDC – Centri za kontrolu i prevenciju bolesti
CoE – Savjet Evrope
FB – Facebook
FBiH – Federacija Bosne i Hercegovine
RZN – Rodno zasnovano nasilje
HBSC – Zdravstveno ponašanje djece školskog uzrasta
IDRA – Asocijacija za istraživanje interkulturnog razvoja
IG – Instagram
IWF – Fondacija za internetski nadzor
Ipsos – Institut za ispitivanje javnog mnjenja
KI – Ključni ispitnici
NVO – Nevladina organizacija
NSVRC – Nacionalni resursni centar za seksualno nasilje
OCD – Organizacije civilnog društva
OEBS – Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju
RS – Republika Srpska
SRZ – Seksualno i reproduktivno zdravlje
UN – Ujedinjene nacije
UNHCR – Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbjeglice
UNICEF – Dječiji fond Ujedinjenih nacija
YMI – Inicijativa mladića

The background of the image shows a classroom setting. A teacher stands at the front of the room, facing a group of students who are seated at their desks. The students appear to be in a listening or attentive posture. The room has a chalkboard, posters on the walls, and a window with a grid pattern.

Rezime

Rezime

REZIME

Uvod i ciljevi

Od 2006. godine koalicija lokalnih, regionalnih i međunarodnih organizacija promoviše pozitivne koncepte u radu sa mladim muškarcima pod zaštitnim znakom Inicijative mladića (YMI). YMI je regionalni program izgrađen na sveobuhvatnim i programskim naporima CARE-a u borbi protiv interpersonalnog i rodno zasnovanog nasilja (RZN), kao i za unapređenje rodne ravnopravnosti u regionu i bavi se preventivnim mjerama koje se odnose na ekstremizam i nasilje mladih. Ovaj program se implementira u opština i srednjim školama u Albaniji, Bosni i Hercegovini (BiH), Hrvatskoj, Kosovu* i Srbiji. Srce YMI je "Program Y" (mladi), koja se fokusira na transformaciju školskog okruženja u okruženje koji promoviše rodnu ravnopravnost i kulturu nenasilja. Suština intervencije Programa Y je niz grupnih edukativnih radionica praćenih kampanjama društvenih normi koje promovišu kritičko i lično razmišljanje o rodu, maskulinitetima i zdravlju, sa snažnim fokusom na prevenciju nasilja.

Cilj studije uticaja je da se otkriju promjene koje su se dogodile u mjestima implementacije u pogledu percepcije, stavova i ponašanja mladih u periodu od 2014-2020. godine u ključnim programske oblastima: (1) rodni stavovi; (2) prevencija nasilja; (3) seksualno i reproduktivno zdravlje; (4) zloupotreba alkohola i droga; i (5) prevencija seksualnog nasilja, kao rezultat direktnog angažovanja CARE-a i njegovih partnera. Ova studija takođe ima za cilj da identifikuje koje metode i koji pristupi (školske radionice, školske i/ili kampanje u zajednici i Budi muško klubovi – BMK) su bili najefikasniji u datom kontekstu i okolnostima.

CARE namjerava da utvrdi nivo i vrstu uticaja u tri domena navedena ispod, a koji su povezani sa pet ključnih oblasti navedenih iznad:

- 1.** Promjena u znanju, vještinama i samopouzdanju mladića i djevojaka srednjoškolskog uzrasta, kao rezultat direktnog učešća u školskim radionicama i školskim i/ili kampanjama u zajednici zasnovanim na Programu Y, kao i u Budi muško klubovima.
- 2.** Promjena u stavovima i ponašanju mladića i djevojaka srednjoškolskog uzrasta, kao rezultat učešća u školskim radionicama, kampanjama i Budi muško klubovima, kao i u njihovo sposobnosti da adekvatno odgovore na nasilje koje se dešava njima ili drugima.
- 3.** Metode i pristupi koji su u datom kontekstu i okolnostima dali najbolje rezultate.

Metod

Evaluacija podrazumijeva primjenu različitih kvantitativnih i kvalitativnih metoda istraživanja, uključujući analizu različitih vrsta dokumenata (istraživačkih izvještaja, politika i sl.), kao i sprovećenje većeg broja intervjuja i fokus grupe.

Ova studija uticaja se sastoji od nekoliko komponenti koje pružaju sveobuhvatan pregled efikasnosti preventivnih alata, metoda i pristupa korištenih tokom vremena kroz Program Y u datom kontekstu i periodu od 2014-2020. godine. Konsultant je koristio sljedeće metode:

- 1. Pregled konteksta:** Kratka regionalna analiza i pregled zemlje o vršnjačkom, rodno zasnovanom i seksualnom nasilju među mladima uzrasta između 14 i 19 godina u Srbiji, Kosovu*, Albaniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Pored toga, u analizi su opisane državne mjere koje se primjenjuju na nacionalnom, kantonalm i lokalnom nivou kako bi se osigurala prevencija svih oblika nasilja.
- 2. Desk analiza:** Pregled podataka prikupljenih iz serije evaluacija u školama, te studija i izvještaja u vezi

sa projektom sprovedenih između 2014. i 2020. godine. Tokom svake faze projekta, istraživači i YMI tim su prikupljali relevantne podatke i inpute kroz Početne procjene u školama sprovedene na početku svakog projektnog ciklusa i Završne evaluacije u školama sprovedene na kraju tih projektnih ciklusa. Ovi odvojeni istraživački izvještaji su analizirani i korišteni za predstavljanje uticaja Programa Y na mlade u pet navedenih oblasti, zajedno sa ostalim projektnim izvještajima i završnim evaluacijama projekta.

- 3. Intervjui:** Organizovani su intervjui i fokus grupe sa bivšim i sadašnjim učesnicima programa i ključnim akterima (predstavnicima škola, ministarstava, lokalnih organizacija civilnog društva (OCD), itd.). Ovo je podrazumijevalo:
 - a.** Fokus grupe sa korisnicima koji su učestvovali u Programu Y koji je realizovan u srednjim školama,
 - b.** Individualne ili grupne intervjuje sa predstavnicima školskog osoblja (direktorima, pedagozima i nastavnicima) ili drugim akterima.

Glavni zaključci

Nalazi sa svih ciljnih lokacija su pokazali da su učesnici doživjeli značajne ili pozitivne promjene na nivou **ličnih i društvenih vještina**. Tvrđili su da su stekli samopoštovanje i osjetili veće samopouzdanje kao direktni rezultat aktivnosti programa. Naučili su da slobodnije i otvorenije izražavaju svoje stavove, kao i da prihvate različitost. Učesnici su razvili veću otpornost na pritisak vršnjaka i poboljšali svoje vještine komunikacije. Tvrde da im se kritičko razmišljanje poboljšalo i da su naučili kako da se nose sa sopstvenim emocijama.

Kada je riječ o **uticaju na stavove i ponašanje mladih**, možemo zaključiti da su završna istraživanja zabilježila nekoliko pozitivnih ishoda. Poboljšanja su napravljena u oblastima rodne ravnopravnosti, učešća mladih u kućnim poslovima, prevencije nasilja, uključujući rodno zasnovano nasilje, i znanja o seksualnom i reproduktivnom zdravlju. Nije primjećen dosljedan napredak u pogledu konzumiranja psihoaktivnih supstanci. Najpozitivnije promjene dogodile su se u oblastima rodne ravnopravnih odnosa i prevencije nasilja.

* Ova oznaka ne prejudicira stavove o statusu i u skladu je sa Rezolucijom SB UN 1244/1999 i Mišljenjem Međunarodnog suda pravde o proglašenju nezavisnosti Kosova. Primjenjuje se na cijeli dokument.

Kada je riječ o **stavovima i ponašanju**, najveća promjena je zabilježena u domenu rodno ravnopravnih odnosa, prevencije nasilja i rodno zasnovanog nasilja. Mladi su takođe izjavili da su aktivnije učestvovali u kućnim poslovima, kao i da su bolje brinuli o svom seksualnom i reproduktivnom zdravlju. Uočili smo nizak nivo seksualnog nasilja, ali mladi tvrde da su sada više informisani o vrstama seksualnog nasilja. Nije utvrđen dosljedan napredak u pogledu konzumiranja psihoaktivnih supstanci.

Pored navedenog, učesnici su istakli važnost interaktivnog rada, angažovanja vršnjačkih edukatora i nastavnika, kao i činjenicu da je program trajao nekoliko godina i da su bili uključeni svi učenici, a ne samo nekolicina odabranih.

Podaci pokazuju da su svi aspekti intervencije (učešće u Budi muško klubovima, kampanjama i radionicama) doprinijeli određenim poboljšanjima u stavovima i ponašanju mladića i djevojaka u različitim sferama njihovog života. **Učesnici se jednoobrazno slažu da je kombinacija radionica, kampanja i učešća u Budi muško klubovima bila najvažniji faktor u ovim promjenama.** Radionice su imale direktni uticaj na znanja, stavove i ponašanje u određenim sferama života. Međutim, ove promjene su postale izraženije kao rezultat

kampanja i njihovog uključivanja u lokalni BMK. Kampanje su najviše doprinijele širenju poruka Programa u zajednici, dok je BMK bio odgovoran za najdublje i najdugotrajnije pojedinačne promjene.

Koncept rada ovog programa je dao dobre rezultate i treba ga podržati i dalje razvijati u budućnosti. Pored toga, potrebna je sistemska podrška institucija za uspostavljanje mehanizama kako bi mladi ljudi znali kome da se obrate kada nađu na probleme ili imaju druge potrebe. Očekujemo da će program podstići odgovorne obrazovne institucije i škole da aktivnije rade na uspostavljanju održivih mehanizama, kao što je nastavni plan i program koji vodi ka unapređenju životnih stilova mladih. Nadamo se da će CARE International, u saradnji sa svojim donatorima i lokalnim partnerima, nastaviti rad koji je do sada unaprijedio školske sredine i stvorio bolje uslove za zdrav razvoj mladića i djevojaka na Balkanu.

UVOD

U periodu od 2014-2017. godine, CARE International i njegovi lokalni partneri su implementirali preventivni program (poznat kao „Program Y“) koji je imao za cilj poboljšanje života mladih ljudi u oblastima: (1) rodnih stavova; (2) prevencije nasilja; (3) seksualnog i reproduktivnog zdravlja; (4) zloupotrebe alkohola i droga; i (5) prevencije seksualnog nasilja. Kako rezultati evaluacije iz pojedinačnih faza programa nikada nisu integrисани, svrha ove analize i izvještaja je da konsoliduje rezultate i uticaje spomenutog programa i unaprijedi будуće programe na Balkanu. Ova studija uticaja je izrađena uz podršku Oak Fondacije, CARE Austria i CARE Deutschland.

Misija CARE International Balkan u regionu je da doprinese poslijeratnom oporavku i društveno-ekonomskom razvoju Bosne i Hercegovine (BiH), Hrvatske, Srbije, Kosova* i Crne Gore. Rad CARE-a na Balkanu započeo je 1992. godine kada je CARE pružao humanitarnu podršku ljudima pogodenim ratom. Krajem 1990-ih, CARE je pomjerio svoj fokus u regionu sa humanitarne poslijeratne pomoći i rehabilitacije na društveno-ekonomski razvoj, angažujući se u intervencijama usmjerenim na prevenciju sukoba i izgradnju mira, održivi život, rodnu ravnopravnost i prevenciju rodno zasnovanog nasilja.

Od 2006. godine koalicija lokalnih, regionalnih i međunarodnih organizacija promoviše pozitivne muške identitete pod zaštitnim znakom Inicijative mladića (YMI). YMI je regionalni program koji uključuje ministarstva obrazovanja, pedagoške zavode, škole, učenike, roditelje i nevladine organizacije u partnerski i proaktivni proces razvoja,

testiranja i unapređenja obrazovnih programa, u cilju stvaranja boljih obrazovnih i zdravstvenih mogućnosti za mlade ljudi. Program je bio usmjeren na mlade, posebno mladiće koji su podložni nasilju i antisocijalnom ponašanju, sa ciljem da ojača njihove ključne vještine, znanja i stavove, i na taj način podstakne njihovo bolje ponašanje u skladu sa rodno ravnopravnim normama i nenasiljem. Koordinisan od strane CARE International Balkan, implementiran od strane omladinskih organizacija civilnog društva i vladinih institucija u pet zemalja/teritorija, i evaluiran od strane spoljnih istraživača, YMI nastoji da promoviše stil života koji daje prioritet dobrom zdravlju¹, nenasilju i rodnoj ravnopravnosti kroz kombinaciju edukativnih radionica i kampanja u zajednici. YMI je započeo sa malim kvalitativnim istraživanjem istražujući stavove i ponašanja mladića što je pomoglo da se razvije programski okvir sa ključnim tematskim oblastima i najadekvatnijim pristupima zasnovanim na kontekstu i nalazima istraživanja. Tokom godina, prerastao je u sveobuhvatan program sa različitim komponentama namijenjenim mlađim ljudima, roditeljima, nastavnicima, prosjetnim radnicima, studentima, novinarima i drugim važnim akterima. Od početka, program je direktno dosegao preko 130.000 mladih ljudi širom Balkana, sa indirektnim dosegom od preko 13 miliona ljudi.

Srž YMI intervencije je serija grupnih edukativnih radionica praćenih kampanjama društvenih normi koje promovišu kritičko i lično razmišljanje o rodu, maskulinitetu i zdravlju, sa snažnim fokusom na prevenciju nasilja. Radionice su veoma participativne i bave se pitanjima zdravlja i odnosa iz

¹ Bez zloupotrebe droga i alkohola, odgovorna vožnja, briga o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, bavljenje sportom i redovni ljekarski pregledi, itd.

rodne perspektive, uključujući seksualno i reproduktivno zdravlje, komunikaciju i pregovore, upotrebu droga i alkohola, upravljanje bijesom i prevenciju nasilja. Od 2014. godine, CARE i njegovi partneri su započeli sa razvojem prilagođenog programa za mlade koji je postao jedan od kamenih temeljaca intervencije. Srce YMI je Program Y (mladi)², koji je fokusiran na transformaciju školskog okruženja u okruženje koje podržava i njeguje rodnu ravnopravnost i promoviše kulturu nenasilja.

Program Y

„Program Y – Mladi“ je obrazovni kurikulum zasnovan na dokazima koji ima za cilj da razvije funkcionalna znanja, stavove i psihosocijalne vještine mladih ljudi, a koje su od izuzetne važnosti za zdravo i bezbjednije odrastanje. To je koristan alat i priručnik za obuku za edukatore u srednjim školama i omladinske radnike koji se fokusira na rješavanje pitanja rodnih nejednakosti, štetnih zdravstvenih praksi i nasilja u svakodnevnom životu mladića i djevojaka uzrasta od 14 do 19 godina u školama i zajednici. Zasnovan na savremenim pedagoškim metodama rada, koje podrazumijevaju saradničko i participativno

učenje, Program Y podučava mlade ljude da prepoznaju i razumiju rizike, kritički razmišljaju o posljedicama i donose odluke koje su u najboljem interesu njihovog zdravlja i zdravlja njihovih vršnjaka.

Program Y predstavlja dokumentovani uspjeh na Zapadnom Balkanu i trenutno se sprovodi u osnovnim i srednjim školama, omogućavajući visok direktni domet i nivoje učešća. Programske sesije vode obučeni facilitatori i one su integrisane u školski program na različite načine, kao što su pojedinačni časovi, vannastavne aktivnosti ili dijelovi časova odjeljenske zajednice.

² Program Y – inovativni pristupi u prevenciji rodno zasnovanog nasilja i promociji zdravih životnih stilova kod mladića i djevojaka

**Regionalna
analiza
vršnjačkog,
rodno
zasnovanog
i seksualnog
nasilja među
mladima**

**Regionalna analiza
vršnjačkog,
rodno zasnovanog
i seksualnog nasilja
među mladima**

REGIONALNA ANALIZA VRŠNJAČKOG, RODNO ZASNOVANOG I SEKSUALNOG NASILJA MEĐU MLADIMA

Osnovne informacije

Centri za kontrolu i prevenciju bolesti (CDC) definišu **nasilje mladih** kao "namjernu upotrebu fizičke sile ili moći za prijetnju ili nanošenje štete drugima od strane mladih u dobi od 10 do 24 godine". Nasilje mladih može uključivati bilo šta, od maltretiranja ili tučnjave do prijetnji oružjem i nasilja vezanog za bande. Kada govorimo o nasilju među mladima, mlada osoba može da bude žrtva, napadač ili svjedok. Ujedinjene nacije tvrde da je "nasilje mladih globalni javnozdravstveni problem koji uključuje niz djela od maltretiranja i fizičkih tučnjava, težeg seksualnog i fizičkog napada, pa sve do ubistava". Ono može početi u vrlo mlađoj dobi i kulminirati kako osoba postaje starija, ali može početi i u kasnijoj dobi žrtve. Postoje različite vrste nasilja mladih.

Vršnjačko nasilje je definisano kao ponovljena radnja koja se namjerno sprovodi da bi se namjerno povrijedilo druge; to je nasilje koje je uzorkovano, a ne izolovana pojавa (Sampasa-Kanyinga, Willmore, 2015). Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbjeglice (UNHCR) definiše rodno zasnovano nasilje kao štetne radnje usmjerene na pojedince na osnovu njihovog roda i ukorijenjene u rodnoj nejednakosti, zloupotrebi moći i štetnim normama. Seksualno nasilje, prema definiciji Nacionalnog resursnog centra za seksualno

nasilje (NSVRC), podrazumijeva da neko manipuliše ili prisiljava neku drugu osobu na neželjenu seksualnu aktivnost bez njegovog ili njenog pristanka.

Ujedinjene nacije (UN) u svojim procjenama zaključuju da je nasilje jedan od četiri glavna razloga za smrt mladih. Svake godine se dogodi oko 200.000 ubistava među mladima starosti od 10 do 29 godina. To čini 43% ukupnog broja ubistava širom svijeta. Od ovog broja, 83% su mladići. Još je više mladih ljudi koji zadobiju povrede i kojima je potrebna medicinska pomoć. Vršnjačko nasilje ponekad se prenosi na seksualno nasilje. UN takođe priznaju da 3-24% djevojaka navodi da je njihovo prvo seksualno iskustvo bilo iznudeno. Posljedice bilo kojeg oblika nasilja mladih su brojne i doživotne i utiču na psihičko, fizičko i socijalno funkcionisanje žrtava. Još jedna posljedica je da žrtve nasilja mogu postati počinioци.

Neizvjesnost, rastući društveni dispariteti, teški ekonomski izbori i promjena društvenih i kulturoloških očekivanja čine tranziciju iz adolescencije u odraslo doba većim izazovom nego što je to ranije bio slučaj. Društveni konteksti u kojima pojedinci odrastaju oblikuju njihov identitet, sa implikacijama na ponašanje tokom kritične tranzicije u odraslo

doba u kojem se prvi put donose mnoge ključne životne odluke (Kirkpatrick Johnson, Mollborn 2009). Uloge koje mlada osoba preuzima i proživljava oblikuju njenu dob iz perspektive te osobe (George 1990; Logan, Ward i Spitz 1992). Djeca izložena različitim oblicima nasilja češće doživljavaju depresiju i anksioznost, puše, zloupotrebljavaju alkohol i droge, samopovređuju se i upuštaju se u

visoko rizično seksualno ponašanje. Stansfeld et al. (2017) su otkrili da je visoka izloženost nasilju povezana sa visokim nivoom emocionalnih poremećaja kod adolescenata koji nisu bili zaštićeni socijalnom podrškom. Isto tako, oni su identifikovali i hitnu potrebu za intervencijama kako bi se smanjila izloženost nasilju kod mladih.

Cilj

Svrha ovog izvještaja je da sumira državne mјere, politike i strategije koje se primjenjuju u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Kosovu* i Srbiji, kao i da pruži regionalnu perspektivu po pitanju nasilja mladih. Štaviše, to je prilika da se analizira veza između politika koje se dotiču vršnjačkog, rodno zasnovanog i seksualnog nasilja u ovim zemljama. Ovaj rad takođe pruža kratku regionalnu analizu i pregled po zemljama o vršnjačkom, rodno zasnovanom i seksualnom nasilju među mladima u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Kosovu* i Srbiji.

Postoji nekoliko studija o ovim temama, ali za potrebe ove kratke analize koristili smo samo one najrelevantnije. Ovdje je prikazano poređenje državnih mјera između navedenih zemalja, kao i poređenje dostupnih podataka o vršnjačkom, rodno zasnovanom i seksualnom nasilju. Primarni cilj ove procjene i prikupljanja podataka nije prikupljanje statističkih podataka, već pomoć u planiranju budućeg programa kao odgovor na identifikovana pitanja koja izazivaju zabrinutost.

Međunarodni i regionalni kontekst nasilja mladih (vršnjačko, rodno zasnovano i seksualno) na Balkanu

Albanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Kosovo* i Srbija pokazuju (barem deklarativnu) posvećenost suočavanju sa rodno zasnovanim nasiljem, seksualnim nasiljem i zaštitom mladih. Uprkos tome, nasilje je i dalje goruće pitanje i zahtijeva dalju pažnju i napore da se ono prevaziđe. Uz to, sve ove zemlje imaju različite institucionalne mehanizme i potpisale su ili ratifikovale različite međunarodne ugovore. Da spomenemo samo neke od njih:

- *Agenda Ujedinjenih nacija 2030 za ciljeve održivog razvoja (2015)* ima za cilj rješavanje globalnih izazova i predviđa eliminaciju nasilja. Takođe se bavi rodnom ravnopravnosti, tačnije eliminisanjem svih oblika nasilja nad ženama i djevojčicama, uključujući seksualnu eksploraciju. Savjet Evrope je pokrenuo inicijativu da se 18. novembar obilježava kao Evropski dan zaštite djece od seksualne eksploracije i seksualnog zlostavljanja.

- Deklaracija UN o eliminaciji nasilja nad ženama (1993) definiše nasilje nad ženama i ističe da žene imaju, između ostalog, pravo na jednakost, pravo na slobodu i bezbjednost ličnosti, itd. Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta (1989), koja između ostalog definiše osnovna građanska, politička, socijalna, ekonomski i kulturna prava djece, takođe utvrđuje principe nediskriminacije, najboljeg interesa djeteta, prava na opstanak i razvoj, i učešće djece. Ova Konvencija propisuje i zaštitu djece od nasilja i zlostavljanja, uključujući i zaštitu djece od svih oblika eksploracije.
- Konvencija Savjeta Evrope o zaštiti djece od seksualne eksploracije i seksualnog zlostavljanja (2007), poznata i kao Lanzarote konvencija, obuhvata mјere za prevenciju, identifikaciju, istragu i kažnjavanje svih oblika seksualne eksploracije i zlostavljanja djece. Mnoge zemlje su takođe potpisnice Evropske konvencije o ljudskim pravima, Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979). Pekinške deklaracije i Platforme za akciju (1995). Isto važi i za Konvenciju Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (2011), takozvanu Istanbulsku konvenciju.

Albanija

Politički sistem Albanije je predsjedničko-parlamentarna demokratija. Parlament Albanije, koji se zove Narodna skupština, je tijelo koje usvaja zakone. Državni organ nadležan za pitanja rodne ravnopravnosti, suzbijanje rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici i prevenciju nasilja nad ženama i mladima je ministar zdravlja i socijalne zaštite preko Nacionalnog savjeta za rodnu ravnopravnost i Sektora za politike i strategije za socijalnu uključenost i rodnu ravnopravnost. Najviše savjetodavno tijelo

za pitanja rodne ravnopravnosti je Nacionalni savjet za rodnu ravnopravnost, dok istu ulogu u pogledu zaštite djece ima Nacionalni savjet za prava i zaštitu djeteta. Sektor za politike i strategije za socijalnu uključenost i rodnu ravnopravnost, odsjek Generalnog direktorata za politike i razvoj zdravstva i socijalne zaštite pri Ministarstvu zdravlja i socijalne zaštite, izrađuje politike i programe koji se odnose na pitanja djece.

Državne mjere

Ustav Republike Albanije, koristeći neutralan jezik, podrazumijeva da svi njeni građani imaju ista prava, bez obzira na rod, godine ili bilo koju drugu individualnu karakteristiku. Takođe propisuje da djeca imaju pravo na zaštitu od nasilja, maltretiranja i eksploracije, posebno ona mlađa od minimalne dobi za dječji rad. *Krivični zakon Republike Albanije* definiše odredbe za krivična djela protiv djece, braka i porodice. Kada je riječ o djeci, propisane su sankcije za maltretiranje djece, trgovinu maloljetnicima, seksualne ili homoseksualne odnose sa

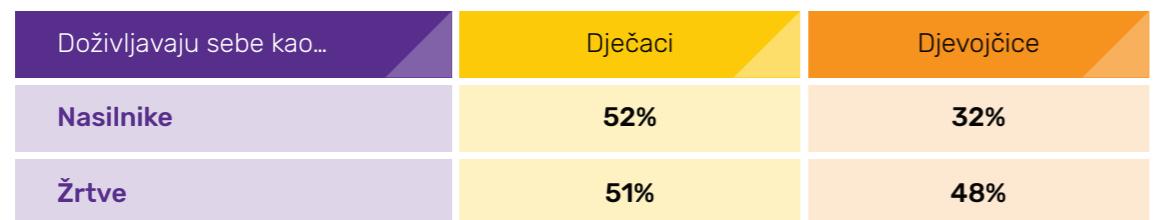
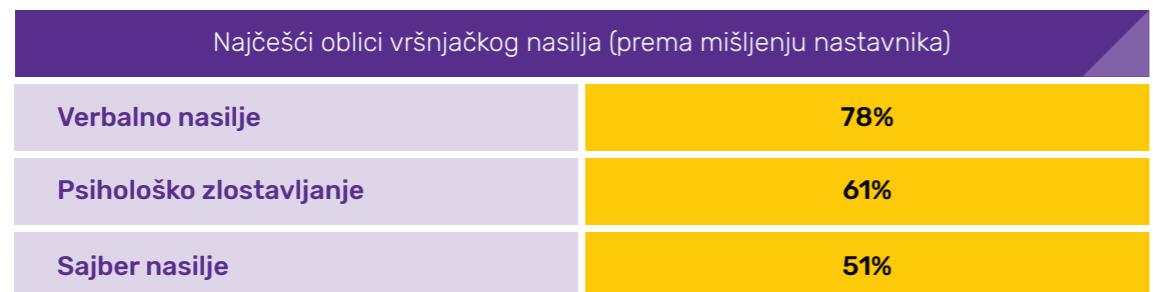
maloljetnicima, pornografiju, itd. Krivični zakon takođe propisuje kazne za počinioce nasilja u porodici. *Zakon o mjerama protiv nasilja* u porodičnim odnosima garantuje zaštitu članova porodice koji su žrtve nasilja u porodici. Ovaj zakon posebnu pažnju posvećuje ženama i obuhvata djecu nakon izmjena i dopuna iz 2018. i 2020. godine. *Zakonom o pravima i zaštiti djeteta* definisano je pravo djeteta na zdrav fizički, mentalni, moralni, duhovni i društveni razvoj, kao i da uživa u porodičnom i društvenom životu koji je primjeren djetetu.

Nekoliko rezolucija i odluka bavi se pravima djece i mladih - Rezolucija o osudi nasilja nad ženama i djevojčicama i povećanju efikasnosti pravnih mehanizama za njegovo sprečavanje, mјere zaštite djece od pristupa ilegalnim i/ili štetnim sadržajima na internetu, itd.

Pregled studija

Seksualno nasilje je veliki problem u Albaniji. Veliki procenat zločina počinjenih u Albaniji čine zločini u vezi sa seksom. Prema podacima objavljenim na Childhub-u, seksualni zločini sa maloljetnicima čine oko 40% ukupnih seksualnih zločina u zemlji. Zakonska starosna granica za sporazumno seks je 14 godina; međutim, 67% žrtava seksualnih zločina su maloljetnici mlađi od 14 godina, dok 81% žrtava seksualnih zločina počinjenih nad maloljetnicima mlađim od 18 godina čine žene. Albanija se bori protiv ovog problema zapošljavanjem većeg broja radnika za zaštitu djece i postrožavanjem svog Krivičnog zakona. Međutim, samo oko 40% počinilaca je osuđeno, što predstavlja sve veći problem u sprovоđenju politika. *Zdravstveno ponašanje djece školskog uzrasta (HBSC) 2017-2018* je studija koju je sprovedla evropska HBSC mreža u Albaniji među djecom, dječacima i djevojčicama, uzrasta 11, 13 i 15 godina. Studija je pokazala da je oko 22% albanske djece bilo maltretirano od strane vršnjaka. Oko 30% dječaka i 20% djevojčica bili su počinioци, odnosno svako četvrti dijete je maltretiralo nekoga u mjesecima prije istraživanja. Što se tiče oblika nasilja koji su primijenjeni, oko 22% djece je ili maltretiralo nekoga korištenjem sajber nasilja ili je bilo maltretirano na isti način, a oko 30% njih je doživjelo fizičko nasilje, što znači skoro svaki drugi dječak i svaka peta djevojčica. Oko 32% učenika (28% djevojčica i 37% dječaka) prijavilo je barem jednu povredu koja je zahtijevala medicinsku pomoć. Pored toga, oko 31% djece doživjelo je fizičko zlostavljanje tokom cijelog života, a oko 16% njih doživjelo je emocionalno zlostavljanje tokom cijelog

života; oko 2% ispitanika doživjelo je fizičko zanemarivanje tokom cijelog života, a 14% je doživjelo emocionalno zanemarivanje. Fizičko zanemarivanje je bilo veće kod dječaka. Važan podatak je da je 69% djece, odnosno skoro dvije trećine, izjavilo da nikada nisu doživjeli napad od strane roditelja ili drugih odraslih u njihovom domaćinstvu. 26% mladih je fizički zlostavljanje jednom ili dva puta u životu. Kao odgovor na rezultate nacionalnog istraživanja o maltretiranju i ekstremizmu u obrazovnom sistemu, sprovedenom u maju 2016. godine, Savjet Evrope je osmislio program koji je implementiran u 21 školi u Albaniji, nakon čega je uslijedila poststudija. Prema podacima UN Women u Albaniji, tokom perioda izolacije uzrokovanog pandemijom COVID-19, od marta do maja 2020. godine, broj poziva na telefonsku liniju za nacionalno savjetovanje se utrostručio u odnosu na isti period godinu dana ranije, dok je broj prijava nasilja u porodici poljici bio manji nego u 2019. godini. Dragoti (2017) je predstavio rezultate post-studije u kojoj je anketirano 2.377 učenika, 3.560 nastavnika i 970 roditelja. Rezultati su pokazali da je 19,4% učenika doživjelo maltretiranje ili nešto u vezi sa maltretiranjem najmanje dva ili tri puta mjesečno, a 29% jednom ili dva puta mjesečno. 9,7% učenika sebe smatra kao žrtve nasilja, dok je 5,2% priznalo da je nekoga maltretiralo, a 4,3% da su i žrtve i počinioци nasilja. 60% nastavnika je izjavilo da je nasilje prisutno u školama, a 23% roditelja je izjavilo da je/su njihovo/njihova dijete/djeca bilo/bila žrtva napada.

Najveći procenat vršnjačkog nasilja primijećen je među učenicima uzrasta 15-16 godina, zatim učenicima od 10-11 godina. Što se tiče lokacije na kojoj se nasilje najviše dešava, 39% djece je prijavilo učioniku kada nastavnici nisu prisutni, 38% je prijavilo igralište, a 13% je navelo da se nasilje dešava u učionici čak i kada je nastavnik prisutan. Kada su upitani o oblicima nasilja, 45% učenika je izjavilo da je doživjelo psihičko nasilje, 37% verbalno nasilje, 33% fizičko nasilje i 15% sajber nasilje.

IDRA Research & Consulting, uz podršku Kancelarije UN Women u Albaniji, sprovedla je studiju o rodno zasnovanom nasilju pod nazivom Seksualno uznemiravanje i drugi oblici rodno zasnovanog nasilja u urbanim javnim prostorima u Albaniji (2019.). U ovom istraživanju učestvovalo je ukupno 750 žena starijih od 16 godina. 34% učesnica ankete je izjavilo da se seksualno uznemiravanje dešava svuda, dok je 18% izjavilo da se dešava često. 38% žena je izjavilo da su bile u opasnosti ili su bile izložene seksualnom nasilju prije 15. godine života. 40% ispitanica je izjavilo da su djevojčice ili žene koje su doživjеле seksualno nasilje same izazvale

nasilje, a svaka treća je izjavila da nasilje treba zadržati za sebe. Istraživanje je pokazalo da je seksualno nasilje češće nakon 15. godine života. Albanska mreža za osnaživanje žena (AWEN), je u okviru programa „Zaštita i promocija prava žena u Albaniji“ sprovedla istraživanje pod nazivom Nasilje intimnog partnera kod adolescenata u Albaniji (2019). U ovom istraživanju učestvovalo je 1036 osoba starosti od 16-19 godina. 22% učesnika ankete je izjavilo da je doživjelo neki oblik partnerskog nasilja, djevojke češće od mladića (28% djevojaka, 20% mladića), dok je svaki deseti ispitanik smatrao prihvatljivim vršenje pritiska na partnera radi seksualnog odnosa. Istraživanje je pokazalo da su djevojke doživjele nasilje od svojih partnera skoro tri puta više nego mladići. Djevojke su uglavnom doživljavale prijetnje, ponižavanje ili fizičko zlostavljanje. Procenat seksualnog nasilja koje je počinio partner bio je gotovo jednak kod mladića i djevojaka. 43% mladih ljudi koji su doživjeli partnersko nasilje takođe su doživjeli nasilje u porodici, dok su mlađi ljudi koji nisu doživjeli nasilje u porodici bili tri puta manje žrtve nasilja. Oko 50% učesnika ankete je reklo da je malo vjerovatno da će ikome reći da su bili žrtve nasilja.

Bosna i Hercegovina

Prema Opštem okvirnom sporazumu za mir u Bosni i Hercegovini, poznatom kao Dejtonski mirovni sporazum³, Bosna i Hercegovina se sastoji od dva entiteta – Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH) i Republike Srpske (RS), i Brčko Distrikta (BD). FBiH se sastoji od 10 kantona, svaki sa svojom vladom i skupštinom, pri čemu vlade pripremaju, a skupštine usvajaju zakone. Na nivou BiH, zakonodavnu vlast ima Parlamentarna skupština BiH, koja usvaja opšte okvirne zakone. Parlament FBiH, koji se sastoji od Predstavničkog doma FBiH i Doma naroda FBiH, ima zakonodavnu vlast na nivou FBiH. Izvršnu vlast imaju predsjednik i dva potpredsjednika, kao i Vlada FBiH. U Republici Srpskoj, Narodna skupština RS i Vijeće naroda RS imaju zakonodavnu vlast, dok predsjednik, dva potpredsjednika i Vlada RS imaju izvršnu

vlast. Kao rezultat rada Međunarodne arbitražne komisije, Brčko Distrikt je 2000. godine stavljen pod upravu BiH. Brčko Distrikt ima vlastitu vladu, skupštinu, pravosuđe i policiju. Što se tiče institucionalnih gender mehanizama, formirani su Agencija za ravnopravnost polova Bosne i Hercegovine i entitetski gender centri – Gender centar Federacije Bosne i Hercegovine i Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Vlade Republike Srpske. Ova komplikovana struktura predstavlja izazov za rješavanje bilo kog pitanja i pronalaženje kohezivnog rješenja ili usvajanje mjera.

Državne mjere

Bosna i Hercegovina (BiH) je složena zemlja u smislu strukture. Sastoji se od dva entiteta, Republike Srpske (RS) i Federacije BiH (FBiH), kao i Brčko Distrikta. Kao rezultat ove strukture, neke zakonske odredbe se usvajaju na državnom nivou, dok se druge usvajaju na nivou entiteta/distrikta, pri čemu je neke zakone entiteta/distrikta potrebno uskladiti sa državnim propisima. Što se tiče rodno zasnovanog nasilja, u Bosni i Hercegovini postoje brojni zakoni, konvencije, dokumenti, itd. S obzirom da je Bosna i Hercegovina dio Ujedinjenih nacija i Savjeta Evrope, BiH je potpisnica međunarodnih dokumenata u vezi sa zaštitom ljudskih prava

i dužna je uskladiti svoje zakonodavstvo sa zakonodavstvom EU. *Ustav Bosne i Hercegovine* je glavni pravni okvir zemlje, pri čemu Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama iz 1978. godine i Konvencija o državljanstvu udatih žena iz 1957. godine, čine dio Aneksa 1 *Ustava*. Pored međunarodnih konvencija, deklaracija i *Ustava BiH*, Krivični zakon FBiH, Krivični zakon RS i Krivični zakon Brčko Distrikta su drugi važni zakoni koji regulišu rodnu zaštitu. *Zakoni o zaštiti od nasilja u porodici* FBiH, RS i Brčko Distrikta propisuju mjere zaštite od uhođenja i uznemiravanja. *Zakon o rodnoj ravnopravnosti* BiH takođe je važan dio

³ Takode poznat kao Dejtonski mirovni sporazum, Dejtonski sporazum, Pariski protokol ili Dejtonsko-pariski sporazum, mirovni je sporazum postignut u vazduhoplovnoj bazi Rajt-Paterson u blizini Dejtona, Ohajo, Sjedinjene Države, novembra 1995. godine, a zvanično potписан u Parizu 14. decembra 1995. godine. Ovim sporazumima okončan je rat u Bosni i Hercegovini koji je trajao tri i po godine. (<https://www.osce.org/bih/126173>)

pravnog okvira u BiH. Njime se generalno regulišu prava rodne ravnopravnosti, dok entiteti i kantoni stavlju poseban naglasak na ovo pitanje u svojim zakonima. Zakon o rodnoj ravnopravnosti RS, na primjer, definiše seksualno uznemiravanje i seksualnu ucjenu. Osnivanje Gender centra Federacije Bosne i Hercegovine i Centra za jednakost i ravnopravnost polova – Gender centra Republike Srpske, bio je jedan od uslova za ulazak BiH u Savjet Evrope. Ovi centri

podržavaju proces rodne ravnopravnosti na entitetskom nivou. BiH je ratificovala ili naslijedila nekoliko međunarodnih obaveza o rodnoj ravnopravnosti, uključujući Konvenciju UN-a o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979), Konvenciju Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (2011), takođe poznatu kao Istanbulska konvencija i Pekinšku deklaraciju i Platformu za akciju (1995).

Pregled studija

Nažalost, nema mnogo studija o vršnjačkom, rodno zasnovanom ili seksualnom nasilju koje se fokusiraju na djevojke u BiH. Istraživanje "Rasprostranjenost i karakteristike nasilja nad ženama u BiH" (Babović, 2013) su 2013. godine sproveli Agencija za ravnopravnost polova Bosne i Hercegovine i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH. Prema nalazima istraživanja, skoro polovina ispitanih žena (47,2%) doživjela je jednu ili više vrsta nasilja od doba mладости (15 godina). Osim toga, prema istraživanju, djevojke (18-24 godine) bile su više izložene nasilju od žena starijih od navede dobi. Štaviše, istraživanje je pokazalo da su djevojke podložnije nasilju. Ovo je statistički značajno za djevojke u RS, ali ne i za one u FBiH. Najveće stope nasilja uočene su među djevojkama u RS (18-34 godine). Ovakve stope su uglavnom posljedica fizičkog i psihičkog nasilja koje nad ispitanicama vrše njihovi intimni partneri. Najčešći oblik nasilja nad ženama, generalno, bilo je psihičko nasilje (41,9%), a zatim fizičko nasilje (24,3%). Pored toga, 20,8% žena starosti od 19-24 godine doživjelo je psihičko nasilje, dok je 2,4% doživjelo fizičko nasilje. Nasilje koje su doživjele žene uglavnom su počinili njihovi partneri (39% ispitana), dok je 17% ispitana doživjelo nasilje i od strane partnera i drugih članova porodice. Osim toga, ovo istraživanje je ispitalo dvije vrste psihičkog nasilja – emocionalno nasilje i ograničavanje njihovih sloboda. Rezultati su pokazali da je više žena u Bosni i Hercegovini

doživjelo ograničavanje sloboda (26,8%) nego emocionalno nasilje (25,5%). Na entitetskom nivou, u Federaciji BiH, 28,1% ispitanih žena je doživjelo ograničavanje sloboda, dok je 26,4% doživjelo emocionalno nasilje. U Republici Srpskoj 24,4% žena je doživjelo ograničavanje sloboda, a 23,9% žena je doživjelo emocionalno nasilje. Ovi nalazi su povezani sa ženama generalno, ali se može pretpostaviti da su rezultati slični i za djevojke koje su takođe učestvovali u istraživanju. Što se tiče seksualnog nasilja, skoro 10% žena u dobi od 19-24 godine doživjelo je seksualno nasilje koje je počinio njihov partner ili neko drugi. Prema podacima Agencije za ravnopravnost polova u Bosni i Hercegovini, nakon pandemije COVID-19 došlo je do porasta rodno zasnovanog nasilja. SOS telefoni su u 2020. godini primili 47% više poziva nego u godini prije pandemije (2019), a broj osoba u sigurnim kućama koje su preživjele nasilje porastao je za 50%. Što se tiče seksualnog zlostavljanja, 28% žena ga je prvi put doživjelo u dobi od 15 godina, a 15% ispitanica je izjavilo da su doživjele najteže oblike seksualnog zlostavljanja. Šahinović (2017), u početnom istraživanju sprovedenom u BiH među nastavnicima u školama (126 žena i 25 muškaraca) u tri kantona Federacije Bosne i Hercegovine (Kanton Sarajevo, Hercegovačko-neretvanski kanton i Srednjobosanski kanton), fokusirala se na vršnjačko i rodno zasnovano nasilje u osnovnim školama. Prema nalazima

istraživanja zasnovanim na intervjima sa nastavnicima, škole sa 201-500 učenika imaju najveći procenat vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja, dok škole sa više od 800 učenika imaju najmanji procenat. Većina učesnika ankete smatra porodičnu istoriju najvećim uzrokom nasilja, zatim medije, igrice i internet. Nastavnici su istakli da je najčešći oblik vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja psihičko nasilje (35,5%), dok je verbalno zlostavljanje na drugom mjestu sa 27%, a fizičko nasilje je procijenjeno na 10%. 71% nastavnika je izjavilo da se nasilje najčešće vrši individualno. Utvrđeno je da su dječaci češće koristili fizičko nasilje, dok su djevojčice najčešće koristile verbalno zlostavljanje. Istraživanje je takođe pokazalo da učenici često ne prijavljuju nasilje (47,4%). Prema godišnjem izvještaju IWF-a za 2021. godinu, 2021. godina je bila daleko najgora u istoriji u pogledu seksualnog zlostavljanja mladih i djece na internetu, pri čemu je najzastupljenija dob seksualnog zlostavljanja djece putem fotografija između 11 i 13 godina. Na osnovu istraživanja koje je sproveo Child Protection Hub (Regionalni resursni

centar za zaštitu djece), podaci za Bosnu i Hercegovinu su pokazali da bi se svako sedmo dijete susrelo sa nepoznatom osobom koju je upravo upoznalo na internetu i da bi to uradilo samostalno, bez ičije pratnje. Istraživanje o dobrobiti i sigurnosti žena, koje je sproveo OEBS u Bosni i Hercegovini 2018. godine, pokazalo je da je 14% ispitanih žena doživjelo neki oblik fizičkog ili seksualnog nasilja nakon 15. godine, dok je 1% njih doživjelo nasilje u dobi mlađoj od 15 godina. Štaviše, 28% žena je doživjelo neki oblik seksualnog uznemiravanja nakon 15. godine, a 15% njih je doživjelo najteže oblike seksualnog uznemiravanja. Isto istraživanje je pokazalo da je svaka deseta žena u dobi od 18-74 godine koja je imala partnera doživjela fizičko i/ili seksualno nasilje od strane intimnog partnera nakon 15. godine (FBiH: 10%; RS: 12%). Kada je u pitanju seksualno uznemiravanje, 26% žena starosti 18-74 godine u FBiH i 31% žena starosti 18-74 godine u RS prijavilo je da je doživjelo seksualno uznemiravanje.

Hrvatska

Republika Hrvatska pristupila je Evropskoj uniji u julu 2013. Vlada je nosilac izvršne vlasti, odnosno predlaže zakone. Hrvatski sabor je predstavničko tijelo građana i nosilac zakonodavne vlasti. Pored pravosuđa, postoji i kancelarija javnog branioca koja promoviše i štiti ustavna i zakonska prava građana, kao i javni branilac za djecu, rodnu ravnopravnost i ravnopravnost osoba sa invaliditetom. Nadzor nad sprovodenjem Zakona o zaštiti od nasilja u porodici vrši Povjerenstvo za praćenje i unapređenje rada tijela kaznenog i prekršajnog postupka i izvršavanja sankcija vezanih za zaštitu od nasilja u porodici.

Državne mjere

Republika Hrvatska je usvojila brojne zakone i podzakonske akte koji regulišu različite oblike nasilja. *Ustav Republike Hrvatske* zabranjuje diskriminaciju na osnovu rase, boje kože, pola i nekoliko drugih karakteristika. Osim Ustava, pravni okvir u Hrvatskoj čini nekoliko relevantnih zakona i protokola. *Kazneni zakon* sadrži članove koji se odnose na žrtve, njihova prava, djecu kao žrtve nasilja, žrtve krivičnih djela protiv seksualne slobode, itd. On definije nasilničko ponašanje u porodici, sprečavanje nasilja, krivična djela protiv seksualne slobode, krivična djela protiv seksualne slobode maloljetnika, porodično zlostavljanje, itd. *Obiteljski zakon* reguliše nasilje nad djecom i ženama, uloge članova porodice i zaštitu djece od drugih članova porodice. *Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji* definije različite oblike nasilja u porodici (fizičko, psihičko, seksualno, ekonomsko, itd.), i one koje obuhvata, sankcije, itd. Hrvatski sabor je prvi put donio *Zakon o rodnoj ravnopravnosti* 2003. godine, a posljednja verzija, koja je uskladena sa direktivama EU, usvojena je 2008. godine sa izmjenama i dopunama 2017. godine. Ovaj zakon zabranjuje svaki oblik diskriminacije na osnovu pola, seksualne orientacije, bračnog ili porodičnog statusa i zabranjuje rodno zasnovano nasilje i maltretiranje žena. Dalje, on zabranjuje diskriminaciju u obrazovanju, na poslu i u drugim oblastima. Zakon takođe reguliše rodna pitanja i zabranjuje diskriminaciju na osnovu pola, ekonomskog statusa, etničke pripadnosti, rase, jezika, socijalnog statusa, vjeroispovjesti, seksualne orientacije, zdravstvenog stanja, invaliditeta, političkih ili drugih uvjerenja. *Nacionalna politika za promociju ravnopravnosti polova* prvi put je usvojena 2006. godine kao osnovni strateški dokument za eliminisanje diskriminacije žena i uspostavljanje ravnopravnosti žena i muškaraca. Više puta je ažurirana, a najnovija verzija se odnosi na period 2011-2015. Vlada Republike Hrvatske je 2014. godine usvojila *Protokol o postupanju u slučajevima zlostavljanja i zanemarivanja* djece sa ciljem standardizacije postupka za

žrtve seksualnog zlostavljanja, dugoročnog uticaja na smanjenje seksualnog nasilja, osiguravanja zbrinjavanja žrtava, obezbjeđivanja kvalitetne medicinske zaštite za žrtve, itd. Protokolom su precizirane i odgovornosti nadležnih organa u pogledu otkrivanja i suzbijanja seksualnog zlostavljanja i nasilja, kao i oblici, metode i sadržaj saradnje nadležnih organa. Vlada Republike Hrvatske je 2004. godine potpisala Protokol o postupanju u slučajevima nasilja u porodici. Ovim protokolom su propisane odgovornosti nadležnih organa u pogledu otkrivanja i suzbijanja zlostavljanja i nasilja u porodici. On, takođe, definije oblike, metode i sadržaj saradnje nadležnih organa, uključujući i odgovornosti u pogledu otkrivanja i suzbijanja nasilja, kao i pomoći i zaštite žrtava porodičnog nasilja. Kancelarija za ravnopravnost polova je 2015. godine izradila Poslovnik u slučajevima seksualnog nasilja, kojim su definisane odgovornosti nadležnih organa u njihovom reagovanju prema žrtvama seksualnog nasilja; zaštita mentalnog zdravlja žrtava; te oblici, način i sadržaj saradnje nadležnih organa u reagovanju na seksualno nasilje. *Protokol o postupanju u slučajevima nasilja među djecom i mladima* propisane su odgovornosti nadležnih organa, oblici i način saradnje svih nadležnih organa i drugih aktera koji se bave sprečavanjem, otkrivanjem i suzbijanjem nasilja među djecom i mladima. Republika Hrvatska obilježava 22. septembar kao Nacionalni dan borbe protiv nasilja nad ženama u znak sjećanja na tri žene ubijene i jednu povrijeđenu u Građanskom opštinskom sudu u Zagrebu 1999. godine tokom brakorazvodne parnice.

Pregled studija

Ipsos (2010) je sproveo istraživanje o vršnjačkom nasilju za potrebe Centra za mirovne studije pod nazivom *Nasilje ostavlja tragove – zvoni za nenasilje*. Istraživanje je sprovedeno u 18 škola, sa ukupno 700 učenika uzrasta 7-18 godina (55% žena, 40% muškaraca, i 5% onih koji se nisu izjasnili). Rezultati su pokazali da 41% djece smatra da učenici vrijeđaju i ismijavaju jedne druge, dok 24% navodi da dolazi do fizičkih tučnjava. Dobra vijest je da je skoro 80% učenika reklo da se uvijek mogu osloniti na svoje nastavnike ako imaju bilo kakvih briga ili problema sa drugim učenicima. Istraživanje je pokazalo da je u mjesecu prije sprovođenja ankete 75,7% ogovaralo druge učenike iz razreda jednom ili više puta, 76,4% smatra da su bili predmet ogovaranja, 40,2% je namjerno gurnulo druge učenike iz razreda jednom ili više puta, 36,5% je udarilo vršnjaka jednom ili više puta, 20% je prijetilo učenicima iz svog razreda jednom ili više puta. 79,3% učenika je izjavilo da su bili i žrtve i izvršiocii nasilja. Na pitanje zašto misle da dolazi do vršnjačkog nasilja, većina je navela ljubomoru kao razlog broj jedan (17,1%), a 16% je izjavilo da njihovi vršnjaci to rade da bi „izgledali kul“. Statistika pokazuje da je u prvih devet mjeseci 2021. godine 113 djece (mlađe od 18 godina) bilo žrtva zločina protiv seksualne slobode, a prijavljen je 731 slučaj seksualnog zlostavljanja i iznude djece. Od 2016. do septembra 2021. ovaj broj je fluktuirao. Najveći broj krivičnih djela protiv seksualne slobode prijavljen je 2020. godine, tokom pandemije COVID-19, sa 121 slučajem, a najveći broj slučajeva seksualnog zlostavljanja i iznude djece prijavljen je 2018. godine, sa 800 slučajeva. Ombudsman za rodnu ravnopravnost Hrvatske prijavio je porast nasilja u porodici nad ženama u 2021. godini za 43,4% u odnosu na 2019. godinu (Vlada Republike Hrvatske, 2020.). Istraživanjem koje su sproveli Ajduković et al. (2011) o rodnim razlikama i prediktorima nasilja u vezama mlađih obuhvaćeno je

623 srednjoškolaca iz 14 srednjih škola u Hrvatskoj (prosječna starost 16,8 godina, 56% mladića, 44% djevojaka). U šest mjeseci prije istraživanja, 86,4% učesnika ankete doživjelo je zlostavljanje u vezi, dok je 93,1% zlostavljalo svog partnera. Istraživanje je pokazalo da djevojke češće vrše nasilje, kao i da to više priznaju. Mamula (2011), u svom istraživanju *Seksualno nasilje u Hrvatskoj* 2000-2010, pokazala je da su najčešće žrtve seksualnog napada djeca mlađa od 14 godina (32%), zatim slijede maloljetnici od 14-18 godina (30%) i mlade odrasle osobe od 19-22 godine (15%). „Starost žrtava je povezana sa oblicima seksualnog nasilja koje doživljavaju tokom života; mala djeca su najčešće žrtve razvratnog ponašanja (38%), zadovoljavanja požude pred djetetom (28%) i seksualne aktivnosti sa djetetom (16%). Maloljetnici su najčešće žrtve razvratnog ponašanja (35%), zadovoljavanja požude pred djetetom ili maloljetnikom (16%), seksualne aktivnosti sa djetetom (14%) i silovanja (13%). Mlade odrasle osobe starosti od 19-22 godine najčešće su žrtve silovanja (34%) i podvodenja (12%). Najčešće žrtve silovanja su mlade odrasle osobe starosti od 19-30 godina (43%) i maloljetne osobe (22%). Nakon što je Hrvatska ratificovala Istanbulsku konvenciju 2018. godine, rodno zasnovano nasilje poraslo je za 50% u zemlji. Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova, u 2022. godini prijavljeno je skoro 1.500 slučajeva nasilja u porodici, pri čemu su većina žrtava bile žene. Povećao se broj žena koje su ubili njihovi bliski rođaci ili porodica (11 u prvih osam mjeseci 2022. godine), pri čemu je 47% njih ubijeno od strane njihovih partnera. *Analiza rodnih pitanja za Hrvatsku* (2011) koju je sproveo UNICEF pokazuje da su najčešća krivična djela protiv dječaka i djevojčica mlađih od 14 godina zlostavljanje i zanemarivanje, pri čemu se broj slučajeva povećava svake godine. U 1999. godini prijavljena su 384 takva slučaja počinjena nad dječacima i 95 nad devojčicama, što je

poraslo na 522 slučaja nad dječacima i 364 nad devojčicama u 2009. godini. Od 2000. do 2008. godine skoro 19 puta više odraslih optuženo je za sitne prekršaje nasilja u porodici nego 2000. godine.

Kosovo*

Kosovo* je djelimično priznata država i sporna teritorija koja se nalazi u jugoistočnoj Evropi. Kosovo* je 17. februara 2008. jednostrano proglašilo nezavisnost od Srbije. Od tada je steklo diplomatsko priznanje kao suverena država od strane 97 država članica UN⁴. Skupština Republike Kosovo* vrši zakonodavnu vlast, dok je Vlada Republike Kosovo* odgovorna za sprovođenje zakona i državnih politika i podložna je parlamentarnoj kontroli. Neke od institucija nadležnih za sprovođenje različitih mjeri prevencije

porodici, pri čemu su muškarci dominirali u izvršenju. U 2008. godini 11,7% više žena optuženo je za sitne prekršaje nasilja u porodici nego 2000. godine.

nasilja koje propisuju organi izvršne vlasti su Agencija za ravnopravnost polova, koja ima mandat da izrađuje, sprovodi i predlaže, kao i da koordiniše i prati domaće i međunarodne javne politike u vezi sa rodnom ravnopravnosću; i poslanički klub žena u Skupštini Kosova*, osnovan 2005. godine da promoviše rodnu ravnopravnost i unaprijedi zakonodavni okvir koji se odnosi na rodnu ravnopravnost.

Državne mјere

Kao i većina drugih zemalja, Kosovo* je izmijenilo svoj Ustav kako bi uključilo zakone za sprečavanje i borbu protiv nasilja nad ženama, uključujući nasilje u porodici. *Krivični zakon* definiše rodno zasnovano nasilje kao „kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije žena, a podrazumijeva sve radnje rodno zasnovanog nasilja koje rezultiraju ili će vjerovatno dovesti do fizičke, seksualne, psihičke, ili ekonomске povrede ili patnje za žene, uključujući prijetnje takvim radnjama, prinudu ili proizvoljno lišavanje slobode, bilo da se dešavaju u javnom ili privatnom životu.“ *Zakon o zaštiti od nasilja u porodici* daje vlastima ovlaštenja da intervenišu kako bi zaštitili djecu ili odrasle od fizičkog, mentalnog ili seksualnog nasilja. *Zakon o rodnoj ravnopravnosti* garantuje ravnopravnost muškaraca i žena. Ovaj zakon sadrži članove koji se odnose na seksualno uzneniranje, rodno zasnovano nasilje i druga pitanja. *Zakon o zaštiti od nasilja u*

porodici ima za cilj da sprječi sve oblike nasilja u porodici. Namijenjen je žrtvama nasilja u porodici, sa fokusom na djecu, starije i osobe sa invaliditetom. *Zakon o maloljetničkom pravosuđu* reguliše postupke i mјere prema maloljetnicima, navodeći da su punoljetna lica odgovorna za krivična djela učinjena prema djetetu, uključujući polni integritet. Jedan od posebnih ciljeva Nacionalne strategije za zaštitu od nasilja u porodici i Akcionog plana (2016–2020) je sprovođenje istraživanja o mladima od 18–29 godina koji su bili izloženi seksualnom nasilju do 18. godine. Savjet Evrope je identifikovao problem sa rodnim nasiljem na Kosovu*. Iz tog razloga, počeli su da rade na jačanju kosovskog* zakonodavnog i političkog okvira o nasilju nad ženama i nasilju u porodici, kao i na izgradnji institucionalnih kapaciteta za sprečavanje i borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici.

⁴ Podaci iz Februara 2022.

Pregled studija

Kadriu (2012) u studiji *Prevalencija nasilja u adolescenatskim vezama* koju je sproveo Kosovski centar za rodne studije na 600 učenika (uzrasta od 16–19 godina, iz 54 škole), fokusirala se na vršnjačko nasilje, rodno zasnovano nasilje i seksualno nasilje. Što se tiče seksualnog nasilja odraslih, 93,3% učesnika ankete je izjavilo da nikada nije doživjelo seksualno nasilje od strane odraslih, a 16,8% je izjavilo da su odrasli nasilni pod dejstvom alkohola ili droga. U pogledu vidova kažnjavanja, 3,4% mlađih je naveo da su ih odrasli kažnjavali zatvaranjem ili nedavanjem hrane, dok je 17,6% izjavilo da su ih odrasli kažnjavali zabranjivanjem izlazaka ili uzimanjem telefona, a 30,2% navodi da su odrasli često vikali. Što se tiče vršnjačkog nasilja, 77,1% učesnika ankete smatra da je fizičko nasilje široko rasprostranjeno, a 67,8% djece je izjavilo da su doživjeli uvrede i ismijavanje od strane vršnjaka. Veliki procenat učesnika ankete je naveo da su učenici u škole donosili razne oblike oružja – 44,6% je naveo noževe, 37,4% je naveo bejzbol palice, a 18,1% je prijavilo da učenici nose oružje u školu. Drugi oblik nasilja, koji je prijavilo 45,2% učenika, je krađa ličnih stvari učenika. Govoreći o lokaciji na kojoj se dešava vršnjačko nasilje, 85,4% učenika je naveo da se najveći dio nasilja i zlostavljanja u školi dešava u školskim dvorištima, dok je 52,4% naveo da se nasilje dešava u školskim hodnicima, 66% je reklo da se nasilje dešava kada učenici izostaju sa nastave, 64,8% je reklo da se nasilje dešava između školskih smjena, 61,1% tokom odmora, a 55,9% je reklo da se nasilje dešava na povratku iz škole. Nalazi o rodno zasnovanom nasilju su prilično zabrinjavajući. 40% djevojčica i 46% dječaka smatra da je prihvatljivo da momak udari djevojku ako ga ona vara, dok 40% ispitanika smatra da je žena prvenstveno odgovorna za kućne poslove. 24% mlađih vjeruje da ako momak potroši mnogo novca na svoju djevojku, od nje se očekuje da ima seks sa njim, a 44% vjeruje da neko ko pod dejstvom alkohola ili droge zlostavlja nekog drugog nije odgovoran za svoje loše postupke. Što se

tiče nasilja u vezama, 33% djece smatra da je dobijanje batina od partnera dobro za neke ljude, a 40% njih smatra da fizičko nasilje koje se dešava u vezi treba zadržati između partnera. Štaviše, 66% ispitanika smatra da žena treba da izbjegava da provocira muža. Značajan nalaz je da 40% mlađih vjeruje da je pravi muškarac neko ko je aktivan, agresivan, nezavisan i dominantan, dok 33% vjeruje da je savršena žena pasivna, brižna, krhka i pričljiva. Još jedan zabrinjavajući nalaz je da mlađi ljudi imaju pogrešnu percepciju nasilja, pri čemu 61% ispitanika smatra da ograničavanje vremena koje njihov partner provodi sa porodicom nije oblik nasilja, 27% vjeruje da šamaranje nije nasilje, 16% vjeruje da udaranje nije nasilje, a 38% vjeruje da vikanje nije oblik nasilja. Isto važi i za njihovo viđenje seksualnog nasilja, pri čemu 31% ispitanika smatra da pritisak na seksualni odnos nije oblik nasilja. 7% je izjavilo da bi koristilo ucjenu da natjera nekoga na seksualni odnos, dok 3% ispitanika primorava partnera na seksualni odnos. Galloppi (2020) u *Regionalnom istraživanju o nasilju nad djeecom u školama u jugoistočnoj Evropi* koji je sproveo Centar za zaštitu djece za Jugoistočnu Evropu, takođe se fokusirao na nasilje mlađih. Ovim istraživanjem ispitanici su djeca uzrasta 13–18 godina, kao i nastavnici, roditelji, direktori škola, poglavari vjerskih zajednica, itd. Podaci su kumulativni i nisu prikazani u procentima. Ovo istraživanje je pokazalo da djeca na Kosovu* najviše doživljavaju maltretiranje, fizičko nasilje, psihičko i seksualno nasilje. Većina nasilja se dešava na putu do škole ili kući. Takođe navode da je maltretiranje praćeno seksualnim uzneniravanjem od strane adolescenata. Maltretiranje, praćeno seksualnim uzneniravanjem, uglavnom prijavljuju djevojke od 16–18 godina. I djevojke i mlađi su izjavili da u oblastima gdje mnogo ljudi koristi drogu ili alkohol doživljavaju mnogo nasilja, kako fizičkog tako i psihičkog. Što se tiče nasilja u školi, većina mlađih je izjavila da je najčešći oblik nasilja psihološko nasilje kada vršnjaci

etiketiraju druge vršnjake. Nalazi su pokazali da se fizičko nasilje češće dešava između dječaka nego između djevojčica. Što se tiče seksualnog nasilja, studija je pokazala da se ono dešava u školama. Djevojčice su čak prijavile neke oblike seksualnog nasilja koje su njihovi nastavnici počinili nad učenicima. Kada je pokrenuta tema rodnih uloga i rodno zasnovanog nasilja, uočeno je da socijalna percepcija ima najvažniji uticaj. Od djevojčica se, na primjer, očekuje da obezbijede „duhovnu“ ulogu, dok dječaci treba da pruže finansijsku podršku. Armen (2018), u studiji *Istraživanje nasilja nad djecom u školama sa tipovima i srodnim varijablama: Kosovo** Uzorak, odnosi se na istraživanje koje je sprovedeno u Prištini sa 618 srednjoškolaca (uzrasta od 15-18 godina). Ovo istraživanje (Limani, Limani, 2022)..

je pokazalo da je 87% ispitanika bar jednom doživjelo nasilje u školi. 73,6% njih je navelo da je najčešći oblik nasilja nad njihovom (ili školskom) imovinom, dok 69,3% navodi da je psihičko nasilje najčešći oblik nasilja, 47,5% smatra da je to fizičko nasilje, a 22,1% navodi da je seksualno nasilje najčešća vrsta počinjenog nasilja. Staviše, kosovska* policija je tvrdila da je 2012. godine prijavljen 351 slučaj nasilja mladih u školama, uključujući 64 lakše tjelesne povrede, devet teških tjelesnih povreda, 10 prijetnji nasiljem i devet slučajeva posjedovanja vatrenog i hladnog oružja. U periodu od marta do septembra 2020. godine, prijavljeni slučajevi nasilja u porodici su porasli za oko 11% u poređenju sa istim periodom 2019. godine (Limani, Limani, 2022)..

Srbija

Vlast u Srbiji je podijeljena na tri segmenta – zakonodavnu vlast ima Narodna skupština Republike Srbije; nosilac izvršne vlasti je Vlada Republike Srbije, koju čine kabinet ministara, dva potpredsjednika i predsjednik; i, na kraju, sudska vlast kao nezavisna vlast. Postoji nekoliko institucija koje štite rodnu ravnopravnost, malo se dotičući zaštite od rodno zasnovanog nasilja. Savjet za rodnu ravnopravnost funkcioniše kao stručno i savjetodavno tijelo Vlade. Koordinaciono tijelo za rodnu ravnopravnost Vlade Republike

Srbije koordiniše rad organa vlasti i razmatra sva pitanja vezana za rodnu ravnopravnost. Na nivou zakonodavne vlasti, Odbor za ljudska i manjinska prava i ravnopravnost polova predlaže poboljšanja u oblasti rodne ravnopravnosti. Takođe, Vojvodina kao autonomna pokrajina ima nekoliko organa koji se bave pitanjima rodne ravnopravnosti. Žrtve se najčešće obraćaju policiji, centrima za socijalni rad i sigurnoj kući kada traže zaštitu nakon što su doživjele različite oblike nasilja.

Državne mjere

Republika Srbija rodno zasnovanom nasilju pristupa na različite načine i usvojila je niz dokumenata za borbu protiv njega. *Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti*, usvojena 2009. godine, predviđa niz aktivnosti do 2015. godine, raspoređenih na više specifičnih i pojedinačnih ciljeva. Postoji šest specifičnih

ciljeva: 1. Ostvarivanje prava žena na ravnopravno učešće u donošenju odluka; 2. Iskorjenjivanje ekonomskih nejednakosti između muškaraca i žena, uvođenje politike jednakih mogućnosti i bolje korištenje ženskih resursa za razvoj; 3. Uspostavljanje rodne ravnopravnosti i integrisanje rodne perspektive u obrazovanje; 4. Očuvanje i unapređenje zdravlja žena i postizanje rodne

ravnopravnosti u zdravstvenoj politici; 5. Sprečavanje i odbijanje svih oblika rodno zasnovanog nasilja, kao i obezbjeđivanje sveobuhvatnog sistema zaštite za žene žrtve nasilja; 6. Uspostavljanje rodne ravnopravnosti u medijima, eliminisanje rodnih stereotipa i eliminisanje govora mržnje iz medija (mizoginija). Opšti cilj *Nacionalne strategije za prevenciju i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja nad ženama i nasilja u porodici za period 2021-2025* je da obezbijedi efikasnu prevenciju i zaštitu od svih oblika rodno zasnovanog nasilja nad ženama i djevojčicama i nasilja u porodici i da razvije rodno odgovoran sistem službi podrške žrtvama nasilja. Zabrana vršnjačkog nasilja u školi definisana je *Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja i Pravilnikom o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje* koji definiše seksualno nasilje i zlostavljanje. Nasilje u porodici je prvi put definisano kao krivično djelo u *Porodičnom zakonu* usvojenom 2005. godine, dok *Zakon*

o socijalnoj zaštiti, usvojen 2011. godine, definiše službe za zaštitu djece, uključujući i one koje se odnose na zaštitu od nasilja i zanemarivanja. *Zakon o sprečavanju nasilja u porodici* usvojen 2016. godine sprečava nasilje u porodici i zahtjeva efikasnu, blagovremenu i hitnu zaštitu i podršku žrtvama nasilja u porodici. Republika Srbija je ratifikovala UN CEDAW. Republika Srbija je 2010. godine potpisala *Evropsku konvenciju za naknadu štete žrtvama krivičnih djela sa elementima nasilja* (1983), dok je 2013. godine ratifikovala Konvenciju Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici – Istanbulsku konvenciju (2011). U 2015. usvojila je Ciljeve održivog razvoja UN (SDG) koji imaju za cilj rješavanje globalnih izazova. Srbija ima nekoliko telefonskih linija koje pružaju pomoć ženama žrtvama porodičnog ili seksualnog nasilja, kao i telefonske linije na koje djeca mogu da prijave nasilje u školama, vršnjačko nasilje ili nasilje u porodici.

Pregled studija

Studija presjeka fizičkog i psihičkog nasilja među mladima u Srbiji (Obradović-Tomašević, B., et al., 2019), koja je rezultat sekundarne analize nalaza Nacionalnog zdravstvenog istraživanja Republike Srbije iz 2013. (Ipsos Strategic Marketing, 2014) sprovedena sa 1567 mladih (758 žena i 809 muškaraca) pokazala je da je nešto više od 14% mladića i djevojaka uzrasta 15-24 godine doživjelo nasilje u porodici. Isto istraživanje je pokazalo da je 2,8% ispitanika doživjelo nasilje u porodici, a 7% vršnjačko nasilje (kombinovano psihičko i fizičko nasilje). *Istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji* (Ćeriman, et al. 2015) koje je sproveo Centar za studije roda i politike Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, fokusira se na RZN u 50 škola širom Srbije. Nalazi studije mogu se podijeliti u tri kategorije: rodno zasnovano nasilje, vršnjačko nasilje i seksualno nasilje. Nalazi

pokazuju da je u školskoj 2013/2014. godini 69% učenika osnovnih škola (djevojčica i dječaka) i 74% učenika srednjih škola (devojaka i mladića) doživjelo najmanje jedan oblik rodno zasnovanog nasilja od strane svojih vršnjaka. U osnovnim školama, 34% dječaka bi narušilo privatnost djevojčica tako što bi ušli u njihove svačionice i toalete, dok je ovaj procenat u srednjim školama bio 20%. Seksualno uznemiravanje, u vidu zabranjenog dodirivanja intimnih dijelova tijela, prijavilo je 23% učenica osnovnih škola. Najčešći oblici nasilja su vulgarno ponašanje (41% ispitanika), zatim rodne predrasude i komentiari seksualne objektivizacije (oko 25%). Ista studija je pokazala da kada je u pitanju rodno zasnovano nasilje koje vrše vršnjaci, dječaci ga smatraju prihvatljivijim od djevojčica, a to postaje očiglednije kako dječaci postaju stariji. Kod djevojčica je situacija drugačija. Staviše, dječaci češće

vrše rodno zasnovano nasilje nego djevojčice, a procenti se povećavaju sa godinama. Ćeriman et al. (2015) su utvrdili da je 69% učenika osnovnih škola i 74% učenika srednjih škola bilo izloženo najmanje jednom obliku rodno zasnovanog nasilja. Ignjatović, (2015) je pokazala da su u 76,5% slučajeva nasilja dječa bila svjedoci nasilja nad majkama, a 45,9% djece je bilo direktno izloženo zlostavljanju od strane očeva. U studiji o dobrobiti i bezbjednosti žena, koju je OEBS Srbija sprovedla 2018. godine, seksualno i fizičko nasilje, kao i uznemiravanje i uhođenje, od strane osoba koje nisu partneri najčešće doživljavaju mlađe žene (18-29 godina). Više od polovine žena mlađih od 30 godina izjavilo je da su doživjele seksualno uznemiravanje nakon što su napunile 15 godina starosti (54% u poređenju sa 42% svih ispitanika). U Nacionalnoj studiji o društvenom problemu seksualnog zlostavljanja djece u Republici Srbiji (Bogovac et al. 2015), sprovedenoj u 121 školi u Srbiji, sa 2053 učenika uzrasta 10-18 godina, 50,5% ispitanika je izjavilo da poznaje nekoga ko je doživio neki oblik nasilja – fizičko 18,3% (63,7% muškaraca, 36,3% žena), emocionalno 16,3% (64,9% žena, 35,1% muškaraca), socijalno 13,3% (55,1% žena, 44,9% muškaraca), sajber 11,7% (84,6% žena, 15,4% muškaraca), višestruko 10,4% (55,9% žena, 44,1% muškaraca) i seksualno 9,5% (88,5% žena, 11,5% muškaraca). Prosječna starost žrtava seksualnog nasilja je 14 godina (najmlađe dijete koje je doživjelo seksualno nasilje imalo je 4 godine). Kada

je riječ o osoblju koje je doživjelo seksualno nasilje, isto istraživanje pokazuje da je 10,8% pretrpjelo seksualno nasilje, koje raste sa godinama (6,3% u osnovnim školama i 15,1% u srednjim školama). *M Istraživanje* (Jakovljević, 2011) o percepciji i stavovima vezanim za rodno zasnovano nasilje među učenicima srednjih škola, sprovedeno u 16 gradova u Srbiji, između ostalog je istraživalo rasprostranjenost različitih oblika nasilja prema drugim muškarcima i ženama. Rezultati su pokazali da je 26% mladića koji su učestvovali u istraživanju doživjelo neku vrstu vršnjačkog nasilja. Verbalno i fizičko nasilje prema homoseksualcima je veoma rasprostranjeno. Prijavljeno nasilje nad djevojkama je manje od nasilja nad homoseksualcima. Prema podacima Autonomnog ženskog centra Beograd (2020), tokom prvog mjeseca pandemije COVID-19, tri puta više žena se javilo na SOS telefon da prijavi slučajeve nasilja u porodici, uz samo nekoliko registrovanih slučajeva femicida. Autonomni ženski centar (2018) sproveo je terensko istraživanje o percepciji i iskustvu mlađih sa seksualnim uznemiravanjem, koje je obuhvatilo 602 mlađih, 70% žena i 30% muškaraca uzrasta 18-30 godina (47,4% starosti 18-24 godine, 52,6% starosti 25-30 godina). 60% učesnika ankete tvrdi da su nazivani neprikladnim imenima, 54% kaže da su dobili telefonski poziv ili poruku sa seksualnom konotacijom, a 26,3% kaže da su bili svjedoci nečijeg samododirivanja.

Zaključci

U ovom izvještaju pokušali smo da analiziramo odnos politika koje se dotiču vršnjačkog nasilja, rodno zasnovanog nasilja i seksualnog nasilja u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Kosovu* i Srbiji. Takođe smo pokušali da identifikujemo sličnosti između zemalja u pogledu pomenuih vrsta nasilja među mladima.

Ne postoji mnogo studija o vršnjačkom, rodno zasnovanom ili seksualnom nasilju koje izdvajaju podatke za mlađe, ali dostupni nalazi su dovoljni da se napravi poređenje između zemalja i donesu neki zaključci. Štaviše, nedostaju podaci o svim oblicima nasilja orijentisanog prema mlađima, što negativno utiče na kreiranje politika i planiranje i onemogućava kreiranje politika u ovoj oblasti zasnovanih na dokazima. Vidimo da je nasilje mlađih, u obliku vršnjačkog nasilja, rodno zasnovanog nasilja i seksualnog nasilja, evidentan problem koji se pojavljuje u svim zemljama.

Rodno zasnovano nasilje preovlađuje u svih pet teritorija. Nekoliko kampanja za podizanje svijesti o zaštiti, prevenciji i sankcionisanju rodno zasnovanog nasilja sprovedeno je u svim zemljama, i iako je postignut određeni napredak, prisustvo rodno zasnovanog nasilja je i dalje visoko. Štaviše, analiza je pokazala da Kosovo* zahtijeva dodatne napore u ovoj oblasti.

Prisutno je i vršnjačko nasilje, koje raste sa godinama počinilaca. Kosovo* ima veoma visoke stope vršnjačkog nasilja.

Prisustvo seksualnog nasilja potvrđeno je u svim zemljama. Kao referenca, jedna studija u Albaniji je pokazala da je značajan broj djevojaka mlađih od 14 godina prijavio seksualno nasilje. S druge strane, nešto više od 40% počinilaca je osuđeno. Još jedna nesrećna činjenica je da mlađi na pitanje o njihovom stavu prema seksualnom nasilju to često smatraju normalnim (pravdujući da je normalno da muški partner prisiljava djevojku ako su u intimnoj vezi). Ovo sugerise da se mora raditi na podizanju svijesti među mlađima o tome što je seksualno nasilje i kako ga prepoznati, kao i na uspostavljanju preventivnih mjera. Bilo bi korisno organizovati programe prilagođene uzrastu za učenike osnovnih i srednjih škola koji bi se bavili ovim pitanjem.

Svrha
studije

Svrha studije

SVRHA STUDIJE

Svrha ove studije je da procijeni uticaj Programa Y u njegovim ključnim programskim oblastima: (1) rodni stavovi; (2) prevencija nasilja; (3) seksualno i reproduktivno zdravlje; (4) zloupotreba alkohola i droga; i (5) prevencija seksualnog nasilja, koji obuhvata period od 2014-2020. godine. Studija dalje ima za cilj da identificuje metode i pristupe koji su doprinijeli uspjehu programa, kao i da predstavi prepreke i ograničenja. Svrha nije samo da se identificuje ŠTA su ključna dostignuća do sada bila, već i KAKO su se ona manifestovala i ZAŠTO su se dogodila.

S jedne strane, naučene lekcije će CARE-u i njegovim partnerima pružiti dragocjeni resurs za učenje za unapređenje i proširenje programa. S druge strane, to će direktno doprinijeti pokretu Budućnost za mlade (Future4Youth) u okviru Inicijative mladića koji ima za cilj da ujedini različite glasove iz civilnog društva, neformalnih grupa građana, roditelja, nastavnika i drugih zainteresovanih strana okupljene oko istog cilja – da se bavi i zalaže za prevenciju nasilja, rodnu ravnopravnost, životne vještine i zdravstveno obrazovanje (uključujući seksualno obrazovanje kao sastavni dio) u školama širom Balkana.

CILJEVI

Cilj studije uticaja je da se identifikuju promjene u percepciji, stavovima i ponašanju mladih u periodu od 2014-2020. godine u sljedećim ključnim programskim oblastima: (1) rodni stavovi; (2) prevencija nasilja; (3) seksualno i reproduktivno zdravlje; (4) zloupotreba alkohola i droga; i (5) prevencija seksualnog nasilja (u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Hrvatskoj, Kosovu* i Albaniji), kao rezultat direktnog angažovanja CARE-a i njegovih partnera. Studija će opisati kako i zašto je došlo do identifikovanih promjena.

CARE namjerava da otkrije nivo i vrstu uticaja u sljedeća tri domena, od kojih su svi povezani sa pet ključnih oblasti navedenih iznad:

1. Promjena u nivou znanja, vještina i samopouzdanja mladića i djevojaka srednjoškolskog uzrasta, kao rezultat njihovog direktnog učešća u školskim radionicama i školskim i/ili kampanjama u zajednici zasnovanim na Programu Y, kao i u Budi muško klubovima.
2. Promjena u stavovima i ponašanju mladića i djevojaka srednjoškolskog uzrasta, kao rezultat njihovog učešća u školskim radionicama, kampanjama i Budi muško klubovima, kao i u njihovoj sposobnosti da adekvatno odgovore na nasilje koje se dešava njima ili drugima.
3. Metode i pristupi koji su u datom kontekstu i okolnostima dali najbolje rezultate.

Metodološki pristup

Metodološki
pristup

METODOLOŠKI PRISTUP

Dizajn studije i pristup

Evaluacija je podrazumijevala primjenu različitih kvantitativnih i kvalitativnih metoda istraživanja, uključujući analizu različitih vrsta dokumenata (istraživačkih izvještaja, politika, itd.) i sprovođenje većeg broja intervjuja i fokus grupe.

Ova studija uticaja se sastoji od nekoliko komponenti koje pružaju sveobuhvatan pregled efikasnosti preventivnih alata, metoda i pristupa koji su korišteni kroz Program Y u datom kontekstu i između 2014. i 2020. godine. Ove metode uključuju pregled konteksta, desk analizu i intervjuje.

1. Pregled konteksta: Kratka regionalna analiza i pregled zemlje o vršnjačkom, rodno zasnovanom i seksualnom nasilju među mladima uzrasta između 14 i 19 godina u Srbiji, Kosovu*, Albaniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Pored toga, u analizi su opisane državne mjere koje se primjenjuju na nacionalnom, kantonalm i lokalnom nivou kako bi se osigurala prevencija svih oblika nasilja.

2. Desk analiza: Pregled podataka prikupljenih iz serije evaluacija u školama, te studija i izvještaja u vezi sa projektom u periodu 2014-2020. U svakoj fazi projekta, istraživači i YMI tim su prikupljali relevantne podatke i inpute kroz *Početne procjene u školama* sprovedene na početku svakog projektnog ciklusa i *Završne evaluacije u školama* sprovedene na kraju. Ovi odvojeni istraživački izvještaji su analizirani i korišteni za predstavljanje uticaja Programa Y na mlade u pet navedenih oblasti, zajedno sa ostalim projektnim izvještajima i završnim evaluacijama projekta.

3. Intervjui: Organizacija intervjuja sa bivšim i sadašnjim učesnicima programa i ključnim akterima. Ovo je podrazumijevalo:

- a. Fokus grupe sa korisnicima koji su učestvovali u Programu Y koji se realizuje u srednjim školama,
- b. Individualne ili grupne intervjuje sa predstvincima školskog osoblja (direktorima, pedagozima i nastavnicima) ili drugim akterima.

Metodološke karakteristike desk analize

Program je implementiran u dvije faze: prva faza je implementirana u periodu od 2014. do 2017. godine, a druga faza od 2017. do 2020. godine. U svakoj fazi program je implementiran u dva različita geografska fokusa: jedan u regionalnom kontekstu (BiH (Banja Luka), Srbija (Beograd), Kosovo* (Priština), Albanija (Tirana)); a drugi samo u BiH (Banja Luka, Sarajevo, Mostar), uključujući opštine Istočno Sarajevo, Jablanica, Kneževi, Bijeljina, Brčko, Tuzla, Novi Travnik, Visoko i Vlasenica. Svaku fazu pratila je evaluacija. Evaluacija implementiranih programa uključivala je samo kvantitativne ankete koje su učesnici popunili sami prije i nakon programa intervencije. Istraživanja je sprovedeno u nekoliko faza koje su ponovljene dva puta: od 2014. do 2017. i od 2017. do 2020. godine. Svaki put, prva faza istraživanja podrazumijevala je sprovođenje početnog istraživanja. Tokom druge faze

većina mladića i djevojaka je učestvovala u Programu Y, edukativnom (interventnom) programu koji je uključivao grupne iskustvene radionice i aktivnosti kampanje u organizaciji Budi muško klubova. Tokom treće faze, sprovedeno je završno istraživanje. Ovaj metod istraživanja nam omogućava da uporedimo rezultate prije i poslije programa intervencije kako bi se vidjelo da li je došlo do promjene kod učesnika. Ključni dio desk analize je analiza izvještaja iz prethodnog perioda. Analiza treba da pokaže efekte projektnih intervencija u sljedećim oblastima istraživanja: rodni stavovi, prevencija nasilja, seksualno i reproduktivno zdravlje, zloupotreba alkohola i droga i prevencija seksualnog nasilja. Takođe bi trebalo da pokaže koje su metode najefikasnije.

Učesnici

Ispitanici u istraživanju bili su mladići i djevojke (samo faza 2), starosti od 15-18 godina, iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Kosova* i Albanije. Projekat je podijeljen na regionalnu komponentu i lokalnu

komponentu u BiH, pri čemu je regionalna komponenta usmjerena samo na jedan grad – Tirana, Banja Luka, Priština i Beograd – a lokalna komponenta u BiH je obuhvatila nekoliko većih i manjih gradova.

	Regionalna komponenta				BiH – lokalna komponenta
	Albanija	BiH	Kosovo*	Srbija	Nekoliko gradova
Faza 1	375	377	16	180	1292 ⁵
Faza 2	260	149	105	165	1216 ⁶

⁵ Pored sarajevske, mostarske i banjalučke programske forme, program je u skraćenom obliku realizovan u još nekoliko gradova: Bijeljina, Gradiška, Istočno Sarajevo, Jablanica, Kneževi, Novi Travnik, Visoko i Vlasenica. U fazi 1 u BiH je ispitan ukupno 1.292 ispitanika..

⁶ Lokacije na kojima je sprovedena faza 2 istraživanja u BiH su: Sarajevo, Banja Luka, Mostar, Bijeljina, Brčko, Istočno Sarajevo, Jablanica, Novi Travnik i Tuzla. U završnom istraživanju, 1216 ispitanika (590 mladića i 626 djevojaka), iz svih ciljnih škola projekta u kojima je sprovedena intervencija je popuniло anketu.

Instrumenti

Ispitanici su popunjavali upitnike (metoda olovka-papir). Upitnik je podijeljen u nekoliko dijelova kako bi se prikupile informacije za evaluaciju i uspostavilo zajedničko razumijevanje situacije ovih mladića i djevojaka. Dijelovi upitnika uključuju sljedeće:

- Pitanja o doživljenom i počinjenom nasilju, rodno zasnovanom nasilju, nasilju u vezi;
- Učešće u programskim intervencijskim aktivnostima (radionice, Budi muško klubovi - BMK, izloženost aktivnostima kampanje, itd.).
- Opšte osnovne informacije: pitanja o porodici, domu, demografiji i socioekonomiji;
- Rodni odnosi, stavovi o muškarcima i ženama: 17 glavnih izjava sa GEM skale (Pulerwitz, Barker, 2008). GEM skala je instrument koji se široko koristi i koji je pokazao ogromnu pouzdanost u procjeni u kojoj mjeri muškarci i žene prihvataju ili podržavaju neravnopravan stav ili ravnopravniji stav o muško-ženskim odnosima. Izjave se kreću od onih o ulogama muškaraca i žena u kući, u vezama, prihvatanju nasilja nad ženama i stavovima prema homoseksualnosti;
- Zdravlje: pitanja o zdravstveno odgovornom ponašanju, pušenju, (zlo) upotrebi alkohola i supstanci; pitanja znanja o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, stavovima prema kontracepciji, HIV-u i polno prenosivim infekcijama (PPI).

Program intervencije

CARE Balkan pokrenuo je Inicijativu mladića (YMI) 2006. godine, program osmišljen da izgradi pravednije stavove i ponašanja među mladićima i smanji rodno i vršnjačko nasilje. Suština YMI intervencije je edukativni priručnik Program Y(mladi), koji uključuje seriju grupnih edukativnih radionica praćenih kampanjom društvenih normi koje promovišu kritičko i lično razmišljanje o rodu, maskulinitetu i zdravlju, sa jakim fokusom na prevenciju nasilja. YMI je radio sa mladićima i djevojkama uzrasta 15-19 godina u školama

kako bi se diskutovalo i kritički razmišljalo o pitanjima kao što su maskulinitet, rodne norme, seksualnost i nasilje, kako kroz edukativne radionice, tako i kroz kampanje za prosocijalne životne stilove. Glavne tačke YMI intervencije uključivale su grupne iskustvene radionice zasnovane na edukativnom priručniku Programa Y i aktivnosti kampanje Budi muško kluba u školama i zajednicama, kao i niz drugih kampanja. Osoblje za implementaciju je učestvovalo u kreiranju programa i kampanje, a facilitatori su

edukovani zajedno kako bi pomogli da se obezbijedi dosljednost u gradovima. U svakoj od škola implementiran je sličan set aktivnosti, uključujući:

- **Grupne edukativne radionice.** YMI je razvio osnovnu listu radionica iz edukativnog priručnika Programa Y (do 19) koje su održane tokom nekoliko mjeseci sa grupama mladića i djevojaka. Radionice su se bavile raznim temama, uključujući *Šta je to što zovemo rod?*; *Izražavanje emocija; Etiketiranje; Šta je seksualno nasilje?*; *Kontrola bijesa; Od nasilja do poštovanja u intimnim vezama; Seksualno zdravlje; Upotreba droga i alkohola; Vršnjačko nasilje i nasilje nad ženama*; itd. Sesije su uključivale interaktivne pristupe koji su podsticali dijalog i razmišljanje učesnika.
- **Budi muško klubovi i kampanje** – Budi muško klubovi su osnovani kao klubovi za srednjoškolce koji se kreativno bave osmišljavanjem i implementacijom kampanje „Budi muško“ i predstavljaju njen najznačajniji dio. Budi muško klubovi nisu samo za mladiće; oni uključuju i mladiće i djevojke, sa ciljem izgradnje

Karakteristike intervjeta i fokus grupe

Ova komponenta studije sprovedena je kroz šest fokus grupe i 10 polustrukturisanih intervjeta (sa svih teritorija) sa ključnim ispitanicima (KI) i zainteresovanim stranama, kako bi se prikupili kvalitativni podaci sa ciljem razumijevanja uticaja programskih aktivnosti. Intervjuisana je ukupno 41 osoba. Bivši članovi YMI su anketirani u fokus grupama, dok su ostali akteri intervjuisani pojedinačno ili u parovima. Svi instrumenti istraživanja su testirani prije nego što su evaluirani i finalizirani. Mogu se naći u Aneksu A.

zdravih životnih stilova za sve njih. Životni stilovi, društvene norme i kampanje za prevenciju nasilja razvijeni su u bliskoj saradnji između lokalnih partnera i mladića i djevojaka iz svih zemalja uključenih u projekat. Neke od kampanja su „Jesi OK?“, „Budi muško“ i „Reaguj ljudski“. Aktivnosti i materijali kampanja su predstavljeni u školama i produbili su mnoge od tema obrađenih na radionicama, uključujući mentalno zdravlje, seksualno zdravlje (npr. promovisanje upotrebe kondoma), prevenciju nasilja i rodno ravnopravnije norme. Neke od aktivnosti su bile flash mob akcije, konferencije, radionice, video snimci, predavanja itd. Kreirano je nekoliko materijala, uključujući postere, majice i brošure. Aktivnosti su bile otvorene za sve mlade u školama i često su organizovane prilikom obilježavanja značajnih dana (proslava 16. dana aktivizma; proslava 8. marta; proslava 12. avgusta – Međunarodnog dana mladih) u cilju održavanja edukativnih i zabavnih aktivnosti, uključujući kvizove, muzička takmičenja, umjetnost crtanja grafita i ulične sajmove.

Intervjeti su vođeni online. Fokus grupe su trajale 90-120 minuta, dok su intervjeti trajali 60-90 minuta. Svaka faza evaluacije je sprovedena u skladu sa etičkim standardima, što znači da su poštovani principi volontarizma, privatnosti i anonimnosti tokom fokus grupe i intervjeta. Učesnici su prvo dali saglasnost i potvrdili dobrovoljno učešće u istraživanju. Fokus grupe i intervjeti održani su u decembru 2022. godine.

Spisak obavljenih intervjeta nalazi se u Aneksu B.

NALAZI PROCJENE UTICAJA

Kao što je gore navedeno, ova studija uticaja se fokusirala na pet ključnih oblasti: (1) rodni stavovi; (2) prevencija nasilja; (3) seksualno i reproduktivno zdravlje; (4) zloupotreba alkohola i droga; i (5) prevencija seksualnog nasilja. Predstavljemo nalaze

iz obe faze Programa, po gradu. Nalazi ranijih kvantitativnih studija biće dopunjeni informacijama iz sprovedenih fokus grupa i intervjeta. Na kraju svake ključne oblasti nalazi se zaključak o uticaju.

Rodni stavovi

Da bi se razumio uticaj Programa Y na rodne stavove mladih, korisno je napomenuti da je ova ključna oblast bila obuhvaćena opštom temom rodnih odnosa. U okviru ove opšte

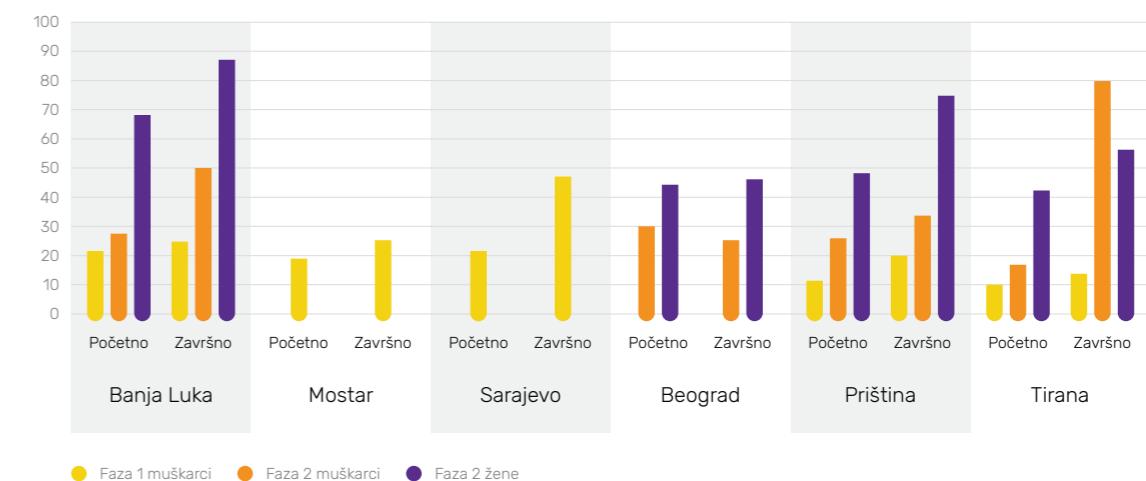
teme procjenjivana su specifična pitanja kućnih poslova, rodnih uloga, rodnih normi i homofobije.

Kućni poslovi

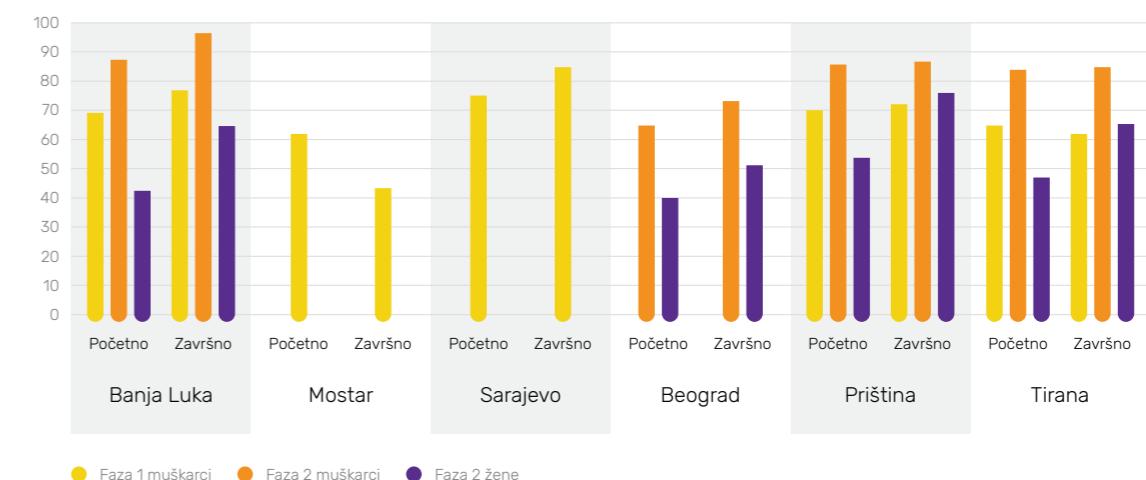
Ovaj dio počinjemo davanjem sažetih grafikona za učešće mladih u kućnim poslovima, kao što su pranje veša, podešavanje i popravka kućnih aparata i uređaja i kuhanje (Grafikon 1, Grafikon 2 i

Grafikon 3). U pojedinim fazama istraživanja upitnik je adaptiran u Mostaru, Sarajevu i Beogradu, tako da nedostaju neki podaci za ove gradove.

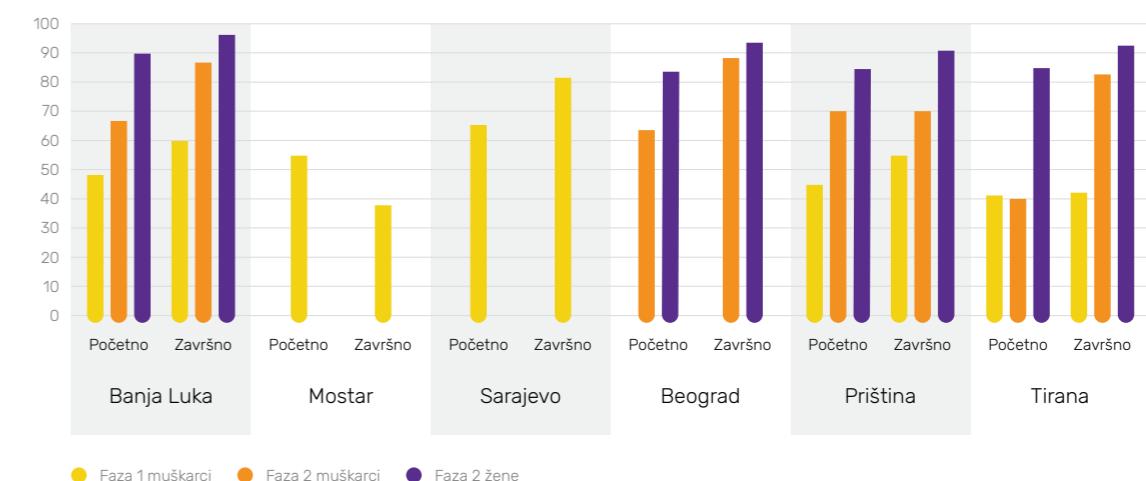
Grafikon 1. | Pranje odjeće

Grafikon 2. | Podešavanje i popravka

Grafikon 3. | Kuhanje

IU Fazi 1, pitanja koja se odnose na kućne poslove su uklonjena iz upitnika koji je sproveden u Beogradu. Ukupni podaci iz Faze 1 pokazuju viši nivo (do skoro 10%) učešća mladića u kućnim poslovima (kuhanje, čišćenje, podešavanje i popravka) u Prištini i Tirani nakon intervencije. Procenat mladića iz Prištine i Tirane koji su učestvovali u pranju veša ostao je ispod 20% uprkos ovom povećanju učešća (Grafikon 1). Značajan napredak ostvaren je u Sarajevu, gdje je učešće mladića u pranju veša poraslo sa 21,6% na 46,6% (Grafikon 1).

Kada uporedimo različite kućne poslove, uočavamo najveći nivo učešća mladića u podešavanju ili popravci kućnih aparata i uređaja (Grafikon 2). U Bosni i Hercegovini podaci za Banjaluku i Sarajevo ukazuju na

viši ukupni nivo (do 23%) kućnih poslova; međutim, to nije slučaj u Mostaru, gdje mladići pokazuju nižu uključenost u završnom istraživanju (npr. -26% za vođenje brige o mlađem bratu ili sestri).

U Fazi 2, mladići su i dalje imali najniži nivo učešća u pranju veša (Grafikon 1), osim u Tirani, gdje smo primijetili povećanje od skoro 63%, što je ujedno i najveći uticaj izmijeren za učešće u kućnim poslovima. U Fazi 2, pored mladića, istraživanje je uključivalo i djevojke i omogućilo nam da uočimo rodne razlike. Vidimo da djevojke generalno već pokazuju visok nivo učešća u kućnim poslovima, sa izuzetkom podešavanja i popravke (Grafikon 2), pa je najjači uticaj na djevojke vezan za ovaj aspekt.

Sažetak kućnih poslova za partnere u BiH

U Fazi 1, došlo je do izvjesnog poboljšanja u vezi sa kućnim poslovima koje je poraslo za 10%. To je posebno bilo vidljivo u gradovima

Novi Travnik, Vlasenica i Kneževi. Ovaj podatak nije mjerен u drugoj fazi istraživanja u BiH.

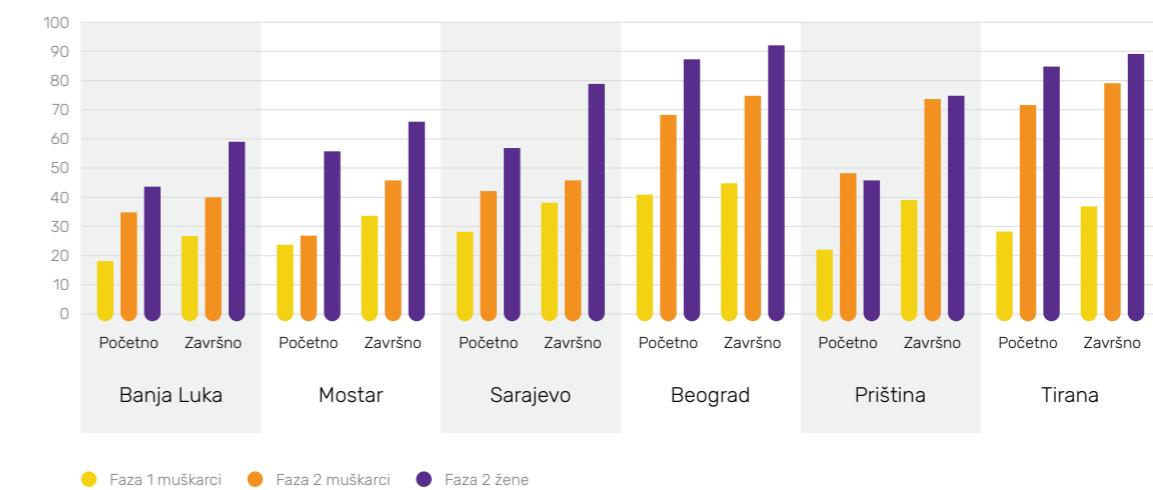
Zaključak o kućnim poslovima

Generalno, bez obzira na uticaj Programa Y, mladići su pokazali najviši nivo učešća u aktivnostima poput čišćenja kuće i podešavanja i popravke, a najmanji u pranju veša. Program Y je imao najjači uticaj na mladiće u pogledu kuhanja (Grafikon 3) i pranja veša, a na djevojke u pogledu podešavanja i popravke kućnih uređaja. Pored toga, vrijedi napomenuti da su rezultati završnog istraživanja u Fazi 1 niži od početnih nalaza u Fazi 2, što znači da je došlo do promjena između 2016. i 2018. godine.

Izveštaji ukazuju na ukupan pozitivan uticaj koji je Program Y imao na vještine i ponašanja mladih. Mladići više učestvuju (do 63%) u kućnim poslovima koji se tradicionalno pripisuju ženskom rodu, a djevojke više učestvuju u aktivnostima koje se tradicionalno pripisuju muškom rodu. Ovo indirektno pokazuje uticaj i na rodne uloge.

Rodne uloge

Grafikon 4. | Indeks ravnopravnosti rodnih uloga

Rodne uloge su procijenjene kao dio procjene rodnih stavova. Kao što je prikazano u Fazi 1, u svim gradovima primjeteno je porast ravnopravnosti i tolerancije (Grafikon 4). Najveći nivo rodne ravnopravnosti zabilježen je u Beogradu (41% do 45%), a najniži u Prištini (od 22% do 39%). U Prištini smo takođe primjetili najveću promjenu u stavovima (17%) koji se odnose na rodnu ravnopravnost.

U Fazi 2 ponovo možemo primjetiti da su rezultati iz početnog istraživanja za mladiće bili viši od rezultata iz završnog istraživanja u Fazi 1. Još jednom, najjači uticaj na stavove o rodnoj ravnopravnosti primjeten

Sažetak rodnih uloga za partnere u BiH

Stavovi prema rodnim ulogama poboljšani su u svim gradovima, u obe faze, i kod mladića i kod djevojaka. Procenat poboljšanja dostigao je 62% i bio je najviši u Visokom u Fazi 1. Tokom ove faze takođe je došlo do velikih

je u Prištini, gdje je procenat mladića sa pozitivnim stavom porastao sa 48,5% na 74,6% i sada je sličan nalazima u Beogradu (74,1%) i Tirani (78,8%). U prosjeku, manje od polovine mladića u BiH izražava rodno ravnopravne stavove (~45%). Za djevojke u BiH, najjači uticaj je izmijeren u Banjoj Luci (sa 43,8% na 59,1%). Najznačajniji ukupni pozitivan uticaj i na mladiće i na djevojke bio je na stavove prema ulozi žena u kućnim poslovima, kuhanju i brizi o djeci, a posebno u Prištini i Tirani, na stavove da muškarci imaju posljednju riječ u kući. Možemo primjetiti da se i mladići i djevojke slažu da je trudnoća zajednička odgovornost.

promjena u Jablanici (16%), Kneževu (17%) i Vlasenici (16%), a sve su uključivale djevojke. Bijeljina (25%), Brčko (19%) i Tuzla (22%) su ostvarili najveći napredak kod mladića u Fazi 2.

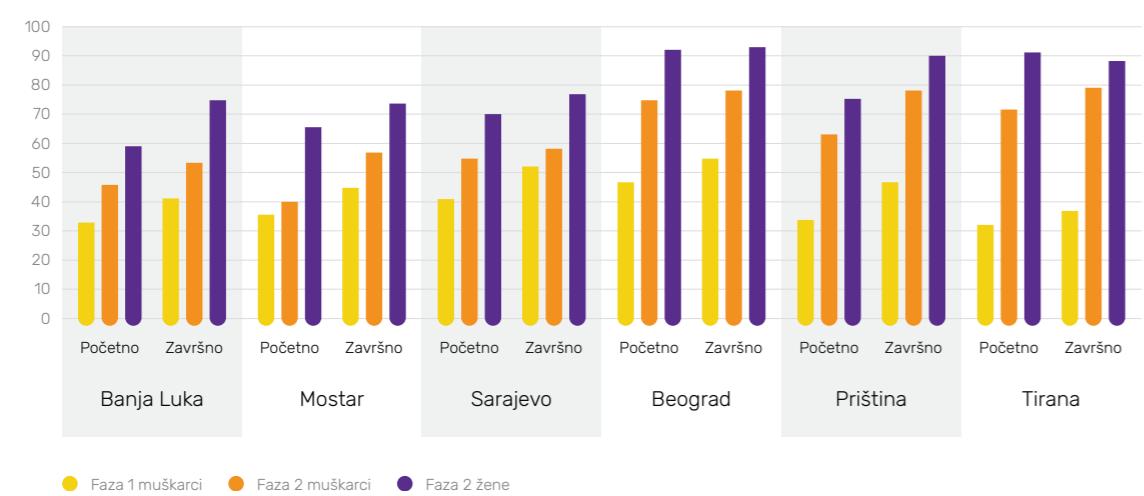
Zaključak o rodnim ulogama

IPored uticaja na kućne poslove, možemo vidjeti da je Program Y uticao i na nivo uključenosti u kućnim poslovima (nivo vještina i ponašanja) i na stavove prema rodnim ulogama i odgovornostima. Program je generalno uticao na mlade, ali moramo

uzeti u obzir kontekst jer smo vidjeli različite rezultate u različitim gradovima. Određene društvene karakteristike, kao što je veličina grada, mogu uticati na cijelokupno okruženje vezano za rodne odnose.

Rodne norme

Grafikon 5. | Indeks ravnopravnosti rodnih normi

U Fazi 1 vidjeli smo da su stavovi prema rodnim normama u završnom istraživanju postali rodno ravnopravniji u svim gradovima (Grafikon 5). Napredak u poređenju sa početnim istraživanjem bio je 2%-17%. Najveći napredak je zabilježen u Prištini (sa 35% na 47%), a najmanji u Tirani (sa 35% na 37%).

U Fazi 2 vidjeli smo različite rezultate, ali kada se sumiraju, ovi nalazi ukazuju na to da se mladići i djevojke slažu da je generalno prihvatljivo da muškarci plaču i pokazuju emocije pred drugima. Sve u svemu, najveći pozitivan uticaj je primijećen u njihovoj

percepciji da li je prihvatljivije da mladić bježi sa časa nego djevojka, gdje smo videli manje hegemonističkih stavova. U Mostaru smo izmjerili najjači uticaj na mladiće, gdje su pozitivni stavovi varirali od 40,1% do 57,1%. Sveukupno, u prosjeku, oko polovina mladića u BiH izražava rodno ravnopravne stavove (~55%), a njihove rodne norme su oko 10% tolerantnije. Zabilježili smo sličan porast kod djevojaka u BiH, sa ~60% na ~70%. Nakon intervencije pozitivni stavovi mladića u Beogradu, Prištini i Tirani su oko 77%, dok su pozitivni stavovi djevojaka oko 90%.

Sažetak rodnih normi za partnera u BiH lokalno

U Fazi 1, u pogledu rodnih normi, veći napredak je postignut kod djevojaka u završnom istraživanju u Kneževu i Novom Travniku. Kod mladića nalazi su bili skoro isti, ostajući na veoma niskom nivou. U Visokom i Jablanici, i mladići i djevojke su pokazali veću rodnu ravnopravnost u završnom istraživanju. Procenat napretka kreće se od 2% do 49%, a najveći napredak u stavovima mladića prema

rodnim normama pokazuje Visoko, 49%.

U Fazi 2, stavovi prema rodnim normama u svim gradovima bili su rodno ravnopravniji u završnom istraživanju. U Bijeljini je kod djevojaka napredak povećan za 23%. Što se tiče mladića, najveći napredak je zabilježen u Bijeljini, Brčkom i Istočnom Sarajevu, sa povećanjem od 14%.

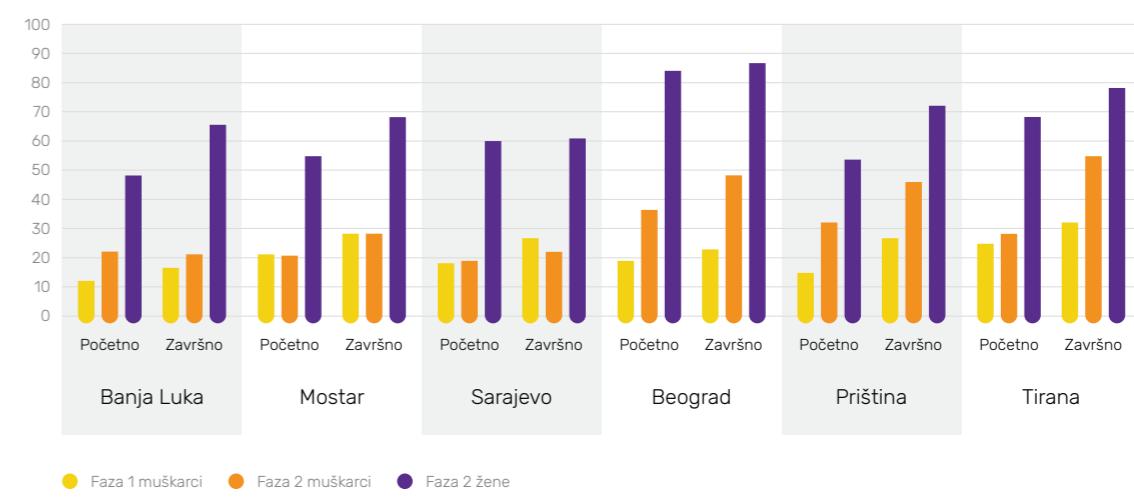
Zaključak o rodnim normama

U poređenju sa rodnim ulogama, stavovi prema rodnim normama bili su otvoreniji. Generalno, norme u Fazi 2 su rodno ravnopravnije nego u Fazi 1. U obe faze smo vidjeli da su stavovi o rodnim normama u

završnom istraživanju ravnopravniji u svim gradovima (Grafikon 5). U većini gradova napredak u odnosu na početno istraživanje iznosio je 20%.

Homofobija

Grafikon 6. | Negativni stavovi prema homofobiji

U Fazi 1 utvrdili smo visok nivo homofobije među mladićima (Grafikon 6). Pitanja su bila formulisana tako da su manji procenti značili veću homofobiju. Čak i nakon intervencije i uočenog pozitivnog uticaja na stavove, i dalje je postojao visok nivo homofobije, a najveći je bio u Banjoj Luci. Oko 72,3% mladića ima homofobične stavove, ali je intervencija imala pozitivan efekat od ~8%.

U Fazi 2 primijećen je pomak u rezultatima. Pošto su bile uključene i djevojke, otkrili smo veliku razliku između muškaraca i žena u pogledu otvorenosti da imaju gej prijatelja, pri čemu je većina mladića izjavila da ne bi prihvatali da imaju gej prijatelja, čak ni nakon intervencije (osim u Tirani, gdje smo vidjeli povećanje kod ovog pitanja sa 5,2% na 35,3%). Otkrili smo da mladići u BiH imaju

tendenciju da budu više homofobični nego u Beogradu, Prištini i Tirani. Poređenja radi, oko 25% mladića u BiH ima negativan stav prema homofobiji, dok je ovaj procenat oko 50% u Beogradu, Prištini i Tirani. Najjači uticaj intervencije je izmijeren u Tirani (povećanje sa 28,7% na 55,3%). Djevojke su generalno negativnije prema homofobiji, ali i dalje postoji razlika između djevojaka u BiH (sa ~60% onih koje imaju negativne stavove prema homofobiji) i djevojaka u Beogradu, Prištini i Tirani (sa ~78% onih koje imaju negativne stavove prema homofobiji). Najjači efekat na djevojke izmijeren je u Prištini (sa 54,5% na 70,6%).

Sve u svemu, najpozitivniji uticaj je primijećen u stavovima mladića o fizičkom nasilju nad gej osobama..

Sažetak homofobije za partnere u BiH lokalno

Na kraju Faze 1 (2017), većina gradova je imala niži nivo homofobije nego na početku Faze 1 (2014). Najveći napredak (71%) ostvarili su mladići u Visokom.

U Fazi 2, stavovi o homofobiji bili su negativniji u svim gradovima u završnom istraživanju. Indeks negativnih stavova prema homofobiji među mladićima u završnom istraživanju kretao se od 5-21%. Dakle, vidimo da brojni stereotipi o homoseksualnim osobama i dalje ostaju.

Zaključak o homofobiji

Učesnici su pokazali značajan nivo homofobije u obe faze. Ovo je bilo još uočljivije kod mladića nego kod djevojaka. Intervencije su u izvjesnoj mjeri smanjile

taj nivo, ali su procenti i dalje alarmantni. U opštem kontekstu rodnih odnosa, homofobija je najproblematičniji aspekt, pa je važno nastaviti rad na ovom obliku netolerancije.

Rezultati fokus grupe i intervjeta o uticaju programa na rodne stavove

U nastavku ćemo iznijeti najznačajnije nalaze iz fokus grupe i intervjeta, uz navođenje citata učesnika.

Izjave učesnika u intervjuima i fokus grupama ukazivale su na činjenicu da je program imao značajan uticaj u oblasti rodnih odnosa. Neki učesnici su izjavili da je program imao najveći uticaj na njih u ovoj oblasti. To je posebno bilo primjetno u stručnim školama, gdje nije

bilo drugih predmeta (npr. biologija) na kojima bi se moglo razgovarati o ovim temama. Činjenica da su rodni odnosi bili prva tema o kojoj se razgovaralo i koja je dobila veliku pažnju djelovala je na uticaj programa. Pored toga, Program je obezbijedio siguran prostor za učesnike u kojem su mogli otvoreno da razgovaraju o rodnim odnosima, a da ih ne osuđuju ili im se ismijavaju.

Najveći uticaj je napravljen u oblasti rodnih normi jer smo se time najviše bavili. Mladi su promijenili svoje ponašanje. Sada je u redu biti drugačiji i razmišljati drugačije.

(Ž, učesnica programa, Banja Luka)

Uticaj programa na rodne odnose ostvaren je i manifestovan se na različite načine:

- Bolje razumijevanje razlika između roda i pola;
- Smanjeni stereotipi o rodnim ulogama muškaraca i žena;
- Veće učešće mladića u kućnim poslovima;
- Veće prihvatanje homoseksualnih osoba;
- Različite percepcije bračnih odnosa, itd.

Ovo je vidljivo iz izjava učesnika:

Izvjestan broj roditelja je došao u školu jer su primijetili promjenu kod svoje djece. Pitali su šta se dogodilo. Mladići su počeli da obavljaju kućne poslove i postali su tolerantniji jedni prema drugima.

(M, predstavnik škole, Kosovo*)

Program je uticao na moje stavove i ponašanje prema rodu. Na primjer, to je uticalo na rodne stereotipe koje sam imao o zanimanjima. Sada mislim da položaj čovjeka u društvu, u bilo kojoj sferi, ne može da zavisi od roda. Neki smatraju da je biti hirurg muški posao, ali ima mnogo sjajnih žena hirurga.

(M, učesnik programa, Banja Luka, BiH)

Ljudi su prestali da dijele poslove na muške i ženske. Shvatili smo da smo rođeni sa nekim razlikama, ali to nema nikakve veze sa inteligencijom, sposobnostima, itd.

(M, učesnik programa, Hrvatska)

Tokom Programa promjenila sam svoj stav prema braku. Nekada sam imala tradicionalne poglede. Vjerovala sam da muškarci treba da rade van kuće, a žene kod kuće. Primjetila sam veliku promjenu tokom Programa.

(Ž, učesnica programa, Sarajevo, BiH)

Tokom Programa neke učenice su počele da otkrivaju svoju homoseksualnu orientaciju. Još je teže povjeriti se dječacima.

(Ž, predstavnica škole, Srbija)

Zaključci o rodnim stavovima

Izvještaji su nam omogućili da identifikujemo razlike u rodnim stavovima na nekoliko nivoa: razlike između Faze 1 i Faze 2, stavovi između dvije faze i stavovi nakon programa. Posmatrajući svaku fazu posebno, vidimo pozitivan trend povećanja rodne ravnopravnosti kao rezultat intervencije, koji se kreće od 2% do 30% i u Fazi 1 i u Fazi 2. Ovaj nivo uticaja se vidi u nivou normi,

stavova, i ponašanja mladih ljudi. S druge strane, kada uporedimo dva projekta, vidimo da bez obzira na intervenciju postoji veći nivo rodne ravnopravnosti među mladićima u Fazi 2. Ova razlika se može pripisati intervenciji, ali i nekoliko faktora koji nisu bili uključeni u istraživanje. Vidimo da su djevojke više orijentisane ka rodnoj ravnopravnosti od mladića. Zbog toga je uticaj na mladiće

teži, jer djevojke već imaju znatno viši nivo rodno ravnopravnih stavova. Takođe, zbog toga smatramo da je povećanje učešća djevojaka u kućnim poslovima koji su tradicionalno dodijeljeni muškarcima rezultat uticaja programa. Rezultati kvantitativnog

istraživanja potvrđeni su u intervjuima i fokus grupama. Učesnici su izjavili da je to vjerovatno oblast u kojoj je napravljen najveći uticaj.

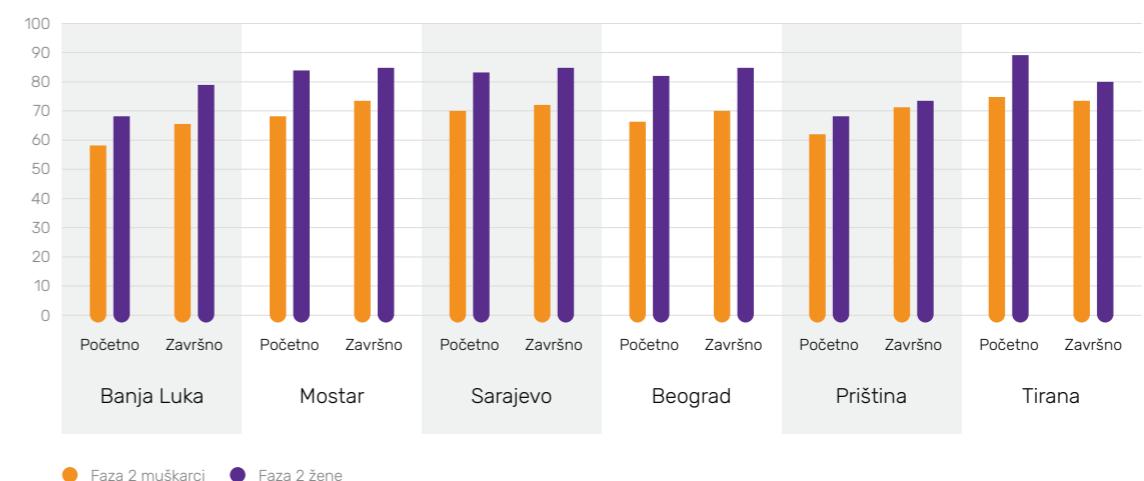
Prevencija nasilja

U okviru ključne oblasti prevencije nasilja obrađivali smo teme vršnjačkog nasilja, rodno zasnovanog nasilja, nasilja nad homoseksualcima i reakcije na nasilje.

Počećemo ispitivanjem vršnjačkog nasilja u smislu opšteg odnosa prema nasilju i počinjenom emocionalnom i fizičkom nasilju..

Vršnjačko nasilje

Grafikon 7 | Negativni stavovi prema nasilju

Na ovom grafikonu možemo vidjeti odnos i stavove ispitanika prema nasilju. Predstavili smo samo rezultate iz Faze 2 jer ovo pitanje nije bilo uključeno u anketu koja je korištena u Fazi 1.

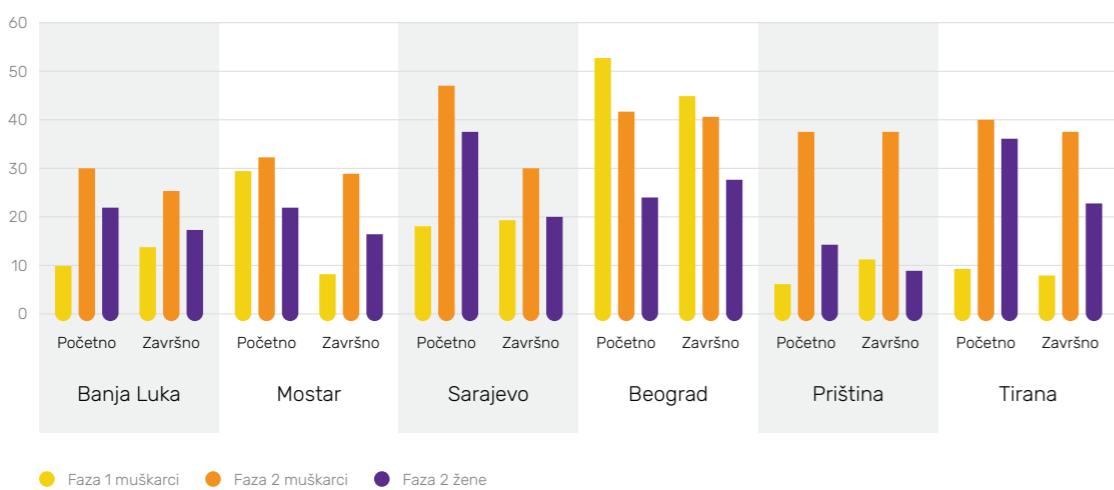
U većini slučajeva, oko 10% ispitanika imalo je negativnije stavove prema nasilju u završnoj fazi nego u početnoj fazi.

Na kraju Faze 2, više od 65% mladića je imalo generalno negativne stavove prema nasilju (Grafikon 7). Ostali elementi u izvještajima koje smo analizirali takođe su bili korisni.

Na primjer, 60% -70% mladića u završnom istraživanju vjerovalo je da je jedan šamar oblik nasilja. 60%-80% djevojaka ima iste stavove. Ovi rezultati pokazuju da 20%-40% mladića ima pogrešnu percepciju i minimizira težinu šamaranja kao oblika fizičkog nasilja. Slično je i u slučaju verbalnih uvreda. 67%-

83% mladića i 71%-87% djevojaka smatra da su verbalne uvrede oblik nasilja. Drugim riječima, značajan procenat mladića (17%-37%) i djevojaka (13%-29%) ne doživljava verbalno i psihičko nasilje kao stvarno nasilje. Pogrešna percepcija nasilja može dovesti do povećanog nasilničkog ponašanja i tolerancije prema njemu. Kao što je već rečeno, pozitivan aspekt je to što su u većini slučajeva stavovi prema nasilju u završnom istraživanju bili zrelijiji nego u početnom.

Grafikon 8. | Počinjeno emocionalno nasilje nad vršnjacima

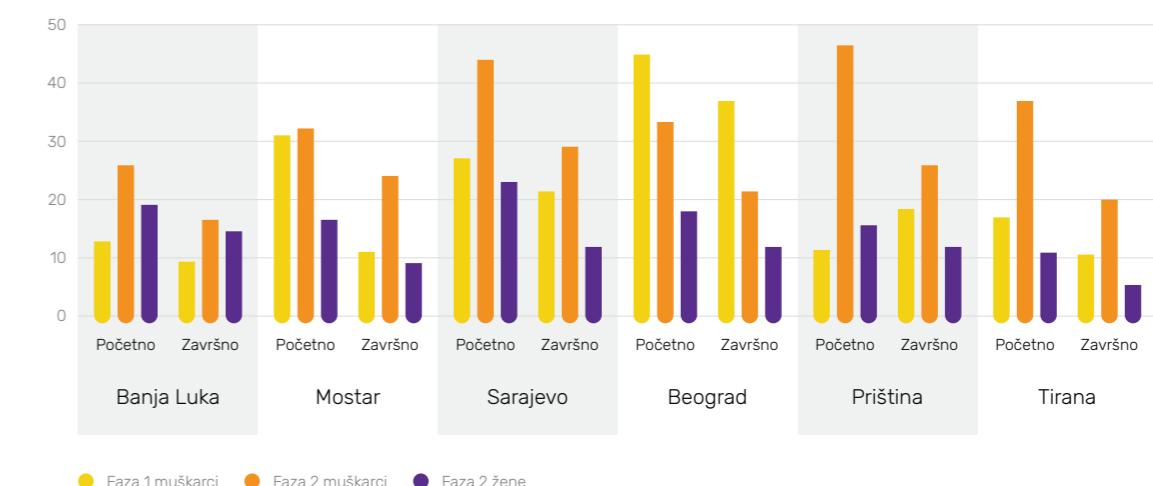
Pregled počinjenog emocionalnog nasilja u Fazi 1 pokazuje da je najveći nivo emocionalnog nasilja prisutan u Beogradu (Grafikon 8). I poslije intervencije, oko 45% mladića iz Beograda izjavilo je da je nekoga verbalno vrijeđalo. Zabilježili smo značajno smanjenje počinjenog nasilja u Mostaru (sa 30% na 9%). To znači da, osim u Beogradu, emocionalno nasilje koristi manje od 20% mladića. Rezultati sugerisu da je emocionalno nasilje značajno smanjeno u Beogradu tokom perioda završnog istraživanja, dok se u Prištini ono povećalo. U Sarajevu, Banjoj Luci i Tirani ostalo je skoro isto.

Iako je postojao veći procenat počinjenog emocionalnog nasilja u Fazi 2 u poređenju sa Fazom 1 (Grafikon 8), došlo je do značajnih smanjenja u Fazi 2 kada se uporede početni i završni rezultati, kao što je uočeno kod mladića u Sarajevu (sa 45,3% na 30,5%). Djevojke su pokazale veći pad počinjenog emocionalnog nasilja, ali ne i djevojke iz Beograda. Intervencija gotovo da nije imala efekta na muškarce i žene u Beogradu i Tirani. Mladi iz BiH, u prosjeku, pokazuju niži nivo počinjenog emocionalnog nasilja. Možemo istaći da je u najvećem broju slučajeva emocionalno nasilje u završnom istraživanju nešto niže, što se može pripisati efektu programa na stavove i ponašanje.

Kada je riječ o počinjenom fizičkom nasilju u datom periodu od tri mjeseca intervencije, vidimo da je u obe faze intervencija imala

pozitivan uticaj na mladiće i djevojke (osim u Prištini u Fazi 1, gdje smo uočili negativan efekat).

Grafikon 9. | Počinjeno fizičko nasilje nad vršnjacima

U Fazi 1, najjači uticaj na mladiće uočen je u Mostaru (sa 30,8% na 11,8%). Takođe, postoje značajne razlike između gradova u stepenu počinjenog fizičkog nasilja koje vrše mladići. Čini se da što je grad veći to je veći stepen počinjenog nasilja nad vršnjacima.

U Fazi 2 smo utvrdili da se u završnoj fazi istraživanja smanjilo fizičko nasilje u svim gradovima. Promjene su posebno primjetne kod mladića, pri čemu je najveća promjena zabilježena u Prištini (sa 46,4% na 25,4%). Fizičko nasilje među djevojkama smanjeno je za 3%-8%, posebno u BiH.

Sažetak vršnjačkog nasilja za partnere u BiH lokalno

U Fazi 1, i mladići i djevojke u Visokom, Novom Travniku, Vlasenici i Bijeljini pokazali su manje učešće u nasilju u završnom istraživanju. U početnim i završnim istraživanjima, nasilje nije uočeno među djevojkama u Jablanici i Visokom. Kod mladića u Visokom palo je na nulu (sa 14%). Najveći napredak u pogledu nepočinjenja emocionalnog nasilja zabilježen je kod mladića u Vlasenici (67%).

U Fazi 2 najveća promjena u oblicima nasilja koje su počinili mladići bila je u Bijeljini, sa smanjenjem počinjenja emocionalnog nasilja za 17,4%, a fizičkog nasilja za 24,8%. U svim gradovima, napredak u počinjenju fizičkog nasilja u poređenju sa početnim istraživanjem bio je 8%-25% među mladićima i 8%-9% među djevojkama. Kada uporedimo početno i završno istraživanje, rezultati za počinjenje emocionalnog nasilja nisu konzistentni. Najveći napredak ostvaren je u Bijeljini (17%) i Jablanici (14%).

Zaključak o vršnjačkom nasilju

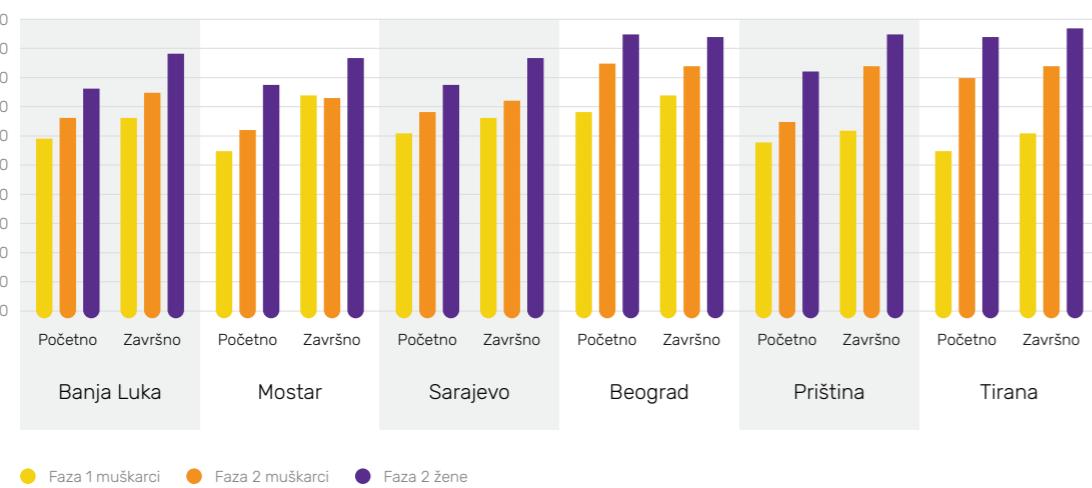
Ovi nalazi, kao i pozitivne promjene u svim gradovima, ukazuju da je intervencija pozitivno uticala na stavove prema nasilju i na smanjenje nasilnog ponašanja prema vršnjacima. Čini se da je intervencija imala najjači uticaj na počinjeno fizičko nasilje nad vršnjacima, dok je emocionalno nasilje tek

nešto niže u završnom istraživanju. Uprkos napretku, primjetan procenat mladića i djevojaka verbalno i psihičko nasilje ne doživljava kao stvarno nasilje, što znači da je potrebno dodatno raditi na ovom pitanju.

Rodno zasnovano nasilje

U kontekstu rodno zasnovanog nasilja, analizirali smo stavove prema rodno zasnovanom nasilju i nasilju u vezi.

Grafikon 10. | Negativni stavovi prema rodno zasnovanom nasilju

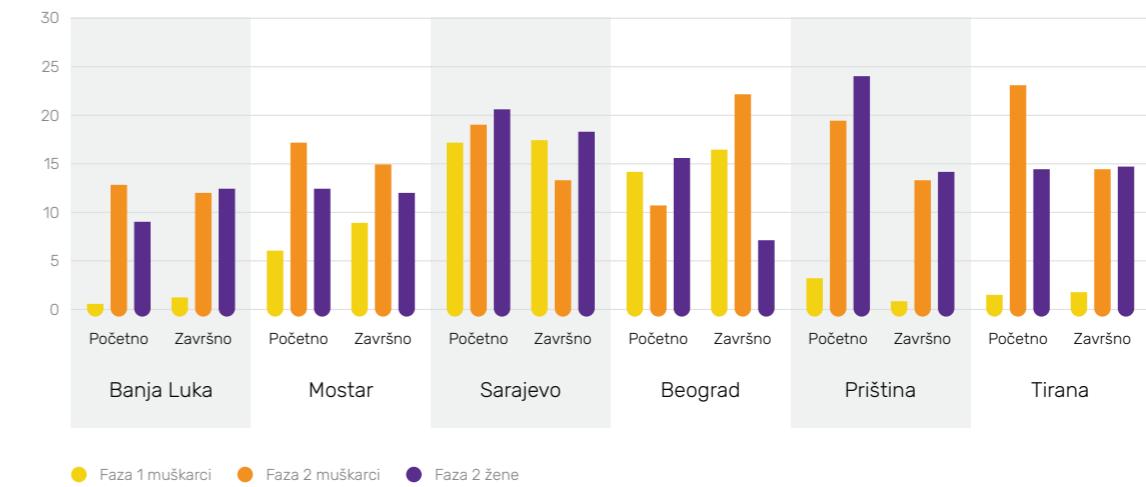

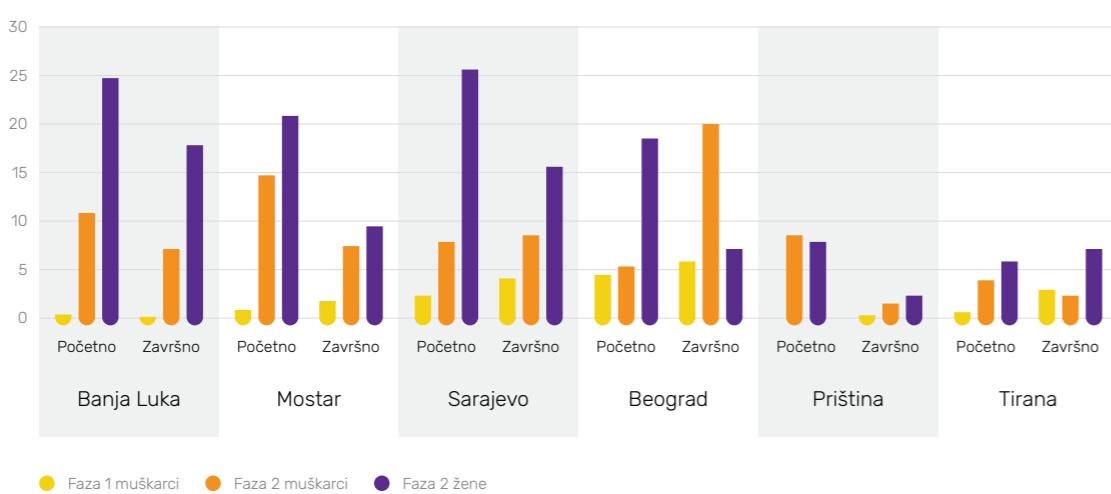
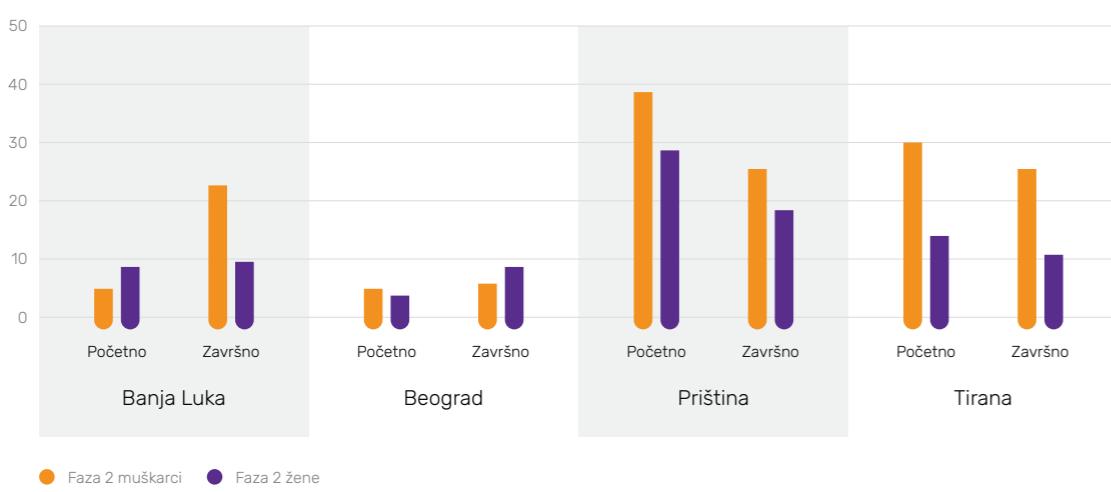
Ako uporedimo početno i završno istraživanje u Fazi 1 i Fazi 2, možemo vidjeti da su stavovi prema rodno zasnovanom nasilju bili negativniji u svim gradovima u završnom istraživanju (Grafikon 10). Vidimo da većina mladića, a posebno djevojaka, osuđuje nasilno ponašanje zasnovano na rodu. Ovo ukazuje na pozitivan uticaj Programa Y u smislu promjene stavova prema rodno zasnovanom nasilju kod mladića i djevojaka.

Za Fazu 1, u poređenju sa početnim istraživanjem, napredak je bio 3%-18%. Najjača pozitivna promjena u stavovima registrovana je u Mostaru (sa 55,4% na 73,5%), a najslabija u Prištini (sa 58% na 61%). Generalno, vidimo u Fazi 1 da je broj mladića koji su osudili RZN veći od 50% u svim gradovima.

U Fazi 2, takođe smo izmjerili pozitivan uticaj intervencije (osim u Beogradu, gdje smo pronašli zanemarljiv negativan efekat manji od 1%, imajući u vidu da mladići u Beogradu imaju najnegativnije stavove prema RZN). Najjači uticaj i na muškarce i na žene izmjerjen je u Prištini (Grafikon 10). Vidimo da mladići i djevojke iz BiH u prosjeku imaju manji nivo negativnih stavova prema RZN u odnosu na druge gradove, ali i dalje iznad 71%. Pored toga, još jednom, djevojke u svim slučajevima imaju negativnije stavove prema RZN u odnosu na mladiće, ali je ipak program uticao na njihove nenasilne stavove, što se posebno vidjelo u Prištini u Fazi 2.

Sada ćemo pogledati grafikone koji pokazuju različite aspekte nasilja u vezama, a zatim ćemo razmotriti nalaze.

Grafikon 12. | Udaranje partnera**Grafikon 13.** | Da li ste partneru ograničili ili zabranili komunikaciju sa prijateljima, izliske itd.?

Za obe faze dajemo rezultate za počinjeno emocionalno (vrijedanje ili ponižavanje partnera) i fizičko (udaranje partnera) nasilje (grafikoni 11 i 12). U Fazi 1 smo utvrdili da je nakon intervencije najveći stepen počinjenog emocionalnog nasilja u vezi bio u Sarajevu (16,5%) i Beogradu (16,3%) (Grafikon 11). Izmjerili smo mali porast počinjenog emocionalnog nasilja u Banjoj Luci, Mostaru, Beogradu i Tirani. Međutim, pored Beograda i Mostara, ove efekte smatramo zanemarljivim jer je procenat počinjenog emocionalnog nasilja u vezi mali. Slične nalaze smo imali i za počinjeno fizičko nasilje u vezi u Fazi 1 (Grafikon 12).

U Fazi 2 vidimo da i mladići i djevojke prijavljuju veći nivo počinjenog nasilja u vezi u odnosu na Fazu 1. Kada je u pitanju emocionalno nasilje u vezi (Grafikon 11), izmjerili smo pozitivan uticaj u svim gradovima osim u Beogradu, gdje smo naišli na porast (sa 10,4% na 21,5%). Najjači pozitivan uticaj bio je u Tirani (sa 23,1% na 14,1%). Kod djevojaka, kao počinilaca emocionalnog nasilja u vezi, negativan efekat smo uočili u Banjoj Luci (sa 9,3% na 12,1%).

Što se tiče fizičkog nasilja u vezi, u Fazi 2 izmjerili smo uglavnom pozitivan uticaj na mladiće, sa izuzetkom Beograda, gdje je

fizičko nasilje poraslo sa 5,3% na 14,5%. Za djevojke smo izmjerili negativan efekat samo u Tirani. Generalno, uvrede i ponižavanje su bili najčešći oblik nasilja u vezi.

U Fazi 2 smo utvrdili viši nivo ograničavanja ili zabrane komunikacije u vezi, posebno u Prištini i Tirani, ali je intervencija imala najveći efekat u ovim gradovima (Grafikon 13). Za Mostar i Sarajevo za ovo pitanje nemamo podatke.

Sažetak rodno zasnovanog nasilja za partnere u BiH lokalno

U drugim gradovima u BiH podaci o negativnim stavovima prema rodno zasnovanom nasilju nisu bili konzistentni u Fazi 1. Najjači pozitivan uticaj bio je u Visokom (+36%). Počinjeno emocionalno i fizičko nasilje u vezi nije ocenjivano u drugim gradovima u BiH u Fazi 1.

U Fazi 2, stavovi prema rodno zasnovanom nasilju bili su negativniji u završnom istraživanju u svim gradovima. U poređenju sa početnim istraživanjem, napredak je obično bio 5%-15%. Najjači uticaj je uočen u Novom Travniku (22% za mladiće i 23% za djevojke). U Bijeljini je negativan uticaj izmjerena kod djevojaka (-2,7%), ali nije bilo negativnog uticaja na mladiće.

Dalje, u Fazi 2, izmjerena je snažan pozitivan uticaj intervencije u smislu počinjenog emocionalnog nasilja u Bijeljini kod mladića (7,6% manje emocionalnog nasilja), dok je

negativan efekat uočen u Istočnom Sarajevu, Jablanici, Brčkom i Tuzli. Uočili smo pozitivan uticaj samo kod djevojaka; najjači je bio u Bijeljini (20% manje emocionalnog nasilja).

Ako uporedimo rezultate početnog i završnog istraživanja iz Faze 2, vidimo da je u većini slučajeva fizičko nasilje u intimnoj vezi manje prisutno u završnom istraživanju. Kod mladića smo primijetili snažan uticaj u Novom Travniku (20,8% manje fizičkog nasilja u vezama) i Bijeljini (13,9% manje fizičkog nasilja u vezama), ali i blago negativan uticaj u Jablanici (1% više fizičkog nasilja u vezama). Kod djevojaka, najjači pozitivan uticaj izmjerena je u Bijeljini (26,9% manje fizičkog nasilja u vezama). Negativan uticaj je izmjerena u Novom Travniku (8% više fizičkog nasilja u vezama).

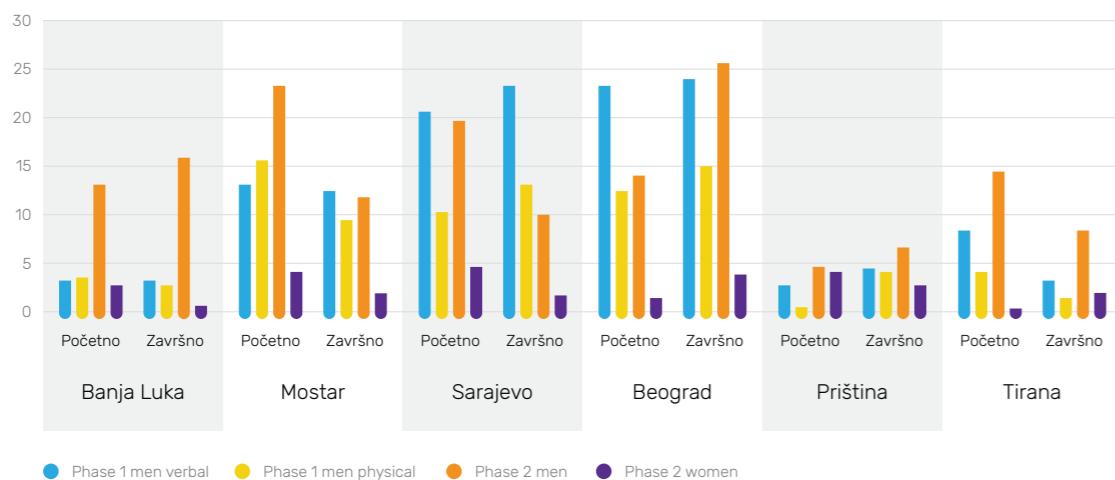
Zaključak o rodno zasnovanom nasilju

Generalno, otkrili smo veći nivo negativnih stavova prema rodno zasnovanom nasilju i niži nivo nasilja u vezi u završnim fazama istraživanja.

Pošto je nasilno ponašanje u vezi generalno nisko, teško je procijeniti uticaj programa. S druge strane, na ove rezultate možemo gledati kao na učvršćivanje već usvojenih pozitivnih ponašanja mladih u vezama, ili konkretnije, da istaknemo generalno odsustvo negativnog ponašanja.

Nasilje nad homoseksualcima

Grafikon 14. | Verbalno i/ili fizičko nasilje nad homoseksualcima

Nasilje prema ovoj populaciji u većini slučajeva prisutno je kod 5% ispitanika i ide do 25%. U Fazi 1, psihičko i fizičko nasilje nad homoseksualcima bilo je jednako rasprostranjeno u Banjoj Luci, Prištini i Tirani (Grafikon 14). Rezultati su nešto lošiji (u poređenju sa drugim gradovima) u Sarajevu, Beogradu i Mostaru. Treba napomenuti da nisu uočene statistički značajne razlike u

početnim i završnim istraživanjima. Najjači pozitivan uticaj izmjerен je u Mostaru (pad sa 22,6% na 11,3%). Kod djevojaka, otkrili smo nisku učestalost nasilja nad homoseksualcima (ispod 3,5%). Generalno, u Fazi 2 vidimo da su mladići skloniji nasilju nad homoseksualcima nego djevojke.

Sažetak nasilja nad homoseksualcima za partnere u BiH lokalno

Nemamo podataka o nasilju nad homoseksualcima za Fazu 1. Što se tiče Faze 2, izmjerili smo pozitivan uticaj programa u partnerskim gradovima u BiH i za mladiće i za djevojke. Kod mladića je najjači uticaj zabilježen u Novom Travniku (sa 23,1%

na 3,1% mladića koji bi bili nasilni prema homoseksualcima). Za djevojke, najveći uticaj je zabilježen u Istočnom Sarajevu, gdje je nasilje prema homoseksualcima palo sa 7,5% na 0%.

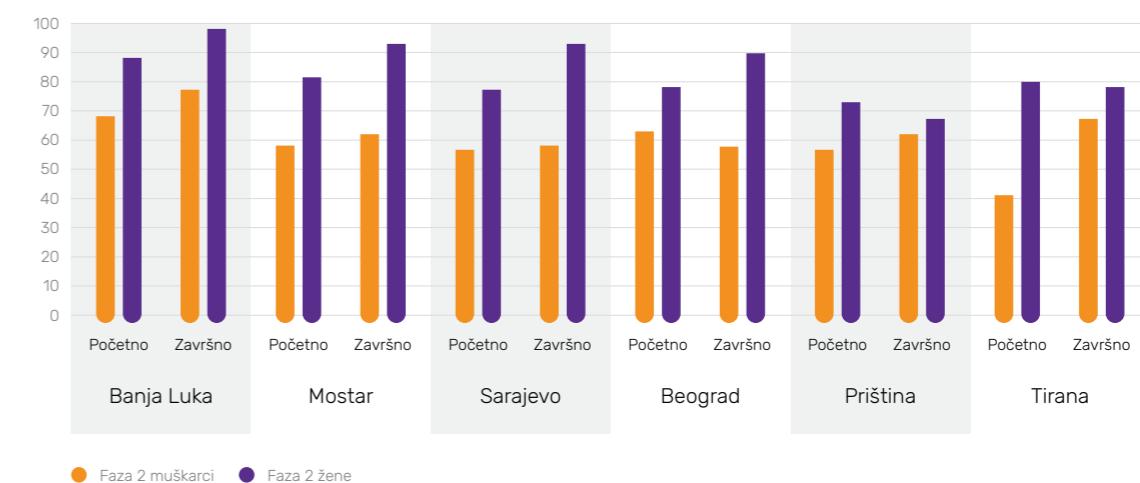
Zaključak o nasilju nad homoseksualcima

Vjerujemo da je pitanje nasilja nad homoseksualcima duboko ukorijenjeno u homofobičnim stavovima, kao što se vidi u dijelu o homofobiji. Iako prisutno, nasilno ponašanje prema homoseksualcima je rijetko. Ovo je vjerovatno zbog činjenice

da su srednjoškolci imali malo kontakta sa homoseksualcima. S obzirom na rasprostranjenost homofobije u društvu, preporučuje se sprovodenje preventivnih programa sa mladima na vrijeme.

Reakcija na nasilje

Grafikon 15. | Konstruktivna reakcija na tučnjavu

Analizirali smo konstruktivne reakcije na tučnjavu iz izvještaja Faze 2 (pošto ovo nije bilo obuhvaćeno istraživanjem Faze 1). Kao što vidimo na Grafikonu 15, više od 50% mladića i djevojaka bi imalo konstruktivne reakcije na tučnjavu bez obzira na intervenciju. Najjači uticaj intervencije na mladiće izmjerjen je u Banjoj Luci (sa 67,2% na 77,6%) i Tirani (sa 51% na 67%).

U Fazi 2, mladi ljudi su takođe upitani da li se osjećaju spremnim da spriječe nasilje u vezi. U završnom istraživanju, oko 71% mladića iz Banjaluke i Beograda, 74% iz Tirane i 49% iz Prištine osjećalo se spremnim. Kada su u pitanju djevojke, 66% djevojaka iz Beograda, 64% iz Tirane, 57% iz Banjaluke i 38% iz Prištine reklo je da su spremne

da reaguju. Imali smo drugačija pitanja za Mostar i Sarajevo, otuda i različiti rezultati. Većina mladića i djevojaka je izjavila da nisu doživjeli nasilje u vezi pa nikada nisu imali priliku da reaguju. Samo nekoliko je priznalo da su žrtve. Kada uporedimo dvije faze istraživanja, možemo vidjeti da su učesnici u završnom istraživanju rekli da se osjećaju spremnije i osnaženije. Moguće je da ih je program prevencije osnažio i naučio kako da se ponašaju u nasilnim vezama. Štaviše, kada je u pitanju nasilje u vezi, pozitivno je to što je broj učesnika koji su imali takva iskustva u završnom istraživanju bio manji nego u početnom istraživanju. U obe faze istraživanja, znatno veći procenat onih koji su imali takva negativna iskustva uspješno je riješio problem.

Sažetak reakcije na nasilje za partnere u BiH lokalno

U drugim gradovima u BiH, u završnom istraživanju Faze 2, između 52% i 80% mladića i između 61% i 90% djevojaka reklo je da bi pokušalo prekinuti tučnjavu ili pozvati u pomoć. Niži procenti uočeni su kod mladića u Bijeljini i Istočnom Sarajevu. Djevojke su stoga nešto više motivisane da zaustave nasilje od mladića. Preostali procenat mladića

bi pomogao osobi koju lično poznaju ako im je pomoć potrebna. Napredak ide i do 15%. U završnom istraživanju, ispitanici su izjavili da se osjećaju spremnijim i osnaženijim da spriječe nasilje. Ovaj procenat je bio u prosjeku 5-15%.

Rezultati fokus grupe i intervjeta o uticaju programa na prevenciju nasilja

Učesnici fokus grupe i intervjeta opisali su kako je program uticao na stav mladih prema nasilju. Uglavnom su pominjane sljedeće vrste uticaja:

- Smanjen broj slučajeva nasilnog ponašanja u školama;
- Sposobnost prepoznavanja različitih vrsta nasilja, posebno psihičkog nasilja;
- Veća otpornost i asertivnost mladih da se ne upuštaju u nasilje;
- Mladi su osnaženi i time proaktivniji u sprečavanju nasilja;
- Mladi koji su bili uključeni u nasilje postali su svjesni uzroka i potreba za nasiljem;
- Veći kapacitet mladih da razumiju poziciju druge strane uključene u sukob i imaju empatiju;
- Učesnici Programa su u velikoj mjeri postali svjesni posljedica nasilja;

Djevojke su osnažene i edukovane kako da se odupru rodno zasnovanom nasilju. Ove oblike uticaja ilustruju brojne izjave učesnika iz različitih regiona:

Mislim da je promjena prvenstveno bila u ponašanju. Ranije je naša škola bila na lošem glasu zbog nasilja. Sada se to značajno promjenilo. Naravno, postoje promjene i na kognitivnom nivou, ali one su često nesvesne. U školi je stvoren specifičan „etos“ i atmosfera u vezi sa odnosom prema nasilju. Posvećenost škole ovom problemu, vjera u ideju i činjenica da su direktor škole, pedagog i drugi bili uključeni, sve je to bilo važno. Ovo je pomoglo učesnicima da se otvore i omogućilo im da izraze svoje vrijednosti. Uticaj Programa se vidi u nalazima posjeta drugim školama i poređenju sa njima. U drugim školama, svaka diskusija o nasilju je teža.

(Ž, predstavnica škole, Srbija)

Program je definitivno uticao na nasilje u školi. Imali smo dosta problematičnih učenika koji su se promjenili poslije samo nekoliko radionica i druženja i sada su uzor drugima. Program nas je podstakao da razmišljamo o životu. Radionice su bile hrana za mozak.

(M, učesnik programa, Hrvatska)

Program je najviše uticao na nasilje. U našoj školi problemi su rješavani nasiljem. Zbog toga smo ponekad bježali iz škole. Tokom Programa nasilje je smanjeno.

(M, program participant, Kosovo*)

Najveći uticaj ostvaren je na nasilje. Nisam bio nasilan, ali mi je to pomoglo da prepoznam različite vrste nasilja. Naučio sam kako da reagujem, odnosno da nije u redu nijemo posmatrati nasilje. To ME SE TIČE. Treba da intervenišem i zaustavim to. Zahvaljujući Programu, sada poznajem mnogo širi spektar mogućih intervencija.

(M, učesnik programa, BiH – Banja Luka)

Mladi bolje prepoznaju psihičko nasilje. Zahvaljujući asertivnim tehnikama koje su naučili, odlučuju da ne učestvuju u nasilju. Uticaj je bio veći na verbalno i psihičko nasilje nego na fizičko.

(Ž, CARE osoblje)

Učenici su naučili kako da prepoznaju vrste nasilja i povećaju resurse kako bi reagovali i zaštitili sebe i druge, umjesto da budu pasivni posmatrači.

(Ž, predstavnica škole, BiH)

Uticali smo na to kako se učenici posmatrači ponašaju u konfliktnim situacijama. Sada su svjesniji svog uticaja. Oni nisu pasivni posmatrači; aktivniji su i otvoreniji.

(Ž, predstavnica škole, Hrvatska)

Ranije mladi nisu shvatali posljedice svog nasilničkog ponašanja. Kroz Program su počeli da shvataju kako je biti u tidoj koži i kako se drugi osjećaju. Imajući to u vidu, radionica „Etiketiranje“ je bila posebno korisna.

(M, učesnik programa, Srbija)

Zaključak o prevenciji nasilja

U zaključku možemo reći da je program pozitivno uticao na promjenu stavova prema nasilju i na smanjenje nasilnog ponašanja prema vršnjacima, posebno u pogledu fizičkog nasilja. Program je takođe pozitivno uticao na smanjenje negativnih stavova prema rodno zasnovanom nasilju i promovisanje pozitivnog ponašanja u vezama. Međutim, još uvijek treba da se radi na rješavanju percepcije verbalnog

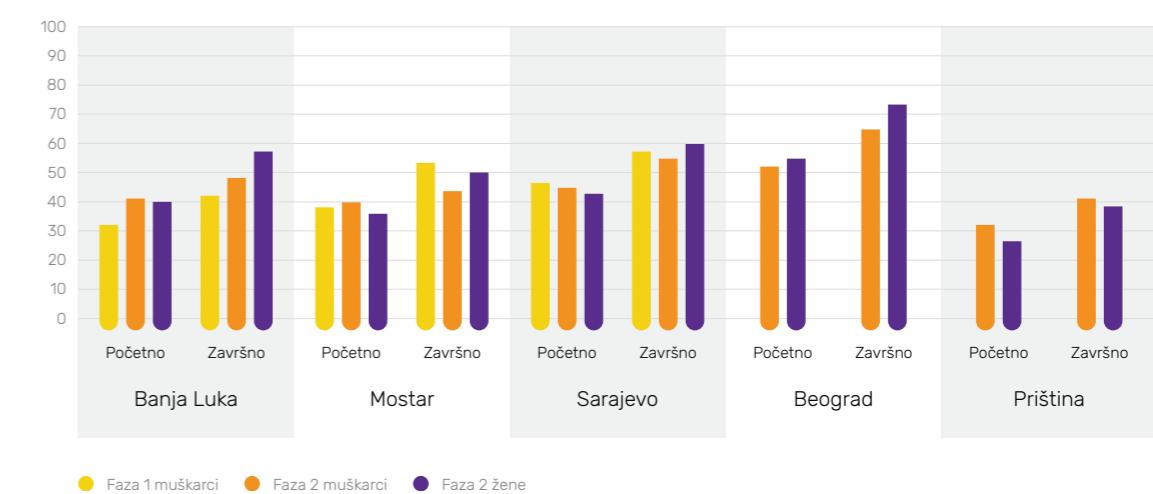
i psihičkog nasilja kao stvarnog nasilja, kao i na borbi protiv homofobije i nasilja nad homoseksualcima. Program je takođe rezultirao većom svijeću i razumijevanjem uzroka i posljedica nasilja, povećanom empatijom i većim kapacitetom za razumijevanje suprotstavljene strane u sukobu, posebno među mladima. Djevojke su osnažene i naučene kako da se suprotstave rodno zasnovanom nasilju.

Seksualno i reproduktivno zdravlje

Analizirali smo nivo znanja o SRZ i upotrebi kontracepcije.

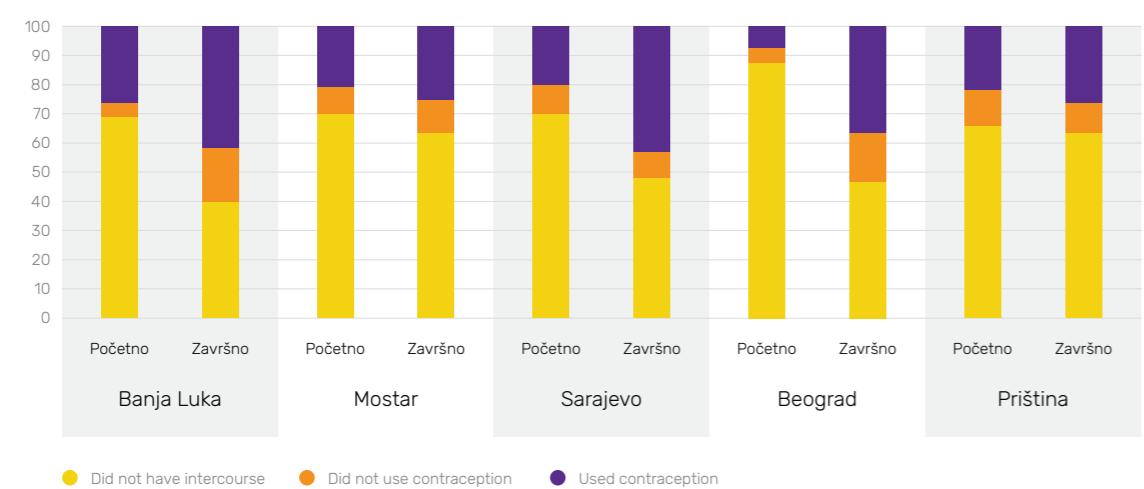
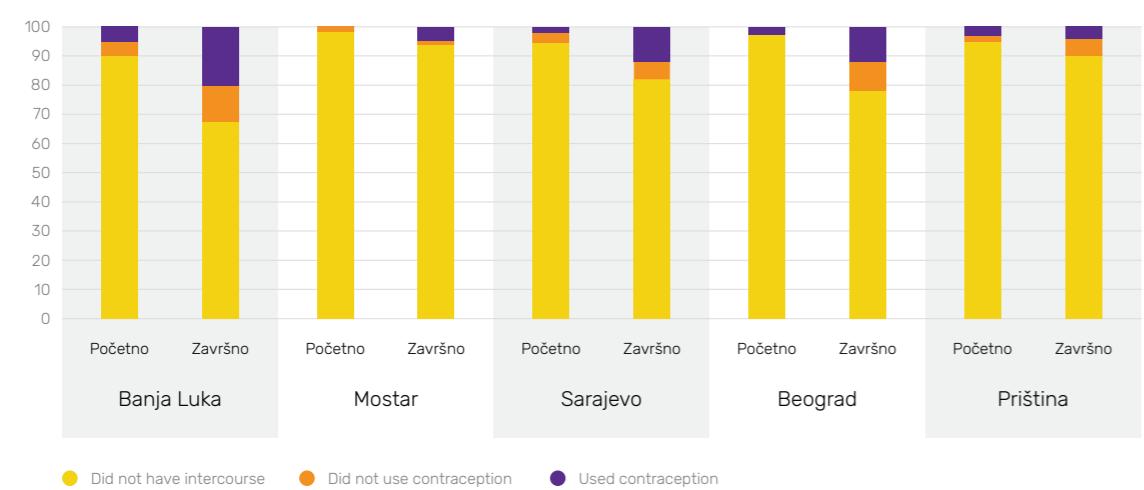
Grafikon 16. | Poznavanje SRZ indeksa

Početno istraživanje o znanju o seksualnom i reproduktivnom zdravlju u obe faze imalo je negativne nalaze (Grafikon 16). Učesnici su u prosjeku imali oko 40% tačnih odgovora na pitanja. Ipak, završno istraživanje pokazalo je značajan napredak u poznavanju ovih tema. Procenat tačnih odgovora na izjave iz upitnika u završnom istraživanju varirao je između 19% i 90%, ali je u većini slučajeva procenat tačnih odgovora bio u prosjeku preko 50%. Najviši nivo znanja pokazali su učesnici u Beogradu, a najniži učesnici u Prištini. Nije bilo dosljednih razlika između

mladića i djevojaka. Pitanja o ovoj temi nisu bila uključena u upitnik u Tirani.

Detaljniji rezultati ukazuju da su učesnici imali niži nivo znanja o sljedećim temama: period kada je veća vjerovatnoća da će žena zatrudniti; HIV i kako se prenosi; manifestacije polno prenosivih infekcija; svijest o tome da prekid snošaja nije pouzdan metod za sprečavanje trudnoće i sl. Ove teme bi trebalo detaljnije obraditi u budućim edukativnim aktivnostima.

Grafikon 17. | Kontracepcija u praksi (mladići)**Grafikon 18.** | Kontracepcija u praksi (djevojke)

Ogromna većina mladića (44-87%) i djevojaka (67-90%) izjavila je da nije imala seksualni odnos (Grafikoni 17 i 18). Među onima koji su imali seksualni odnos, veći procenat je koristio kontracepciju (25%-35% mladića; 2%-11% djevojaka). Stoga, većina mladića koristi kontracepciju; međutim, procenti djevojaka koje su koristile i koje nisu koristile kontracepciju su slični. Primjetili smo i da su mlađi iz Banjaluke i Beograda koji su imali seksualni odnos skloniji da ne koriste kontracepciju u odnosu na druge gradove.

U Mostaru je dvostruko više mladića koristilo kontracepciju u odnosu na one koji to nisu koristili u početnom i završnom istraživanju. U Sarajevu je zabilježen porast upotrebe kontracepcije kod mladića za skoro 23%, dok je broj onih koji je nisu koristili gotovo isti. Međutim, nalazi ukazuju na pozitivan uticaj intervencije na upotrebu kontracepcije (do 30% kod mladića iz Beograda, i do 15% kod djevojaka u Banjoj Luci), što je obećavajući rezultat.

Sažetak o SRZ za partnere u BiH lokalno

U drugim gradovima u BiH, rezultati Faze 1 pokazuju da su u periodu završnog istraživanja i djevojke i mladići unaprijedili svoje znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju u Bijeljini, Jablanici, Kneževu, Visokom i Vlasenici. Rezultati završnog istraživanja kod djevojaka u Novom Travniku ukazuju na viši nivo znanja o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, dok su mladići pokazali veće znanje o polno prenosivim infekcijama. U Gradišci je poznавanje seksualnog i reproduktivnog zdravlja bilo slično u obe faze istraživanja. Najveći napredak ostvaren je kod mladića u Visokom (47% za poznавanje reproduktivnog zdravlja, 30% za poznавanje polno prenosivih infekcija i 35% za poznавanje kontracepcije).

U Fazi 2, indeks znanja o reproduktivnom zdravlju u završnom istraživanju u svim gradovima varirao je od 31% do 67%. U

Rezultati fokus grupa i intervjeta o uticaju programa na seksualno i reproduktivno zdravlje

Seksualno i reproduktivno zdravlje je ili zanemareno ili tabu tema u većini škola, tako da postoji mnogo prostora za uticaj i poboljšanje. Većina učesnika je istakla da je došlo do promjene u pogledu boljeg poznавanja seksualnog i reproduktivnog zdravlja, kontracepcije, polno prenosivih infekcija, itd. Učesnici intervjeta su istakli značaj sljedećih uticaja programa:

- Učenici su možda prvi put imali priliku da dobiju istinite informacije koje dolaze od stručnjaka, a ne poluistinite informacije;

svim ovim gradovima ostvaren je statistički značajan napredak u odnosu na početno istraživanje. Napredak je, u poređenju sa početnim istraživanjem, iznosio 4%-24%.

Indeks znanja o PPI u svim gradovima u završnom istraživanju bio je mnogo bolji nego u početnom istraživanju (za 2%-31%). Indeks je varirao od 20% do 60% (najniži u Novom Travniku, a najviši u Istočnom Sarajevu).

Indeks znanja o kontracepciji u završnom istraživanju, u svim gradovima osim Novog Travnika (12%), varirao je od 47% do 70%. U svim gradovima ostvaren je statistički značajan napredak (2%-21%) u odnosu na početno istraživanje. Najveći napredak ostvaren je kod mladića u Istočnom Sarajevu (21%).

- U nekim školama uvedena je vannastavna aktivnost „Zdravi životni stilovi“;
- Učenici češće koriste usluge psihološkog savjetovanja koje takođe pruža informacije o seksualnom i reproduktivnom zdravlju;
- Nastavnici su prošli kroz određene obuke kako bi mogli da nastave sa edukacijom i ubuduće.

Kada je riječ o ovoj temi, učesnici su istakli sljedeće:

Naravno da je imalo uticaj. Brojni učenici nisu znali ni za jednu polno prenosivu infekciju, a sada znaju. Kondomi nisu jedini oblik kontracepcije. Nisu znali ništa o prevenciji, potencijalnim posljedicama, itd. Tu je BMK uticao. Ove teme više nisu tabu; počeli su otvoreno da razgovaraju o njima. Ovo je važno jer ovi predmeti nisu dio formalnog obrazovanja. To je nešto o čemu je trebalo da se razgovara još ranije, pošto su mladi ranije postali seksualno aktivni.

(M, učesnik programa, BiH - Banja Luka)

Ovo je bila jedna od najznačajnijih lekcija. Naučili su o kontracepciji, polno prenosivim bolestima i problemima koje one izazivaju. Naučili su nešto o HIV-u i AIDS-u. Ranije nisu znali ništa o ovome.

(M, predstavnik škole, Kosovo*)

Najveća promjena je vjerovatno bila na ovom polju, pogotovo što je to nešto o čemu se ne priča u školi. Ovo je obično tabu tema u društvu. Kroz Program su mogli da nauče i pričaju o svojim iskustvima.

(Ž, CARE osoblje)

Program je uticao na razbijanje mitova i polulistinitih informacija. Znanje je bilo zasnovano na pričama iz druge ruke. Kroz Program smo dobili provjerena i korisna znanja.

(M, učesnik programa, Hrvatska)

Zaključak o seksualnom i reproduktivnom zdravlju

U zaključku možemo reći da nalazi istraživanja pokazuju da je došlo do značajnog poboljšanja znanja o seksualnom i reproduktivnom zdravlju (SRZ) i upotrebi kontracepcije među mlađima nakon intervencije. Iako je početno istraživanje otkrilo slabo poznavanje SRZ, završno istraživanje je pokazalo da je napredak

postignut, pri čemu su učesnici u Beogradu pokazali najviši nivo znanja, a oni u Prištini najniži. Međutim, istraživanje je takođe ukazalo da određene teme, kao što su HIV, manifestacije polno prenosivih infekcija i pouzdane metode kontracepcije, moraju biti detaljnije obrađene u budućim edukativnim aktivnostima. Pozitivan uticaj intervencije

na upotrebu kontracepcije je obećavajući rezultat, posebno za mladiće u Beogradu i djevojke u Banjoj Luci.

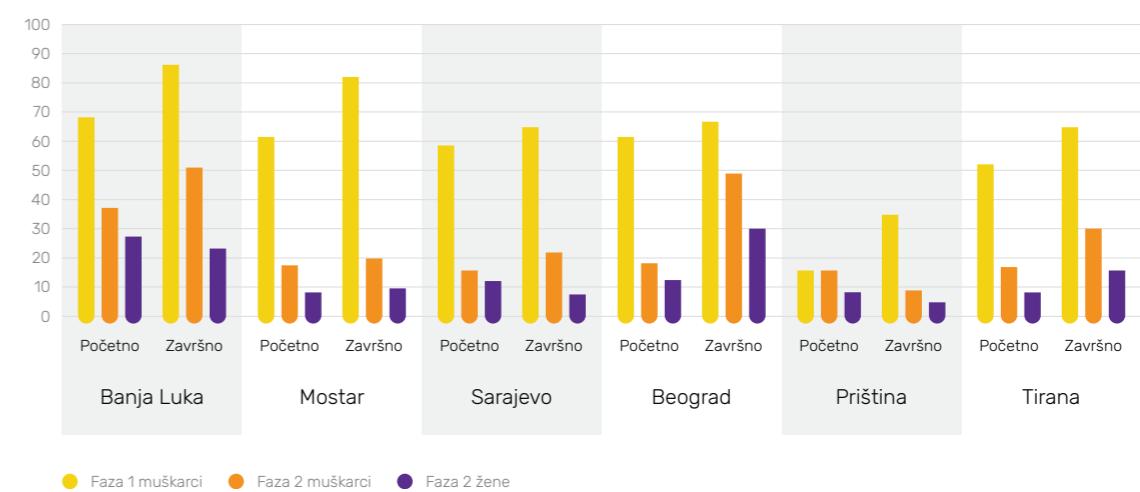
Konačno, program je značajno uticao na stavove učenika prema seksualnom i reproduktivnom zdravlju, uključujući povećanu otvorenost za razgovor o ovoj temi, kao i uvođenje vannastavnih aktivnosti i usluga psihološkog savjetovanja. Obuka za nastavnike je takođe obezbijedila da se

educaja o seksualnom i reproduktivnom zdravlju nastavi i u budućnosti. Ovi nalazi naglašavaju potrebu za sveobuhvatnijom edukacijom o seksualnom i reproduktivnom zdravlju mlađih ljudi, posebno u oblastima u kojima znanje još uvijek nedostaje.

Zloupotreba alkohola i droga

Grafikon 19. | Konzumiranje alkohola (nekoliko puta mjesečno ili više)

I u Fazi 1 i u Fazi 2, otkrili smo porast konzumiranja alkohola i marihuane u većini gradova, ali je bilo nekih značajnih razlika. Na primjer, u završnom istraživanju Faze 1, 85,4% mladića iz Banjaluke je izjavilo da pije alkohol jednom mjesečno ili češće (Grafikon 21). U završnom istraživanju Faze 2, 48,5% mladića je izjavilo da pije alkohol nekoliko puta mjesečno ili više. Posmatrajući Beograd u Fazi 1, otkrili smo povećanje konzumiranja alkohola od 5,6% u završnom istraživanju,

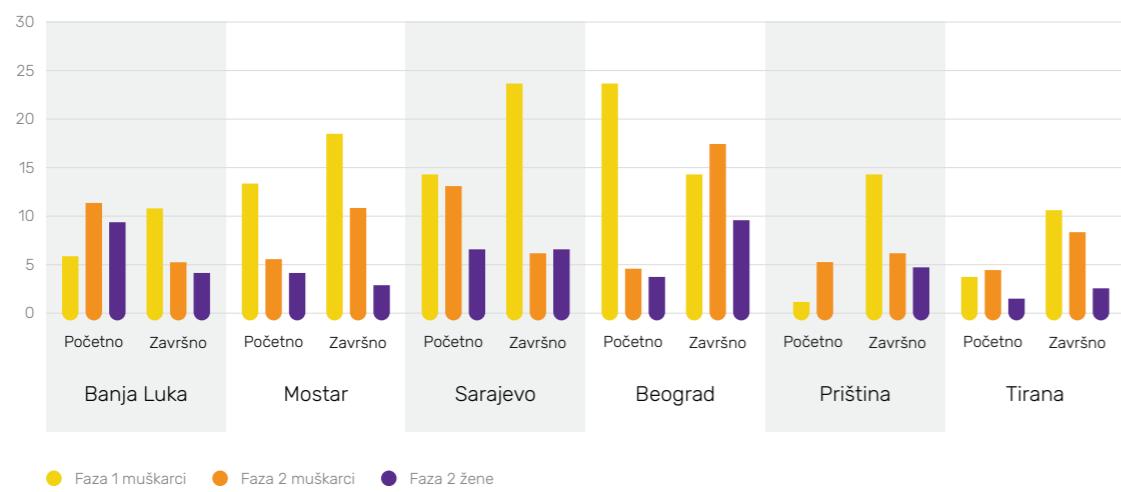
što je najmanje značajno povećanje konzumiranja alkohola u poređenju sa drugim gradovima; ipak, više od 60% mladića je konzumiralo alkohol. Poređenja radi, u Fazi 2 u Beogradu uočili smo porast konzumiranja alkohola kod mladića od 30,1%, što izgleda dramatično, ali samo 49% mladića je prijavilo da pije alkohol, što je manje od završnog istraživanja Faze 1. S druge strane, u Prištini smo u Fazi 1 uočili porast konzumiranja alkohola (sa 15,9% na 34,2%) među mladićima,

ali smo u Fazi 2 uočili smanjenje (sa 16% na 9,5%).

Ovo se može pripisati ukupnom uticaju intervencija u Prištini, ali i suptilnim razlikama u uzorku, društvenim pitanjima i društveno prihvativim načinima da se odgovori na izjave u anketi. U zaključku možemo reći da je uočeno da je negativan trend u većini gradova snažan, uprkos brojnim preventivnim programima, i da se vidi kao redovna nuspojava odrastanja mladih na Balkanu.

Ovom trendu doprinosi ravnodušnost ili čak blagonaklon odnos društva prema konzumiranju alkohola kod muškaraca, imajući u vidu efekte socijalizacije i vjerske i kulturološke razlike među mladićima sa ovih prostora. Naime, u najvećem broju istraživanja primijetili smo da je konzumiranje alkohola manje u mjestima gdje su muslimani zastupljeniji. Islam je negativniji prema konzumiranju alkohola nego neke druge religije.

Grafikon 20. | Pušenje marihuane (u posljednja tri mjeseca)

Možemo pronaći slične trendove za pušenje marihuane, ali u manjem procentu. Razlike su uočene u Banjoj Luci, gdje je došlo do smanjenja upotrebe marihuane u Fazi 2 (sa 8,1% na 3%), za razliku od Faze 1 gdje je došlo do povećanja (sa 6% na 11,1%). U Mostaru je zabilježen porast u obe faze kod mladića, ali i mali pad kod djevojaka. U Sarajevu je došlo do povećanja u Fazi 1, ali i smanjenja u Fazi 2 (6%). U Beogradu je zabilježen pad u Fazi 1,

ali i porast u Fazi 2 (13%). U Prištini je porast u Fazi 1 bio od 1% do 13,8%, dok je u Fazi 2 bio manje-više isti, oko 5-6%. U Tirani je zabilježen porast u obe faze za oba roda.

Ovaj trend povećanja upotrebe marihuane mogao bi se objasniti činjenicom da mladi odrastaju i postaju zreliji i uključeni u ovakvo ponašanje.

Sažetak zloupotrebe alkohola i droga za partnera u BiH lokalno

U ostalim gradovima u BiH konzumiranje alkohola, cigareta i marihuane bilo je veće ili isto u svim gradovima u završnom istraživanju u obe faze.

Postojala su dva izuzetka u Fazi 1. U Novom Travniku je opala upotreba alkohola i cigareta među djevojkama, dok je pušenje marihuane

ostalo na nuli. U Visokom je takođe smanjen broj mladića koji piju alkohol (-11%). U Fazi 2 zabilježeno je smanjenje broja mladića koji puše cigarete u Istočnom Sarajevu (-5%).

Rezultati fokus grupe i intervjuja o uticaju programa na prevenciju zloupotrebe alkohola i droga

Uprkos ne baš utješnim nalazima kvantitativnog istraživanja, učesnici intervjuja i fokus grupe su smatrali da je program imao pozitivan efekat na prevenciju zloupotrebe alkohola, droga i drugih psihoaktivnih supstanci. Problem je u tome što mladi tokom srednje škole počinju da eksperimentišu sa psihoaktivnim supstancama kako odrastaju, posebno sa alkoholom. Većina učesnika je izjavila da je u njihovim sredinama sve više mladih koji koriste alkohol i razne sintetičke droge. Upotreba alkohola u nekim oblastima je dio mentaliteta i kulture, i simbol zrelosti. Te trendove je teško sprječiti bilo kojim programom. Iz tog razloga, većina učesnika se složila da program treba da bude fokusiran na odgovornu upotrebu alkohola i da naglasi posljedice pijenja. Potpuna zabrana često dovodi do kontraefekta. Uticaj programa na odgovornije ponašanje kada je u pitanju upotreba psihoaktivnih supstanci može se sažeti u sljedećim porukama:

- Ako se neke supstance već koriste, onda ih NE TREBA koristiti u mjeri koja izaziva ozbiljne štete po zdravlje;
- Treba biti svjestan štetnih posljedica psihoaktivnih supstanci;
- Važno je osnažiti lične stavove i na taj način izgraditi otpornost na štetne uticaje;
- Rad na emocijama je važan kako bi ljudi razumjeli zašto uništavaju sebe upotrebom psihoaktivnih supstanci;
- Kroz program su mladi sa sklonostima ka zavisnosti naučili gdje mogu da potraže pomoć.

Radim u školi 22 godine i zaista se vidi razlika, jer se Program u našoj školi implementira nekoliko godina. Nema toliko problema; mladi su svjesniji i odgovorniji. Mnogo toga zavisi od pristupa nastavnika.

(Ž, predstavnica škole, BiH- Sarajevo)

Sprječili smo ih da se napijaju; sada ako piju, rade to odgovornije. Smanjili smo upotrebu narkotika.

(Ž, CARE osoblje

Povećava se upotreba alkohola i droga. Marihuana je supstanca koja se najčešće koristi, mada se često koriste i sintetičke droge. Možda je potrebno raditi na prevenciji čak i sa mlađim učenicima. Preporučljivo je primijeniti strategiju „odgovornog rušenja granica“. Oštar pristup rezultira revoltom.

(Ž, (bivša) predstavnica ministarstva, Srbija)

Alkohol je dio naše kulture. Na mlađe je teško uticati. Alkohol ide uz muškost. Bilo je teže uticati na upotrebu alkohola nego na droge koje su generalno nepopularne. Alkohol je gotovo neizbjegjan, zbog čega sam na radionici više govorio o štetnim posljedicama.

(M, učesnik programa, Srbija)

Teško je uticati na ovo jer je to dio našeg mentaliteta. „Sramota je ne popiti piće“. Uticaj se može ostvariti osnaživanjem ličnih stavova i otpornosti na uticaje koji dolaze od drugih. Ove lekcije nedostaju u formalnom obrazovanju, kao što je učenje o posljedicama.

(M, učesnik programa, BiH – Banja Luka)

Program ne zabranjuje, ali ukazuje na posljedice. To će se dogoditi ako nešto uradite. Dva mladića su koristila narkotike, ali su to prestala da rade tokom Programa.

(M, učesnik programa, Hrvatska)

Sažetak zloupotrebe alkohola i droga

U zaključku možemo reći da rezultati istraživanja ukazuju na zabrinjavajući trend povećanja konzumiranja alkohola i marihuane među mladima u regionu Balkana. Uprkos implementaciji preventivnih programa, porast upotrebe supstanci se smatra redovnom nuspojavom odrastanja mladih ljudi u okruženju. Faktori koji doprinose ovom trendu uključuju socijalizaciju, kulturne razlike i prihvatanje konzumiranja alkohola kao dijela kulture regiona. Dok su kvantitativni rezultati pokazali mješoviti trend

povećanja i smanjenja upotrebe supstanci u različitim gradovima, kvalitativni nalazi sugerisu da su preventivni programi pozitivno uticali na svijest o štetnim posljedicama zloupotrebe supstanci. Učesnici su istakli značaj odgovorne upotrebe supstanci i izgradnje lične otpornosti na štetne uticaje. Međutim, potrebno je uložiti više napora da se pozabave kulturnim i društvenim faktorima koji doprinose zloupotrebi supstanci među mladima u regionu.

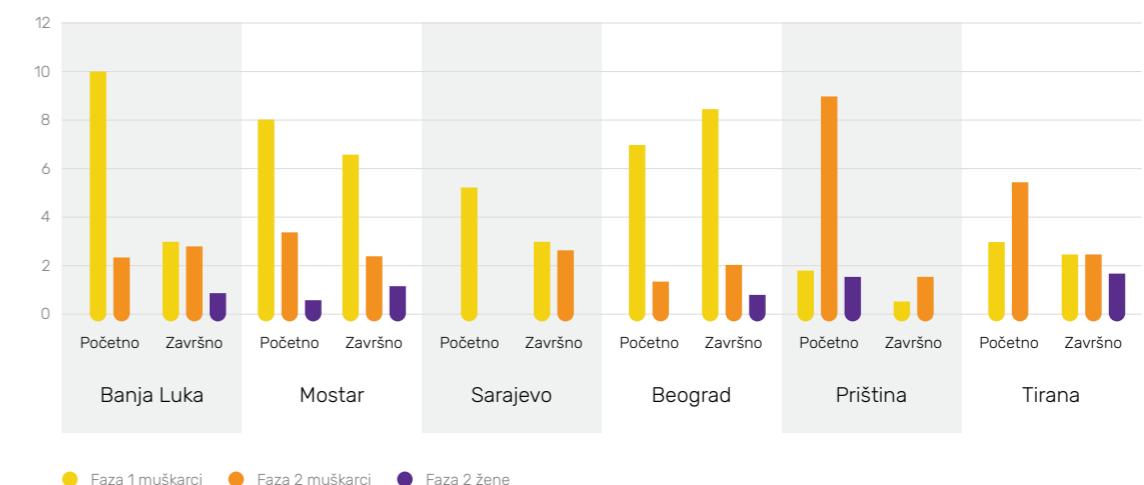

Prevencija seksualnog nasilja

Seksualno nasilje je istraživano u obe faze postavljanjem pitanja: „Da li ste imali seks sa djevojkicom/momkom protiv njene/njegove volje?“ U Fazi 2 dodali smo izjave „Seksualno

sam uznemiravao/la ili dirao/la druge ljude protiv njihove volje“ i „Ako je žena seksualno uznemiravana, to je obično zbog načina na koji se oblači“.

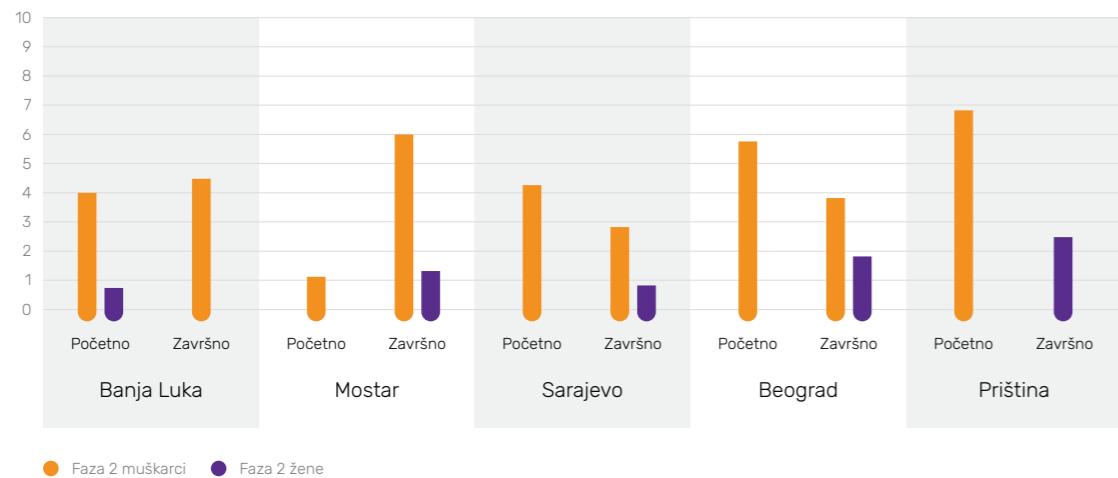
Grafikon 21. | Seks sa djevojkicom/momkom protiv njene/njegove volje

Seksualno nasilje, prema završnom istraživanju Faze 1, najzastupljenije je u Beogradu (među 8,5% mladića u završnom istraživanju). U ostalim gradovima je u prosjeku prisutno kod 3% ispitanika. Nema značajne razlike u početnim i završnim istraživanjima, osim za Banjaluku. U ovom gradu seksualno nasilje je smanjeno sa 10,1% na 3,2%, što je statistički značajna razlika.

U Fazi 2, seksualno nasilje u vezi (seks sa partnerom protiv njegove/njene volje) bilo je manje rasprostranjeno i variralo do 4%. Ako uporedimo rezultate početnog i završnog istraživanja, možemo vidjeti da se razlikuju od grada do grada. U završnom istraživanju, situacija u Banjoj Luci i Beogradu je bila gora, posebno kod mladića, dok je u Prištini i Tirani uočen napredak i manji nivo seksualnog nasilja u vezi. Taj napredak u Prištini i Tirani varirao je i do 7%.

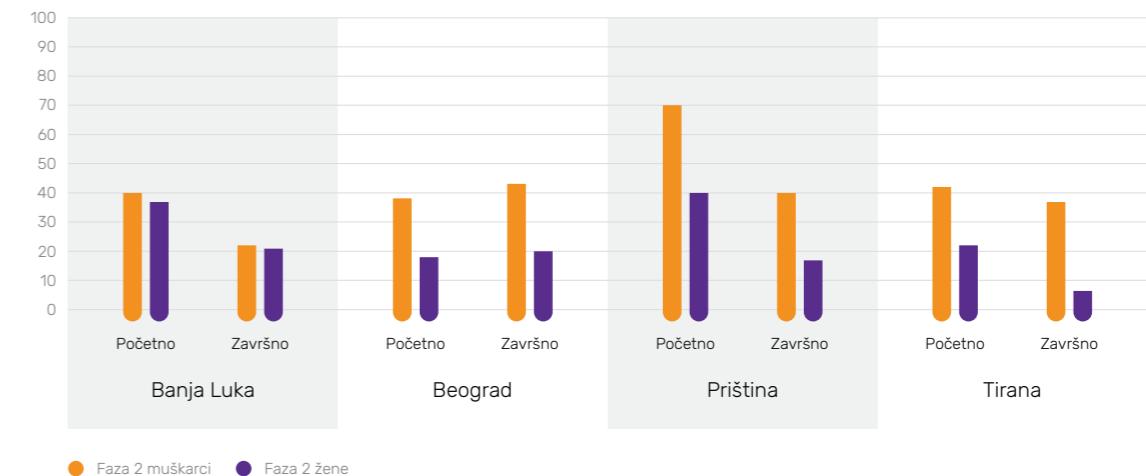
Grafikon 22. | "Seksualno sam uznenimirovao/la ili dirao/la druge ljudi protiv njihove volje"

U rezultatima završnog istraživanja Faze 2, počinjeno seksualno uznenimiravanje je potvrđilo oko 3,5% mladića i oko 1,2% djevojaka (Grafikon 22). U Tirani ovo pitanje nije uključeno u upitnik. Što se tiče djevojaka u Mostaru, Sarajevu, Beogradu i Prištini,

vidimo porast seksualnog uznenimiravanja, a najveći je u Prištini (2,4%). Pojačano seksualno uznenimiravanje od strane mladića uočeno je u Banjoj Luci i Mostaru. Najjači pozitivan uticaj na mladiće primjećen je u Prištini (sa 6,8% na 0%).

Grafikon 23. | "Ako je žena seksualno uznenimirovana, to je obično zbog načina na koji se oblači."

Na kraju ispitujemo stavove prema seksualnom uznenimiravanju. U Fazi 2, oko 40% mladića iz Prištine, 24% iz Banjaluke, 36% iz Tirane i 44% iz Beograda smatralo je da ako je žena seksualno uznenimirovana, to je obično zbog načina na koji se oblači (Grafikon 23). Ono što takođe zabrinjava jeste činjenica da značajan procenat djevojaka smatra da je način na koji se djevojke oblače uzrok

seksualnog nasilja (8-22%). Ako uporedimo početna i završna istraživanja, možemo vidjeti da u Banjoj Luci, Prištini i Tirani sve manje mladića i djevojaka vjeruje da je način na koji se djevojke oblače uzrok seksualnog nasilja. Ova razlika nije statistički značajna, ali sugerira izvjesno poboljšanje u pogledu stavova mladih.*

Sažetak seksualnog nasilja za partnere u BiH lokalno

U drugim gradovima u BiH u Fazi 2, seksualno nasilje u vezi bilo je uglavnom na sličnom nivou u obe faze istraživanja i variralo je od 0% do 10%. Seksualno uznenimiravanje je bilo manje ili isto u svim gradovima osim Novog

Travnika, gdje je zabilježen pad kod mladića (10%). Prevalencija seksualnog uznenimiravanja bila je od 0% do 3% u završnom istraživanju.

Rezultati fokus grupe i intervjuja o uticaju programa na prevenciju seksualnog nasilja

Generalno, seksualno nasilje nije procjenjivano posebno, već u okviru nasilja uopšte, tako da imamo manje konkretnih i ciljanih podataka o uticaju Programa na ovo pitanje. Učesnici programa su zainteresovani za značenje i vrste nasilja, pa su samim tim i bolje informisani o vrstama seksualnog

nasilja. Pored toga, izvještaji su pokazali da su pokušali da spriječe neke oblike seksualnog uznemiravanja u školi. Stiče se utisak da bi u budućnosti trebalo posvetiti više pažnje edukaciji o „sekstingu“.

Nekada je bilo mnogo seksualnog uznemiravanja. Ovo je bilo ozbiljno pitanje kada sam bio direktor škole. Smanjilo se tokom programa.

(M, predstavnik škole, Kosovo*)

Prvi put smo razgovarali o seksualnom i reproduktivnom zdravlju na sastanku BMK. Neki ljudi nisu znali šta je seksualno uzneniranje pa su morali da saznaju više o tome tokom programa.

(M, predstavnik škole, Kosovo*)

Počela sam da prepoznam seksualno nasilje, seksualno uzneniranje, neprimjereno dodirivanje u klubovima i kako reagovati i efikasno izaći iz tih situacija.

(Ž, učesnica programa, BiH – Sarajevo)

To je tabu tema. Nemaju se kome obratiti; niti su dobijali informacije od prijatelja. O tome uče kroz radionice. Oni takođe uče o rizicima. To je nešto o čemu bi trebalo više da razgovaramo, jer društveno okruženje šalje sasvim drugu poruku.

(Ž, predstavnica škole, BiH)

Učesnici su shvatili da u svakom trenutku imaju pravo da promijene mišljenje. Da to nisu naučili ovdje, malo je vjerovatno da bi ikada čuli za to negdje drugo, jer to je nešto o čemu нико ne priča.

(M, učesnik programa, Srbija)

Zaključak o prevenciji seksualnog nasilja

Izmjerili smo nizak nivo seksualnog nasilja u cijelini. Kao rezultat toga, nismo našli značajan uticaj intervencije; međutim, postojali su neki obećavajući nalazi u smislu smanjenja seksualnog nasilja i promjene stavova prema seksualnom uznemiravanju. Dok seksualno nasilje u vezi ostaje problem u nekim gradovima, u Banjoj Luci je zabilježen pad seksualnog nasilja, posebno među mladićima. Program je takođe pozitivno uticao na promjenu stavova prema seksualnom uznemiravanju, pri čemu je manji broj mladića

i djevojaka pripisivao uzrok seksualnog nasilja načinu na koji se djevojke oblače. Učesnici programa su sada više informisani o vrstama seksualnog nasilja i aktivno rade na sprečavanju nekih oblika seksualnog uznemiravanja u školama. Ovi rezultati sugerisu da program ima potencijal da bude efikasan alat u prevenciji seksualnog nasilja, a dalju pažnju treba posvetiti proširenju edukacije o temama kao što je „seksing“.

Najvažnije promjene

Učesnici kvalitativnog istraživanja sumirali su najveće i najvažnije promjene koje su proizašle iz programa. U svim gradovima kao najvredniji rezultat su navedene promjene ličnosti učesnika i njihovih društvenih vještina. Promjene koje se najviše pominju su sljedeće: veće samopoštovanje i samopouzdanje; slobodnije izražavanje

stavova; veća otvorenost prema drugima i onima koji su drugaćiji; veća otpornost na pritisak vršnjaka; poboljšane komunikacione vještine; razvijenije kritičko mišljenje; bolje se nose sa sopstvenim emocijama. Sljedeći citati dobro ilustruju ove promjene:

Tokom prvog događaja u Sava centru, skinhed je izašao na binu. Svi smo se plašili šta će reći. Rekao je: 'Jao, imam tremu.' Ogroman aplauz se prolomio prostorijom. Taj detalj oslikava cijeli Program i njegov uspjeh. Velika je stvar što su mlađi došli u kontakt sa svojim emocijama, odnosno sa samim sobom.

(Ž, (bivša) predstavnica ministarstva, Srbija)

Djeca su tokom i nakon programa počela slobodnije da izražavaju svoje stavove; više su istraživali, saradivali jedni sa drugima i njihov način razmišljanja se mijenjao. Različito su doživljavali pritisak vršnjaka. Oni su više podržavali jedni druge.

(Ž, predstavnica škole, BiH – Bosansko-podrinjski kanton)

Kroz program su se pridružili novoj grupi i stekli nove prijatelje. U Budi muško klubu mogli su da se druže i uče zajedno. Izbjegavali su konfliktne situacije jer su iza sebe imali grupu koja je podržavala njihovo odbijanje da učestvuju u nasilju.

(M, OCD, BiH – Sarajevo)

Kada je riječ o uticaju na stavove i ponašanje, možemo zaključiti da su učesnici konstatovali da su se najpozitivnije promjene desile u

oblasti rodno ravnopravnih odnosa i nasilja, ali su spomenuli i neke druge oblasti.

Najzanimljivija tema bila je prevencija nasilja. Imali smo mnogo različitih vrsta nasilja u školi. Tokom i nakon Programa, 80% mladih je reklo da je primijetilo smanjenje nasilja, posebno psihičkog nasilja i maltretiranja. Zloupotreba alkohola i droga, kao i seksualno uzneniranje, takođe su smanjeni.

(M, predstavnik škole, Kosovo*)

Program je doprinio boljem razumijevanju rodnih uloga i većoj toleranciji. To je bila dragocjena stvar koja je imala odlučujući uticaj i ubrzala proces sazrijevanja, doprinijela da budu svoji, drugačiji i da se odupru spoljnim uticajima.

(Ž, predstavnica škole, Srbija)

Pored navedenog, učesnici intervjuja su istakli značaj interaktivnog rada, uključenost vršnjačkih edukatora i nastavnika, kao i

činjenicu da program traje nekoliko godina i da uključuje sve učenike, a ne samo nekoliko odabranih.

Najefikasnije komponente programa

U praksi, Program Y je obuhvatao nekoliko komponenti kao što su radionice i Budi muško klubovi (BMK), kroz koje su organizovane različite kampanje i brojni drugi događaji. U nastavku teksta predstavićemo rezultate

anketa i kvalitativnih istraživanja (fokus grupe, intervju) o zadovoljstvu učenika ovim komponentama i o tome šta smatraju najkorisnjim komponentama.

Rezultati anketnih istraživanja

U regionalnom istraživanju imamo samo podatke o uticaju komponenti u Fazi 2, dok je u Bosni i Hercegovini ova tema istraživana u obe faze istraživanja.

U Fazi 2, većina učesnika iz regiona bila je zadovoljna efektima pojedinačnih radionica. Otpriklje 30-80% mladih iz svih gradova reklo je da su mnogo naučili na radionicama. Radionicama su najzadovoljniji mlađi iz Tirane, a zatim mlađi iz Banjaluke. Učesnici u skoro svim gradovima su visoko ocijenili rad trenera, komunikaciju i druženje, kao i metode koje se koriste tokom rada. Oko 30%-45% učesnika je primijetilo ili učestvovalo u kampanjama projekta. Najveći procenat učesnika (35%-62%) se sjeća promocije Budi muško kluba, zatim promocije radionica i kampanje „Jesi OK?“ (30%-60%). Većina učesnika je visoko ocijenila i pokazala zadovoljstvo projektom u cjelini.

U ostalim gradovima u BiH između 15% i 64% mladih iz svih gradova (u prosjeku 40%) izjavilo je da je puno naučilo na radionicama. Budi muško klubu pridružio se različit procenat ispitanika u različitim gradovima, u rasponu od 3%-37%, pri čemu Bijeljina ima najmanji procenat, a Brčko najveći. U većini gradova 20-50% ispitanika primijetilo je promotivne aktivnosti BMK kampanja.

U Fazi 1, oko 89-98% mladića je čulo za BMK, a 56%-79% je učestvovalo u jednoj od aktivnosti održanih u školi. Značajan procenat (45%-84%) bio je izložen nekim od aktivnosti organizovanih tokom kampanje. Nešto jači uticaj je napravljen na one koji su učestvovali u BMK.

U Fazi 1 (u BiH) mjerene su korelacije između nivoa uključenosti u projektne aktivnosti i stavova i ponašanja mladića. U Banjoj Luci je postojala značajna korelacija između izloženosti kampanji i većeg znanja o SRZ. U Mostaru je postojala korelacija između veće izloženosti kampanji i rodne ravnopravnosti, većeg znanja o SRZ i manjeg vršnjačkog nasilja. U Sarajevu je izloženost kampanji bila povezana sa nižim nivoom konzumiranja alkohola. U Mostaru i Sarajevu učešće u radionicama bilo je povezano sa nižim nivoom nasilja nad djevojkama i većim znanjem o SRZ. U Sarajevu je takođe uočena korelacija između manjeg nasilja nad ženama i većeg znanja o SRZ.

Svi ovi kvantitativni podaci govore da su svi aspekti rada (učešće u radu Budi muško klubova, kampanje, radionice) rezultirali određenim poboljšanjima u stavovima i ponašanju mladića i djevojaka u različitim sferama njihovog života. Kada pogledamo koliko je pozitivnih korelacija uspostavljeno

između projektnih aktivnosti i različitih životnih sfera, može se uočiti da su sva tri aspekta rada doprinijela ostvarenju projektnih ciljeva, uz nešto jači uticaj na one koji su učestvovali u Budi muško klubu. Ovo nije iznenađenje, jer su svi učesnici iz Budi muško kluba zauzeli aktivniji pristup i bili su posvećeniji većini programskih aktivnosti.

Rezultati intervjuja i fokus grupe

Uticaj radionica

Tokom fokus grupe i intervjuja, učesnici su procijenili uticaj radionica i procijenili koje su teme bile najkorisnije. Pominju se brojne teme: nasilje, rodni odnosi, SRZ i prevencija zloupotrebe psihotaktivnih supstanci; međutim, kada su razmišljali o uticaju, učesnici su uglavnom spominjali nasilje i rodne odnose. Uticaj radionica

je, pored konkretnih znanja, doprinio i njihovom boljem procesuiranju emocija, autentičnjem samozražavanju, prihvatanju drugih i toleranciji. Slično, interaktivni rad je podstakao bolju komunikaciju, veze i bliskost među učesnicima.

Najveći uticaj na mene su imale radionice o rodnoj ravnopravnosti i stereotipima. To je uticalo na način na koji razgovaram i šalim se sa ljudima. Počela sam manje da osuđujem ljude, bez stereotipa. Štaviše, sada sam opuštenija kada govorim o odnosima između muškaraca i žena i seksualnosti. Sada je lakše razgovarati sa članovima porodice; nema toliko tabua. To me je zaista promjenilo. Sada se bolje snalazim u situacijama, osjećam se sigurnije i više se ne osjećam inferiorno jer sam žena.

(Ž, učesnica programa, Kosovo*)

One su uticale na sve moje veze, mijenjajući kako, kada i koliko izražavam svoje emocije. Plakanje više nije moja jedina reakcija. Najveći uticaj imale su radionice o nasilju, posebno nasilju u vezama. Naučile su me kako da izadem iz toksičnih i nezdravih veza. Počela sam više da razmišljam i postala sam sposobnija da procesuiram svoje emocije i misli.

(Ž, učesnica programa, BiH – Mostar)

Rod i pol su mi bile najzanimljivije teme. Promijenila sam svoj stav i odnos prema životu. Postala sam otvorenija. Potičem iz konzervativne porodice. Ovaj program me je učinio otvorenijom. Isto tako, naučila sam o važnosti kontracepcije i SRZ.

(Ž, učesnica programa, BiH – Sarajevo)

Na radionicama sam naučila kako je biti u tuđoj koži. Pored toga, radionice su uticale na moje razumijevanje uloge muškaraca i žena. Mladići su počeli da rade 'ženske' poslove i smatrali su da je to u redu.

(Ž, učesnica programa, Albanija)

Uticaj kampanja

Kampanje su uglavnom obilježavale različite praznike, kao što su 8. mart (Međunarodni dan žena), Dan mentalnog zdravlja, Dan ljudskih prava, Međunarodni dan borbe protiv nasilja, itd. Mladi iz različitih regiona su tokom intervjua ukazivali na značaj različitih kampanja. Na primjer, u BiH su istakli značaj Narandžastog dana, kampanja o prevenciji nasilja, prevenciji pušenja, itd.; u Albaniji, to je bila „Pazi! Seks“ kampanja; u Hrvatskoj „Dislajkam mržnju“; na Kosovu*, „Jesi OK?“, kao i promotivne aktivnosti o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, itd.

Učesnici su istakli da su kampanje rezultirale koristima kako na ličnom tako i na nivou šire zajednice. Prije svega, informisali su širu zajednicu o značaju tema koje se obrađuju.

Isto tako, pojedinci su imali koristi od kampanja koje su im omogućile da:

- steknu nove prijatelje i poznanike;
- razviju društvene vještine;
- razviju komunikacione vještine;
- steknu veće samopouzdanje;
- bolje razumiju svoje emocije;
- nauče nešto novo o temama kampanje.

Sve navedeno se ogleda u izjavama učesnika:

Kampanje su razvile moje društvene vještine. To mi je omogućilo da prevaziđem introvertnost. Posebno se sjećam kampanja o SRZ. Sada sam više povezan sa svojim emocijama. Na primjer, mogu da se povjerim svojoj majci, što ranije nije bio slučaj.

(M, učesnik programa, Kosovo*)

Sjećam se kampanje „Jesi OK?”, forum teatra povodom obilježavanja Međunarodnog dana borbe protiv nasilja. Kampanja o mentalnom zdravlju privukla je mnoge ljude. Kampanje su uticale na naše emocionalne veze, navodeći nas da se zapitamo ko smo i kako se sada osjećamo. Bilo je lakše povjeriti se jednoj osobi, što nije naš mentalitet.

(M, učesnik programa, YMI, Kosovo*)

Sjećam se kampanje „Dislajkam mržnju“. To se odnosilo na nacionalne odnose. Razvili smo slogan i objavili ga na internetu. Volio sam izlete i posjete obližnjem izletištu Sljeme. Jednom smo išli na fudbalsku utakmicu u ružičastim majicama. Te stvari su bile sjajne jer su uključivale i druženje.

(M, učesnik programa, Hrvatska)

I Ukratko, učesnici su naglasili da im je BMK pomogao da postanu zrelije, zdravije, otvorenije i prosocijalnije osobe. To potvrđuju brojni citati.

BMK je promijenio naš način razmišljanja. Bili smo jedna osoba prije tog iskustva, a poslije toga potpuno drugačiji. Ranije sam bio kao robot. Hrabar, snažan i pun stereotipa. Sada sam drugačiji i ne želim da drugi odrastaju kao ja.

(M, učesnik programa, Kosovo*)

BMK je uticao na formiranje mene kao osobe. On je uticao na moju verbalnu komunikaciju, način na koji sam se organizovao generalno i snalaženje na fakultetu. Sada mi je mnogo lakše da se organizujem u bilo kojoj situaciji. To je bila jedna od boljih odluka u mom životu. Uticaj je vidljiv i kada pogledamo mlade iz BMK i koliko su oni ozbiljni i posvećeni kada planiraju neku aktivnost. Kada pogledate neke druge mlade koji nisu bili dio BMK, njihov rad je mnogo manje organizovan.

(M, učesnik programa, BiH – Banja Luka)

BMK je dosta promijenio moj život. Uticao je na moje samopoštovanje. Bila sam stidljiva, ali mi je BMK pomogao da se otvorim. Razne teme više nisu bile tabu. Ne osuđujem „na prvu“. BMK je najviše uticao na stavove o nasilju. Naučila sam da postavljam granice drugim ljudima.

(F, program participant, BiH – Mostar)

BMK čini da se mladi ljudi osjećaju vrijednim, kao da pripadaju, kao da su primijećeni na pozitivan način. U grupi oni utiču jedni na druge. U kontroverznim situacijama, članovi BMK se pitaju: Kakva bi bila reakcija u BMK kad bih to uradio?

(M, učesnik programa, BiH – Banja Luka)

BMK je napravio najveći uticaj, na nekim sesijama smo plakali, pričali o ličnim stvarima, mogli smo da budemo ranjivi. Bilo je to kao terapija... Naučili smo da budemo ono što smo i ono ko smo.

(Ž, učesnica programa, Albanija)

Uticaj BMK

Nekoliko učesnika fokus grupe ocijenilo je svoje iskustvo sa BMK pozitivnim i važnim za njihov dalji rad i razvoj. BMK su doprinijeli:

- razvoju društvenih, liderских i komunikacionih vještina;
- boljem razumijevanju sebe;
- slobodnjem izražavanju svoje ličnosti pred drugim ljudima;
- preispitivanju stereotipnih stavova i ponašanja;
- poboljšanom samopouzdanju;
- povećanom osjećaju sigurnosti i prihvatanja;
- većoj otvorenosti i povjerenju prema drugima i različitim stvarima; itd.

Zaključak o metodama koje najbolje funkcionišu (na osnovu kvantitativnih istraživanja, intervjua i fokus grupe)

Na osnovu rezultata kvantitativnog istraživanja i kvalitativnog istraživanja iz fokus grupa i intervjuja, jasno je da su sve tri komponente Programa Y (radionice, kampanje i Budi muško klubovi) doprinijele uspjehu programa. Radionice su bile visoko ocijenjene i efikasne u povećanju znanja i promjeni stavova, pri čemu je čak 80% učesnika izjavilo da su tokom radionica mnogo naučili. Kampanje su bile uspješne u podizanju svijesti o programu i njegovim ciljevima, pri čemu je promocija Budi muško klubova za većinu učesnika bila najupečatljivija kampanja. Konačno, Budi muško klubovi bili su najuticajniji u pogledu promjena u ponašanju, pri čemu su učesnici prijavili dublu povezanost sa svojim vršnjacima, povećan osjećaj sigurnosti i uspostavljanje dugoročnih prijateljstava.

Podaci takođe pokazuju da je program imao pozitivan uticaj na različite sfere života mladih, uključujući znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, rodnu ravnopravnost i smanjenje vršnjačkog nasilja.

Učešće u Budi muško klubovima povezano je sa najsnažnijim uticajem na ove pozitivne promjene.

Kvalitativno istraživanje dodatno naglašava važnost kombinovanja sve tri komponente programa. Radionice su bile važne u izgradnji znanja, ali su kampanje i Budi muško klubovi bili neophodni da se stvari zajednica koja pruža podršku, koja podstiče i jača pozitivne promjene u stavovima i ponašanju.

U zaključku možemo reći da se uspjeh Programa Y može pripisati kombinaciji radionica, kampanja i Budi muško klubova. Svaka komponenta je na svoj jedinstven način doprinijela ukupnom uticaju programa, pri čemu su Budi muško klubovi imali najjači uticaj na promjene ponašanja. Uspjeh programa pokazuje važnost sveobuhvatnog i višestrukog pristupa preventivnim programima usmjerenim na mlade ljude.

Zaključak o važnosti sve tri komponente ilustruju izjave učesnika:

Važno je kombinovati sve aktivnosti. Sve je povezano. Nijedna od aktivnosti ne bi imala uticaja ako bi se sprovela samo jedna. Važno je jedinstvo.

(M, učesnik programa, BiH – Banja Luka)

Radionice, kampanje i BMK su tri ključna stuba tvrđave. Oni su nerazdvojni.

(Ž, učesnica programa, Albanija)

Zaključci

Zaključci

ZAKLJUČCI

IU svim gradovima, rezultati završnog istraživanja pokazali su povećan nivo učešća mladića i djevojaka u raznim svakodnevnim kućnim poslovima (kuhanje, pranje, čišćenje, itd.), a ovi nivoi su veći u Fazi 2, što ukazuje na pozitivan trend u učešću u kućnim poslovima od 2014. do 2020. godine.

Rezultati istraživanja pokazuju da je u svim gradovima najveći napredak ostvaren u oblasti stavova prema rodnim odnosima. Uprkos tome, stavovi prema rodoj ravnopravnosti, uključujući homofobiju i nasilje, i dalje su prožeti stereotipima. O tome, možda, najbolje govori podatak da između 30% i 40% mladića i dalje smatra da nije u redu da muškarci plaču i pokazuju emocije pred drugima, što ukazuje na pitanje emocionalne komponente rodnih stavova. S obzirom da postoji pozitivan trend od 2014. do 2020. godine kada je riječ o rodnim odnosima, možemo zaključiti da rad sa mladima na ovom planu treba nastaviti.

Pozitivno je to što je u većini slučajeva percepcija nasilja i oblika nasilja u završnom istraživanju bila zrelijia i dublja nego u početnom. Osim toga, u većini gradova, fizičko i rodno zasnovano nasilje bilo je manje izraženo u završnom istraživanju nego na početku programa. U završnom istraživanju, većina mladića i djevojaka se osjećala sposobnim i spremnjim i osnaženijim da sprječe moguće nasilno ponašanje u intimnoj vezi.

U početnoj fazi, znanje djevojaka i mladića o seksualnom i reproduktivnom zdravlju bilo je prosječno u svim gradovima, ali sa znatno boljim rezultatima u završnoj fazi. Ovaj podatak je koristan jer pokazuje da preventivni programi mogu imati značajan uticaj na stilove života mladih, zbog čega se moraju nastaviti jer nivo znanja treba da bude veći.

Rezultati završnog istraživanja pokazuju da je procenat mladih koji konzumiraju alkohol, cigarete i marihuanu porastao u svim gradovima. Sa godinama, mladi su izloženiji novim izazovima i rizičnim ponašanjima. Buduća implementacija Programa Y će pokušati da pronađe dodatne načine da se ovi negativni trendovi sprječe što je više moguće.

Možemo zaključiti da je u završnom istraživanju identifikovano nekoliko pozitivnih stvari. Stavovi o rodoj ravnopravnosti su se poboljšali, kao i učešće mladih u kućnim poslovima, nasilje i rodno zasnovano nasilje su se smanjili, a znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju se poboljšalo. Svi ovi pozitivni trendovi potvrđeni su i u intervjuima i fokus grupama.

Nismo primijetili napredak ili dosljednu promjenu u oblasti zloupotrebe psihoaktivnih supstanci i mentalnog zdravlja.

Uticaj na znanje/stavove/ vještine/ponašanje?

Glavni pozitivan efekat programa u pogledu nivoa znanja uočen je u oblasti SRZ, jer je ovaj nivo direktno mјeren. Indirektno, taj efekat možemo uočiti u pogledu rodnih stavova i prepoznavanja vrsta nasilja.

Pozitivan uticaj programa na nivo vještina uglavnom se ogledao u kućnim poslovima, ali i u prevenciji nasilja. Pozitivan uticaj u prevenciji nasilja (u vezi) takođe se odnosi na nivo povjerenja (spremnost da se nasilje zaustavi).

Pozitivan efekat na stavove uglavnom se ogleda u rodnim stavovima, kao i stavovima prema različitim oblicima nasilja.

Pozitivni efekti na ponašanje mladih vidljivi su u gotovo svim ključnim oblastima: veće učešće u kućnim poslovima; manje počinjeno nasilno ponašanje prema vršnjacima, partnerima i homoseksualcima; povećana odgovornost u pogledu kontracepcije; i veća spremnost za sprečavanje nasilja. Uočili smo negativan trend u oblasti zloupotrebe alkohola i droga, ali bez kontrolnih grupa ne možemo zaključiti da li je program usporio trend većeg konzumiranja alkohola i droga.

Lakše je napraviti promjenu na nivou ponašanja, ali je potrebno vrijeme i upornost da se ponašanja internalizuju, stoga zagovaranje treba da nastavi da čini Program Y kontinuiranim i podržanim od strane institucija; samo uz kontinuitet možemo težiti dubljoj promjeni kod mladih ljudi, a samim tim i održivoj promjeni.

Već smo napomenuli da su pozitivni uzori i ukupan pristup projektnog osoblja prema mladima imali značajan efekat, ali ne smijemo zaboraviti da je ovaj pristup bio praćen i podržan nizom drugih aktivnosti, kao što su kampanje. Razlog zašto mladi kao najvažniju komponentu navode pristup i socijalizaciju je to što im je to najvažnije. Međutim, bez kampanja i pratećih aktivnosti, uticaj bi mogao biti raspršen. Na ovaj način imaju svijest da su dio nečeg velikog, a samo to može dati veliki doprinos ukupnom uticaju programa.

Ovaj program je pokazao da različiti aspekti rada sa mladima (Budi muško klubovi, kampanje, radionice) mogu doprinijeti poboljšanju životnih stilova i mladića i djevojaka, sa najvećim uticajem na one koji su učestvovali u nekoliko komponenti programa.

Koncept rada u ovom programu daje dobre rezultate i treba ga u budućnosti podržavati i dalje razvijati. Pored toga, neophodno je dobiti sistemsku podršku institucija za uspostavljanje mehanizama kako bi mladi znali kome da se obrate kada se suoče sa problemima ili imaju druge potrebe. Očekujemo da će program inspirisati odgovorne obrazovne institucije i škole da aktivnije rade na uspostavljanju održivih mehanizama, odnosno redovnog nastavnog plana i programa, koji bi doveo do poboljšanja životnih stilova mladih.

NAUČENE LEKCIJE

- U svim gradovima kao najvredniji rezultat su navedene *promjene ličnosti učesnika i njihovih društvenih vještina*. Promjene koje se najviše pominju su sljedeće: veće samopoštovanje i samopouzdanje; slobodnije izražavanje stavova; otvorenost prema drugima i onima koji su drugačiji; veća otpornost na pritisak vršnjaka; poboljšane komunikacione vještine; razvijenije kritičko mišljenje; bolje se nose sa sopstvenim emocijama.
- Program je na različite načine uticao na stavove, znanje i ponašanje mladih. U oblasti rodnih odnosa, pomogao je razvoju drugačijeg stava i razumnije percepcije roda i pola, kao i eliminisanju određenih predrasuda, što je dovelo do tolerantnijih rodnih odnosa i ponašanja. U oblasti nasilja, Program je doprinio boljem razumijevanju vrsta nasilja, kao i smanjenju nasilnih oblika ponašanja. Što se tiče upotrebe psihoaktivnih supstanci, program je doveo do odgovornijeg pristupa upotrebi supstanci i boljoj svijesti o štetnim posljedicama. U oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prevencije seksualnog nasilja, Program je prvenstveno uticao na veću svijest i znanje o ovim pojavama.
- Kada uporedimo važnost pojedinačnih metoda, zaključak je da je najvažnija stvar kombinacija radionica, kampanja i učešća u BMK. Učesnici su ocijenili uticaj radionica i procijenili koje su teme bile najkorisnije. Navodi se niz tema, poput nasilja, rodnih odnosa, SRZ i prevencije upotrebe psihoaktivnih supstanci, ali kada se razmišlja o uticaju, učesnici najčešće navode nasilje i rodne odnose. Te promjene su postale snažnije zahvaljujući kampanjama i BMK. Kampanje su najviše

doprinijele širenju poruka Programa u zajednici, dok su BMK možda ostavili najdublje i najtrajnije tragove. Mladi su istakli da su u okviru BMK postali zreliji, zdraviji, otvoreniji i prosocijalni pojedinci. BMK je doprinio razvoju društvenih, liderских i komunikacionih vještina; bolje razumijevanje sebe; veće samopoštovanje; povećan osjećaj sigurnosti i prihvatanja; veća otvorenost i povjerenje prema drugima i različitostima, itd.

• Kada je u pitanju uticaj na stavove i ponašanje, *najpozitivnije promjene su se desile u oblasti nasilja i rodno ravnnopravnih odnosa*. Uticaj programa na rodne odnose ostvaren je i manifestovan na različite načine: razumijevanjem razlike između roda i pola; eliminanjem stereotipa o rodnim ulogama muškaraca i žena; većim učešćem mladića u kućnim poslovima; većim prihvatanjem homoseksualnih osoba; otvorenijim pogledima na brak, itd.

• Program je na različite načine uticao na odnos mladih prema *nasilju*: smanjen broj slučajeva nasilnog ponašanja u školama; bolje prepoznavanje raznih vrsta nasilja; veća otpornost i asertivnost mladih; bolje razumijevanje uzroka i potreba za nasiljem; povećana svijest o posljedicama nasilja, itd. Većina učenika je primijetila promjenu u smislu boljeg poznavanja *seksualnog i reproduktivnog zdravlja*, kontracepcije, polno prenosivih infekcija, itd. Učenici su otvoreni razgovarali o tim temama i dobili priliku, možda po prvi put, da dobiju istinite informacije od stručnjaka, umjesto poluistinitih informacija.

• Sudeći po rezultatima kvantitativnih istraživanja, program je najmanje uticao na prevenciju upotrebe *psihoaktivnih supstanci*. Upotreba alkohola u nekim oblastima je dio mentaliteta i kulture, simbol zrelosti, što otežava sprečavanje ovih tendencija bilo kojim programom.

Učesnici intervjuju su istakli da ih je program podstakao da odgovornije konzumiraju alkohol; imaju veću otpornost na negativan pritisak vršnjaka; bolje razumiju posljedice zloupotrebe supstanci; bolje razumiju sopstvene emocije, itd.

• Program nije bio fokusiran na seksualno nasilje, zbog čega imamo manje podataka o uticaju Programa na ovo pitanje. Učesnici programa su sada više informisani o vrstama *seksualnog nasilja*, što je smanjilo seksualno uznemiravanje u školama.

• *Način na koji se sprovodi edukacija* je veoma važan i dobro osmišljen. Pozitivna stvar je što program traje tri godine, što omogućava kontinuiran i strukturiran rad. Interaktivna metodologija je takođe pozitivno ocijenjena jer su učenici bili više angažovani. Još jedna pozitivna stvar je da su mnogi učenici iz različitih odjeljenja bili uključeni u program, a ne samo pojedinci koji su već učestvovali u sličnim programima. Pored toga, vršnjačka edukacija daje dodatnu vrijednost, iako je korisno da nastavnici pohađaju i završe određenu obuku, a zatim svoja nova znanja primjenjuju u svom budućem radu.

• Lične vrijednosti i stavovi *nastavnika* su takođe važni tokom implementacije edukativnog programa. Ako nastavnik ne podržava vrijednosti programa, program neće biti uspešan. Nastavnici su ti koji prenose glavne poruke, pa je veoma važno da budu upoznati sa idejama Programa.

• U *rodno mješovitim grupama* interakcija i diskusija su bili prilično plodni i intenzivniji. Ovo je najvjerojatnije zbog toga što muški i ženski učesnici imaju različite stavove i potrebu da se dokažu suprotnom rodu.

• Uticaj programa je veći u manjim sredinama jer tamo obično ima manje aktivnosti, pa aktivnosti poput YMI privlače veće interesovanje i pažnju. Slično gore navedenom, rad u manjim BMK je privatniji i ličniji. Postoji jača veza između učesnika u takvim BMK, veća međusobna društvena podrška, iskrenja komunikacija i veći potencijal za unutrašnji psihološki rast.

• Porast nacionalizma u regionu povlači niz posljedica. Takođe podstiče različite oblike netolerancije, uključujući rodnu netoleranciju.

PREPORUKE

Strateške preporuke

- Studija je potvrdila važnost implementacije ovog programa kod učenika završnih razreda osnovne škole. Ova starosna grupa (13-15 godina) označava početak adolescencije i ključna je za razvoj stavova i životnih vrijednosti kod mlađih. U ovom periodu formiraju se novi stavovi mlađih prema različitim životnim sferama (nasilju, etničkim odnosima, seksualnosti, rodnoj ravnopravnosti, itd.) koje je važno usmjeriti na pravi način. Veća uključenost roditelja u projektne aktivnosti je ponovo istaknuta na nekoliko lokacija. Ovo je važno iz nekoliko razloga. Teško je očekivati dugoročnu promjenu stava mlađih ako roditelji podstiču nasilničko ponašanje, rodne predrasude, itd.
- Pored toga, roditelji se vide kao ključni saveznici u uvođenju programa u školski sistem. Roditelji su zadovoljni kada se kod njihove djece desi pozitivna promjena, ali pošto nisu dobro obaviješteni o programu, ponekad su skeptični prema njemu. Iz tog razloga, potrebno je bolje informisati roditelje i aktivnije ih uključiti u program, iako to nije lako. Odluka o tome da li će se raditi sa većim ili manjim brojem škola treba da bude strateška, jer se to direktno odnosi na intenzitet rada. Što je više škola, to je teže organizovati ili garantovati uspjeh i kvalitet rada.
- Studija je pokazala da je potrebno posvetiti veliku pažnju procesu izbora škola i partnerskih organizacija u budućnosti. Program treba da se implementira samo tamo gdje postoje uslovi za uspješnu realizaciju programa. To implicira da partneri koji nemaju dovoljno kapaciteta i posvećenosti programu mogu samo da naškode imidžu programa.

- Izvještaji su otkrili da je participativan i fleksibilan princip rada koji je korišten u programu dao odlične rezultate. Metoda rada u kojoj mlađi planiraju sopstvene aktivnosti je dodatni motivator koji podstiče njihovu posvećenost i identifikaciju sa projektom. Išod je bio da je u planiranim aktivnostima i kampanjama bilo tri do četiri puta više mlađih nego što je prvobitno planirano. To znači da se takva praksa treba nastaviti.
- Da bi se obezbijedila održivost, važno je identifikovati najbolji model institucionalizacije programa. Isti model gotovo sigurno ne bi odgovarao svakom regionu. Zato model treba identifikovati za svaki region pojedinačno. Neke od opcija uključuju dodatne predmete nastavnog plana i programa; implementaciju programa u okviru drugih časova ili školskih predmeta; vannastavne aktivnosti. Prema riječima predstavnika ministarstava, uvođenje novog predmeta može preopteretiti učenike, a tu je i problem nastavnog kadra koji bi vodio taj predmet, načina ocjenjivanja, itd. S druge strane, neki predstavnici škola propagiraju uvođenje redovnih školskih predmeta jer bi to podstaklo nastavnike da se aktivnije angažuju, pripremaju i edukuju. Uspjeh programa u velikoj mjeri zavisi od školskog osoblja i nastavnika, jer oni služe kao uzor učenicima. Stoga bi nastavnici imali koristi od različitih obuka (npr. SRZ), jer im se obično ne nudi dodatna izgradnja kapaciteta. Obuku treba ponuditi i školskom osoblju. Imali bi koristi od obuke za zagovaranje, vještine prezentacije (kako predstaviti određene ideje relevantnim ministarstvima), itd.

- Važna je kohezija između škole i lokalne zajednice. Zato škole moraju uspostaviti bolju vezu sa OCD u lokalnim zajednicama i podsticati sinergiju među njima. Školama je potrebna podrška OCD iz više razloga. Oni takođe mogu biti od pomoći u obrazovnim aktivnostima. Dodatno treba poraditi na razvoju i afirmaciji „škola izvrsnosti“, jer to doprinosi povećanju motivacije škola da učestvuju u Programu.

Specifične preporuke

Preporuke za program

- Uprkos napretku, rezultati ukazuju da je potrebno više raditi na smanjenju rodnih stereotipa i netolerancije. Naime, u završnom istraživanju čak 40% mlađića ispoljilo je rodno nejednakе norme i socijalnu distancu prema homoseksualcima. Među djevojkama, do 30% ima stereotipne stavove prema rodnim ulogama.
- Program se bavio brojnim temama, ali bi više pažnje vezano za temu seksualnog i reproduktivnog zdravlja trebalo posvetiti sljedećim oblastima: periodima kada je veća vjerovatnoća da se zatrudni; znanje o HIV i načinu na koji se prenosi; ispoljavanje polno prenosivih infekcija, itd.
- Koncept vršnjačkih edukatora mora se podsticati jer nosi najveći potencijal.
- Teme o kojima će razgovarati mogu ostati iste, ali se neke mogu malo prilagoditi (zanimljiviji pristup temi nasilja). Treba uključiti teme koje osnažuju emocionalnu pismenost.
- Potrebno je više raditi na razvoju školskog tima (uprava, stručni saradnici, nastavnici), osnaživanju članova tima i međusobnom povezivanju.
- Organizovanje koncerata i pozorišnih predstava može biti dobar način da se privuče više ljudi i proširi program.

Preporuke za radionice

- Rezultati su pokazali da dodatnu pažnju treba posvetiti emocionalnoj inteligenciji. Preporučljivo je organizovati radionice koje uče mlade kako da više pažnje posvete razumijevanju i kontroli emocija. One su često izvor nasilnog i diskriminatornog ponašanja. Povećanjem emocionalne zrelosti, njihovi problemi bi mogli biti riješeni.
- Izvještaji su otkrili da u nekim regionima (npr. Srbija) postoji niz sličnih preventivnih programa i metoda radionica o, na primjer, nasilju. Oni primjenjuju slične metode rada koje učenici smatraju monotonim. Neophodno je razviti drugačije, suptilnije i interesantnije pristupe bavljenju ovim temama.
- Mladi često piju pod uticajem vršnjaka. Stoga je neophodno organizovati radionice o ulozi vršnjačkog pritiska i kako mu se oduprijeti.
- Primjećeno je da su mladi izloženi brojnim prijetnjama na internetu. Kako bi se izbjegle zloupotrebe i djelovalo preventivno, bilo bi dobro da se u program uključe radionice o nasilju na internetu (sajber maltretiranje). Pored toga, u program bi trebalo da bude uključena i radionica „Seksting“.
- Kockanje je jedan od novijih izazova za mlade. To je tema koja ranije nije bila obradivana u programu i koja je zanemarena. Bilo bi logično uključiti i radionice na ovu temu.
- Organizovanje većeg broja edukativnih sesija za nastavnike u stručnim školama u kojima se program sprovodi je imperativ.
- Predstavljanje sadržaja i tema tokom radionica kroz konkretnе i realne primjere je takođe imperativ.

Preporuke za BMK

- Kroz buduću implementaciju Programa Y i podsticanjem učešća u BMK, treba nastojati da se što je više moguće sprijeći konzumiranje psihoaktivnih supstanci i druga rizična ponašanja.
 - Rad BMK i organizacija kampanja u nekim oblastima postala je definisana i identična rutina. Neophodno je razmotriti nove vidove promocije i kreativne kampanje.
 - U nekim gradovima postalo je normalno da mladi konzumiraju alkohol. U tim oblastima potrebno je intenzivirati rad na prevenciji konzumiranja alkohola. Pri tome je neophodno slijediti strategiju „odgovornog rušenja granica“. Oštar pristup rezultira revoltom.
 - Mladi najviše uče kroz direktno iskustvo i od svojih vršnjaka. Imajući ovo na umu, bilo bi korisno organizovati razmjenu učenika različitih generacija između BMK ili YMI.
- Neophodno je njegovati koncept vršnjačkih edukatora jer on nosi najveći potencijal. Teme mogu ostati iste, ali se neke mogu malo prilagoditi (suptilniji pristup temi nasilja). Takođe treba uključiti teme koje osnažuju emocionalnu pismenost.
- U nekim regionima (npr. Srbija) postoji nekoliko sličnih preventivnih programa o, na primjer, nasilju. Slične metode rada učenici smatraju monotonim. Neophodno je pronaći drugačije, suptilnije i interesantnije pristupe obradi ovih tema.

BIBLIOGRAFIJA

Ajduković, D., Löw, A., Sušac, N. (2011) Rodne razlike i prediktori partnerskog nasilja u mladenačkim vezama. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju. Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada.

Armen, M. (2018) Investigation of Violence Against Children in Schools with types and Related Variables: Kosovo* Sample. (Istraživanje nasilja nad djecom u školama sa tipovima i srodnim varijablama: Kosovo* uzorak). Journal of Family, Counseling, and Education, 3(1), 45-55*

Arqimandriti M., Lena O., Uka A., Kapllanaj M. (2018). Intimate partner violence in adolescence in Albania (Nasilje intimmog partnera u adolescenciji u Albaniji). Tirana: AWEN.

Babović, M., Ginić, K., Vuković, O. (2010). Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji. Beograd: SeConS

Babović, M., Pavlović, O., Ginić, K., Karađinović, N. (2013). Rasprostranjenost i karakteristike nasilja prema ženama u Bosni i Hercegovini. Mostar: Agencija za ravnopravnost polova Bosne i Hercegovine.

Bogovac, Lj., Otašević, S., Cucić, V., Popadić, D. (2015). Prva nacionalna studija o društvenom problemu seksualnog zlostavljanja djece u Republici Srbiji. Beograd: Incest Trauma Centar.

Ćeriman, J., Duhaček, N., Perišić, K., Bogdanović, M., & Duhaček, D. (2015). Istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji. Beograd: UNICEF.

Dragoti, E., Ismaili, E. (2017). National Survey on Bullying and Violent Extremism in the Education System of Albania Study Report. (Nacionalno istraživanje o maltretiranju i nasilnom ekstremizmu u obrazovnom sistemu Albanije. Studijski izvještaj). Tirana: Council of Europe (Savjet Evrope).

Gallopini, B. (2020). Regional Research on violence against children in schools in Southeastern Europe. Country Report: Kosovo*. (Regionalno istraživanje o nasilju nad djecom u školama u jugoistočnoj Evropi. Izvještaj za zemlju: Kosovo*)

George, L.K. (1990). Social Structure, Social Processes, and Social Psychological States. Pp. 186-204 in Handbook of Aging and the Social Sciences, edited by Robert H. Binstock and Linda K. George. (Društvena struktura, društveni procesi i socio-psihološka stanja. Pp. 186-204 u Handbook of Aging and the Social Sciences, urednik Robert H. Binstock i Linda K. George.) San Diego, CA: Academic Press

Ignjatović, T. (2015). Posledice koje ima nasilje među ženama u partnerskim odnosima na decu i odgovornost javnih službi na ovu pojavu. Beograd: Autonomi ženski centar, UNICEF, UNDP, UN WOMEN.

Jakovljević, I., Asenov, B. (2011). M istraživanje 2011. Istraživanje koncepta rodno zasnovanog nasilja, kao i stavova prema rodno zasnovanom nasilju kod srednjoškolaca u Srbiji. Beograd:

Centar E8 (Beograd: Psiho).

Kadriu, E. (2012) Prevalence of violence in adolescents' relationships. Pristina: Kosovar Center for Gender Studies (KGSC) (Prevalencija nasilja u adolescentskim vezama. Priština: Kosovski centar za rodne studije (KGSC))

Limani, M. & Limani, M. (2022) Gender-Based Violence in Kosovo* During the COVID-19 Pandemic. (Rodno zasnovano nasilje na Kosovu* tokom pandemije COVID-19) European Journal of Social Sciences, 5(2), 111-128.

Logan, John R., Russell Ward, and Glenna Spitze. 1992. "As Old As You Feel: Age Identity in Middle and Later Life." ("Star onoliko koliko se osjećaš: starosni identitet u srednjoj i kasnijoj životnoj dobi.") Social Forces 71:451-67

Mamula, M., Vukmanić, M., Hojt, A., Zore, P. (2011). Seksualno nasilje u Hrvatskoj 2000-2010. Ženska soba – Centar za seksualna prava.

Obradović-Tomašević, B., et al. (2019). Prevalence and Predictors of Violence Victimization and Violent Behavior among Youths: A Population-Based Study in Serbia, (Prevalencija i prediktori viktimizacije nasilja i nasilnog ponašanja među mladima: Populaciona studija u Srbiji), Int. J. Environ. Res. Public Health

Pulerwitz, J., Barker, G. (2008) Measuring attitudes toward gender norms among young men in Brazil: Development and psychometric evaluation of the GEM Scale. (Mjerenje stavova prema rodnim normama među mladićima u Brazilu: Razvoj i psihometrijska evaluacija GEM skale). Men and Masculinities 10:322–338.

Sampasa-Kanyinga H, Willmore J. (2015). Relationships between bullying victimization psychological distress and breakfast skipping among boys and girls. (Veze između psihičkog stresa izazvanog viktimizacijom zlostavljanja i preskakanja doručka kod dječaka i djevojčica). Appetite; 89:41-6

Stansfeld, A.S., Rothon, C., Das-Munshi, J., Mathews, C., Adams, A., Clark, C., Lund, C. (2017) Exposure to violence and mental health of adolescents: South African Health and Well-being Study, (Izloženost nasilju i mentalno zdravlje adolescenata: Južnoafrička studija zdravlja i blagostanja), BJPsych Open. 3(5): 257-264.

Šahinović, M., Jeftić, A. (2017). Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini, Baseline studija. Sarajevo: TPO Fondacija..

Publikacije:

Autonomni terenski centar. (2018). Percepција и искуство mladih u vezi sa seksualnim уznemiravanjem – terensko istraživanje. Percepција и искуство mladih u vezi sa seksualnim уznemiravanjem, 2018. (womenngo.org.rs) (womenngo.org.rs)

Autonomni terenski centar. (2020). Saopštenje za javnost: Zaštita i podrška ženama žrtvama nasilja tokom prvih mesec dana vanrednog stanja [https://www.womenngo.org.rs/](https://www.womenngo.org.rs/vesti/1576-saopstenje-za-javnost-zastita-i-podrska-zenama-zrtvama-nasilja-tokom-prvih-mesec-dana-vanrednog-stanja) [vesti/1576-saopstenje-za-javnost-zastita-i-podrska-zenama-zrtvama-nasilja-tokom-prvih-mesec-dana-vanrednog-stanja](https://www.womenngo.org.rs/vesti/1576-saopstenje-za-javnost-zastita-i-podrska-zenama-zrtvama-nasilja-tokom-prvih-mesec-dana-vanrednog-stanja)

- HSBC. (2018). *About the Health Behavior in School-aged Children* (HBSC) study. (O studiji o zdravstvenom ponašanju djece školskog uzrasta (HBSC).) [https://www.who.int/europe/initiatives/health-behaviour-in-school-aged-children-\(hbsc\)-study/highlights-of-the-health-behaviour-in-school-aged-children-\(hbsc\)-study](https://www.who.int/europe/initiatives/health-behaviour-in-school-aged-children-(hbsc)-study/highlights-of-the-health-behaviour-in-school-aged-children-(hbsc)-study)
- Ipsos. (2010). Nasilje ostavlja tragove – zvoni za nenasilje! – Stavovi i iskustva učenika vezana uz vršnjačko nasilje. Centar za mirovne studije. https://www.cms.hr/system/article_document/doc/38/Izvjestaj_Ipsos_Puls_kvantitativa.pdf
- Ipsos Strategic Marketing. (2014). National Health Survey of the Republic of Serbia. (Nacionalni zdravstveno istraživanje Republike Srbije). Belgrade: Ipsos Strategic Marketing. <https://www.batut.org.rs/download/publikacije/2013SerbiaHealthSurvey.pdf>
- IWF (2021). *IWF Annual Report 2021. (Godišnji izvještaj IWF-a za 2021. godinu)*. <https://annualreport2021.iwf.org.uk/>
- Ministry of Health and Social Protection of Albania. *National strategy for gender equality 2021-2030.* (Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Albanije. Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost 2021-2030.) (2021). https://shendetesia.gov.al/wp-content/uploads/2022/02/WEB_Strategjia-Kombetare-EN.pdf
- OSCE. (2018). *Dobrobit i bezbednost žena* https://www.osce.org/files/documents/7/5/419756_1.pdf
- OSCE. (2019). *Well-being and safety of women. Bosnia and Herzegovina results report. Dobrobit i bezbjednost žena. Izvještaj o rezultatima za Bosnu i Hercegovinu)*. https://www.osce.org/files/f/documents/3/5/423470_1.pdf
- UNICEF. (2011). *Croatia - Analysis of Gender Issues. Women in transition over the last 10 years (1999-2009).* Croatia - Analysis of Gender Issues (Hrvatska - Analiza rodnih pitanja. Žene u tranziciji u posljednjih 10 godina (1999-2009)) (unicef.org)
- UNICEF. (2021). *National agenda on the rights of the child 2021-2026.* Albania. . (Nacionalna agenda o pravima djeteta 2021-2026. Albanija.) https://www.unicef.org/albania/media/4396/file/NARC%202021%202026_ENG.pdf
- UN Women Country Office Albania. (2019). *Sexual harassment and other forms of gender-based violence in urban spaces in Albania. . (Seksualno uzneniravanje i drugi oblici rodno zasnovanog nasilja u urbanim prostorima u Albaniji)*. ENGLISH_web.pdf (unwomen.org)
- UN Women Country Office Albania. (2020). *What happened after COVID-19: Albania. . (Šta se desilo poslije COVID-19: Albanija)*. <https://albania.unwomen.org/sites/default/files/2022-03/Measuring-shadow-pandemic-Albania.pdf>
- Ustav Republike Albanije. <https://www.osce.org/files/f/documents/3/2/41888.pdf>
- Ustav Republike Hrvatske. Narodne novine br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14
- Council of Europe. (1983) Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes. (Savjet Evrope. (1983) Konvencija o naknadi štete žrtvama nasilnih krivičnih djela) <https://rm.coe.int/1680079751>
- Council of Europe. (2011). Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence. (Savjet Evrope. (2011). Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici) <https://www.coe.int/en/web/gender-matters/council-of-europe-convention-on-preventing-and-combating-violence-against-women-and-domestic-violence>
- Council of Europe. (2007). Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse. (Savjet Evrope. (2007). Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskoristavanja i seksualnog zlostavljanja) <https://rm.coe.int/1680084822>
- Council of Europe. (1950). European Convention on Human Rights. (Savjet Evrope. (1950). Evropska konvencija o ljudskim pravima) https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
- Krivični zakon, Kosovo*. Službeni list Republike Kosovo*, br. 2/19
- Krivični zakon BiH. Službeni glasnik BiH, br. 3/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 25/2015. 2018. i 46/21
- Krivični zakon Brčko Distrikta. Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH br. 10/03
- Krivični zakon FBiH. Službene novine FBiH, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10 i 42/11
- Krivični zakon Republike Albanije https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/ALBANIA_Criminal%20Code.pdf
- Kazneni zakon Republike Hrvatske. Narodne novine Republike Hrvatske, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21
- Krivični zakon Republike Srpske. Službeni glasnik RS, br. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10 i 67/13
- Obiteljski zakon Republike Hrvatske. Narodne novine Republike Hrvatske, br. 103/15, 98/19, 47/20
- Porodični zakon. Srbija. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005, 72/2011 i 6/2015.
- Ustav Kosova* https://www.constituteproject.org/constitution/Kosovo*_2016.pdf?lang=en
- Zakon o ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini. Službeni glasnik BiH, br. 102/09

Zakonodavstvo:

Ustav BiH https://www.ustavnisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf

Zakon o maloljetničkom pravosuđu. Kosovo*. Službeni glasnik 17/18

Zakon o ravnopravnosti spolova u Republici Hrvatskoj. Narodne novine Republike Hrvatske br. 82/08, 69/17	Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti GRB (minrzs.gov.rs)
Zakon o rodnoj ravnopravnosti u Republici Srbiji. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 52/2021	Nacionalna strategija zaštite od nasilja u porodici i nasilja nad ženama 2022-2026. Kosovo* ENG-Strategija-Kombetare-per-Mbrojtje-nga-Dhuna-ne-Familje-dhe-Dhuna-ndaj-Grave-2022-2026.pdf (rks-gov.net)
Zakon o mjerama protiv nasilja u porodičnim odnosima. Albanija https://www.osce.org/files/documents/4/6/30436.pdf	Protokol o postupanju u slučaju zlostavljanja i zanemarivanja djece. Hrvatska https://mup.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/red_button/PROTOKOL%20%20POSTUPANJU%20U%20SLU%C4%8CAJU%20ZLOSTAVLJANJA%20I%20ZANEMARIVANJA%20DJECE.pdf
Zakon o rodnoj ravnopravnosti, Kosovo*. Službeni glasnik 16/15	Protokol o postupanju u slučaju nasilja u obitelji. Hrvatska https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Dokumenti-ZakonskiPodzakonski-Akti/Predskolski/Protokol%20o%20postupanju%20u%20slu%C4%8Daju%20nasilja%20u%20obitelji%20-%20Ministarstvo%20za%20demografiju,%20obitelj,%20mlade%20i%20socijalnu%20politiku.pdf
Zakon o sprečavanju nasilja u porodici. Srbija. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 94/2016	Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima. Hrvatska Microsoft Word - PTO ROKOLOPOSTUPANJUUSLUCANJUNASILJAMEDUDJE COM-prihvaceno_2 (gov.hr)
Zakon o zaštiti od nasilja u porodici. Kosovo*. Službeni glasnik 476/10, 182/10	Rezolucija o osudi nasilja nad ženama i djevojčicama i povećanju efikasnosti zakonskih mehanizama za njegovo sprečavanje http://www.qbz.gov.al/Botime/Akteindividualne/Janar%202017/Fletore%202012/REZOLUTE,%20date%204.12.2017.pdf
Zakon o zaštiti od nasilja u porodici u Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine. Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH, br. 7/2018	Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje. Srbija. Službeni glasnik br. 46/19 i 104/20.
Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji u Hrvatskoj. Narodne novine Republike Hrvatske, br. 70/17, 126/19, 84/21, 114/22	Protokol o postupanju u slučaju seksualnog nasilja. Hrvatska Protokol o postupanju u slučaju seksualnog nasilja (nn.hr)
Zakon o zaštiti od nasilja u porodici u FBiH. Službene novine FBiH, br. 20/2013 i 75/2021	United Nations. (1995). Beijing Declaration and Platform for Action (Ujedinjene nacije. (1995). Pekinška deklaracija i Platforma za akciju) https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf
Zakon o sprečavanju nasilja u porodici u Republici Srbiji. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 94/2016	United Nations. (1979). Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (Ujedinjene nacije. (1979). Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena) https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2016/12/cedaw-for-youth
Zakon o zaštiti od nasilja u porodici. Republika Srpska. Službeni glasnik RS, br. 102/2012, 108/2013, 82/2015 i 84/2019	United Nations. (1989). Convention on the Rights of the Child (Ujedinjene nacije. (1989). Konvencija o pravima djeteta) https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child
Zakon o socijalnoj zaštiti. Srbija. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 24/11 i 117/22	United Nations. (1993). Declaration on the Elimination of Violence against Women (Ujedinjene nacije. (1993). Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama) https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women
Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. Srbija. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 88/2017 i 27/2018.	United Nations. (2015). 2030 Agenda for Sustainable Development Goals (Ujedinjene nacije. (2015). Agenda 2030 za ciljeve održivog razvoja) https://www.coe.int/en/web/Programs/un-2030-agenda
Zakon o pravima i zaštiti djeteta. Albanija Layout-A5-english_18May2017.pdf (observator.org.al)	
Porodični zakon. Srbija. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005, 72/2011 i 6/2015.	
Mjere zaštite djece od pristupa nelegalnim i/ili štetnim sadržajima na Internetu. Odluka broj 465 od 3.7.2019.pdf (unicef.org)	
Nacionalna politika za ravnopravnost spolova za period 2011-2015. (2011) https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/biblioteka-ona/Publikacija_Nacionalna%20politika%20za%20ravnopravnost%20spolova%202011.-2015.pdf	
Nacionalna strategija za sprečavanje i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici za period 2021-2025. godine https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/ostalo/sektor-za-socijalnu-zastitu-strategija-za-sprecanje-i-borbu-protiv-rodno-zasnovanog-nasilja-prema-zenama-i-nasilja-u-porodici-za-period-2021-2025-godine	

Vlada Republike Hrvatske. (2020). Od danas otvorena nacionalna SOS linija za žrtve nasilja u obitelji 24 sata dnevno, sedam dana u tjednu. <https://vlada.gov.hr/vijesti/od-danas-otvorena-nacionalna-sos-linija-za-zrtve-nasilja-u-obitelji-24-sata-dnevno-sedam-dana-u-tjednu/30895>

Izvori:

https://albaniandailynews.com/news/sexual-crimes-with-minors-increase-in-albania?fbclid=IwAR0CpOFegrFQ03oqo_SPQvsPSYWCwwrbyIHq92HQEUM41qrg8eli03uBuqA

<https://www.bihambasada.se/drzavno-uredenje-bosne-i-hercegovine/>

<https://www.cdc.gov/violenceprevention/youthviolence/fastfact.html>

<https://childhub.org/sh/vijesti-o-djecijoj-zastiti/bosnia-and-herzegovina-obuka-djeca-u-riziku-digitalnog-okruzenja-odrzana>

<https://childhub.org/sh/vijesti-o-djecijoj-zastiti/seksualni-zlocini-nad-maloljetnim-osobama-u-albaniji-su-u-porastu>

https://cn4hs.org/wp-content/uploads/2015/02/Kosovo*_6_Violence-in-Schools-in-Kosovo*.pdf

<https://www.crol.hr/index.php/politika-aktivizam/10349-nasilje-nad-zenama-u-hrvatskoj-korijene-hvata-vec-u-skolskoj-dobi>

<https://www.dfat.gov.au/geo/albania/albania-country-brief>

Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske - Nacionalni dan borbe protiv nasilja nad ženama (gov.hr)

<https://mup.gov.hr/online-prijave/zastita-djece-i-obitelji/kriminalitet-na-stetu-djece/seksualno-zlostavljanje-djece/281720>

<https://mup.gov.hr/vijesti/nacionalni-dan-borbe-protiv-nasilja-nad-zenama-288924/288924>

<https://mup.gov.hr/vijesti/europski-dan-zastite-djece-od-seksualnog-zlostavljanja-i-iskoristavanja/287374>

https://www.nsvrc.org/sites/default/files/Publications_NSVC_Factsheet_What-is-sexual-violence_1.pdf

<https://pzs.hr/nacionalni-pozivni-centar-za-zrtve-kaznenih-djela-i-prekrasa-2/>

<https://www.unhcr.org/gender-based-violence.html>

<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/youth-violence>

<https://youth.gov/feature-article/changing-transition-adulthood-tag-talk>

PRILOZI

Prilozi A

VODIČ ZA INTERVJU ZA FOKUS GRUPE SA UČESNICIMA YMI

A. Postavka intervjuja

Pozdrav/ime; individualna pripadnost; svrha; informisani pristanak.

B. Uvod

Svrha ovog intervjuja je da Vas pita o Vašim stavovima vezano za promjene koje su se desile u vezi sa percepcijama, stavovima i ponašanjima mladih ljudi u ključnim programskim oblastima: (1) rodni stavovi; (2) prevencija nasilja; (3) seksualno i reproduktivno zdravlje; (4) zloupotreba alkohola i droga i (5) prevencija seksualnog nasilja, kao rezultat direktnog angažovanja CARE-a i partnera. Intervju bi trebalo da traje oko 90 minuta.

Informacije koje mi kažete ostaće povjerljive. Nikada neću koristiti Vaše ime ni u jednom izvještaju. Ako koristim Vaš tačan citat, nećete biti identifikovani ni na koji način. Ako nemate ništa protiv, želio/željela bih da snimim intervju. Tako ću znati da sam tačno zabilježio/la ono što ste rekli. Da li se slažete da mi dozvolite da snimim intervju?

Neka od pitanja koja ću postaviti odnose se na lična osjećanja i privatne aspekte Vašeg života. Niste u obavezi da odgovorite ni na jedno pitanje na koje ne želite da odgovorite. Ako želite da preskočite pitanje, samo mi recite. Ako želite da prestanete u bilo kom trenutku, samo mi recite.

Imate li pitanja prije nego što počnemo? (Započni intervju)

C. Osnovne informacije

Prije nego što počnemo, želio/željela bih da dobijem neke osnovne informacije.

a. Koliko imate godina?

b. U koju srednju školu ste išli i u kom periodu?

c. U kom periodu i koliko dugo ste učestvovali u Programu Y?

d. U kojim aktivnostima ste učestvovali? Osim radionica, da li ste učestvovali u dodatnim aktivnostima (BMK, kampanje, itd.)?

D. Efekti komponenti Programa

Želio/željela bih da Vas pitam za Vaše učešće u programu YMI.

a. Da li ste učestvovali u **radionicama**?

b. Koje sesije ili teme su Vam se najviše dopale? Npr. radionica na temu:

- Značenje 'pola' i značenje 'roda';
- Karakteristike muškaraca i žena;
- Tučnjave i vršnjačko nasilje;
- Nasilje u vezama i seksualno nasilje;
- Načini rješavanja sporova, tučnjava ili sukoba;
- Izražavanje emocija i ljutnje;
- Upotreba alkohola i različitih vrsta droga;
- Seksualno i reproduktivno zdravlje.

c. Koje su radionice, po Vašem mišljenju, najviše uticale na učenike i na koji način?

d. Uz sve ono što ste naučili ili uradili tokom ovih radionica, da li se nešto promijenilo kod Vas u vezi:

- Ideje o tome šta znači biti mladić u ovoj zajednici, školi, porodici;
- Prevencije nasilja;
- Seksualnog i reproduktivnog zdravlja;
- Zloupotrebe alkohola i droga, i
- Prevencije seksualnog nasilja nad djevojkama.

e. Da li je učešće na radionicama uticalo na neko od Vaših znanja, vještina, samopouzdanja, stavova, ponašanja? Ako jeste, u kojim sferama najviše?

f. Da li se sjećate **kampanja** tokom implementacije programa? Da li ste učestvovali u njima? Koje događaje, materijale ili teme najviše pamtite (npr. leci, Facebook ili Instagram stranica, posteri, majice)?

g. Šta Vam se najviše dopalo?

h. Uz sve ono što ste naučili ili uradili tokom kampanja, da li se nešto promijenilo kod Vas u vezi:

- Ideje o tome šta znači biti mladić u ovoj zajednici, školi, porodici;
- Prevencije nasilja;
- Seksualnog i reproduktivnog zdravlja;
- Zloupotrebe alkohola i droga, i
- Prevencije seksualnog nasilja nad djevojkama.

i. Da li je učešće u kampanjama uticalo na neko od Vaših znanja, vještina, samopouzdanja, stavova, ponašanja? Ako jeste, u kojim sferama najviše?

j. Da li ste učestvovali u **BMK**?

k. Šta Vam se najviše dopalo, vezano za BMK?

l. Uz sve ono što ste naučili ili uradili tokom BMK aktivnosti, da li se nešto promijenilo kod Vas u vezi:

- Ideje o tome šta znači biti mladić u ovoj zajednici, školi, porodici;
- Prevencije nasilja;
- Seksualnog i reproduktivnog zdravlja;
- Zloupotrebe alkohola i droga, i
- Prevencije seksualnog nasilja nad djevojkama.

m. Da li je učešće u BMK uticalo na bilo koje od Vaših znanja, vještina, samopouzdanja, stavova, ponašanja? Ako jeste, u kojim sferama najviše?

n. Kada uporedite učešće u radionicama, kampanjama i BMK, šta je po Vašem mišljenju imalo najveći uticaj?

Šta je najviše uticalo na: znanje, vještine, samopouzdanje, stavove, ponašanja i u kojim sferama/temama?

E. Efekti na rodne uloge i norme

Želio/Željela bih da saznam više o Vašem shvatanju šta znači biti muškarac i žena u ovoj zajednici.

- a. According to your opinion, how should 'a real man' or 'a real woman' look like? How do you feel about desirable characteristics and social roles of men and women?
- b. Kako ste se osjećali u vezi sa tim stvarima kada ste bili u srednjoj školi?
- c. Da li je program uticao na Vaše: *znanje, stavove i ponašanja o ovaj temi?*
- d. Šta je najviše doprinijelo promjeni Vaših stavova?
- e. Da li su i drugi faktori uticali, ne samo program?

F. Efekti na nasilje

- a. Šta spada pod nasilje?
- b. Postoje li situacije kada je nasilje neophodno? Navedite primjer.
- c. Da li je program uticao na Vaše stavove i ponašanja prema: vršnjačkom nasilju, rodno zasnovanom nasilju? Ako jeste, na koji način? Navedite primjer.
- d. Da li ste se ikada osjećali kao da biste mogli da udarite djevojku? Šta se desilo?
- e. Da li je i kako program uticao na način na koji reagujete u nasilnim situacijama (npr. sprečavanje nasilnih i konfliktnih situacija; dokazivanje 'muške časti' putem nasilja, itd.)? Da li ste kroz program stekli određene vještine nenasilne prevencije sukoba? U kojoj mjeri osjećate *samopuzdanje* da spriječite nasilno ponašanje?

G. Efekti na seksualno i reproduktivno zdravlje

- a. Možete li navesti nekoliko polno prenosivih infekcija i nekoliko kontraceptiva?
- b. Kakvo je Vaše *znanje* o kontraceptivima?
- c. Kakav je Vaš *stav* i odnos prema kontraceptivima?
- d. Koliko često idete kod doktora da provjerite svoje seksualno i reproduktivno zdravlje (zaokruži)?
- e. Da li je program uticao na Vaše stavove i ponašanje u vezi sa seksualnim i reproduktivnim zdravljem?

H. Upotreba alkohola i droga

- a. Kakav je Vaš stav o upotrebi alkohola, droga i drugih psihoaktivnih supstanci?
- b. Kako ste se osjećali u vezi sa tim stvarima kada ste bili u srednjoj školi?
- c. Da li je program uticao na Vaše: *znanje, stavove i ponašanja o ovaj temi?*
- d. Šta je najviše doprinijelo promjeni Vaših stavova?
- e. Da li su i drugi faktori uticali, ne samo program?

I. Efekti na seksualno nasilje

- a. Šta spada pod seksualno nasilje? Ko su, po Vašoj procjeni, krivci za seksualno nasilje?
- b. Da li je program uticao na Vaše stavove i ponašanje prema seksualnom nasilju?
- c. Da li ste bili u situaciji da prisustvujete seksualnom nasilju u svom okruženju? Kako ste reagovali?
- d. U kojoj mjeri osjećate samopouzdanje i spremnost da spriječite moguće seksualno nasilno ponašanje prema Vama od strane partnera sa kojim ste u intimnoj vezi?

J. Završna pitanja

Koliko su Vam se dopali sljedeći aspekti rada i šta Vam se najviše dopalo?

- a. Radionice;
- b. Aktivnosti u zajednici;
- c. Način i metod rada sa mladima;
- d. Komunikacija i druženje tokom projekta;
- e. Rad moderatora;
- f. Projekat u cjelini.

Šta biste predložili kako dalje razvijati ovaj program u budućnosti?

Završno pitanje: Da li biste željeli nešto da dodate na ono što ste danas podijelili sa mnom?
Imate li bilo kakvih pitanja?

Završetak: Hvala Vam puno što ste odvojili vrijeme da razgovarate sa mnom danas i što ste podijelili ove informacije. Kao što sam spomenuo/la na početku intervjuja, sve što ste podijelili je povjerljivo. Informacije koje ste podijelili će nam pomoći da razumijemo iskustva i potrebe mladića i djevojaka poput Vas, tako da škole i programi mogu da imaju bolje ideje o tome što mogu da urade da pomognu drugim mladićima i djevojkama poput Vas. Ako imate bilo kakvih pitanja, pozovite nas ili nas kontaktirajte koristeći informacije navedene u obrascu za saglasnost.

VODIČ ZA INDIVIDUALNE INTERVJUE

A. Postavka intervjeta: Pozdrav/ime; individualna pripadnost; svrha; informisani pristanak.

B. Uvod

Intervjui će biti realizovani sa različitim zainteresovanim stranama (predstavnici zaposlenih u školama – direktori, pedagozi i nastavnici; roditelji; članovi zajednice, itd.). Svrha ovog intervjuja je da Vas pita o Vašem mišljenju koje su se promjene desile u vezi sa percepcijama, stavovima i ponašanjima mladih ljudi u ključnim programskim oblastima: (1) rodni stavovi; (2) prevencija nasilja; (3) seksualno i reproduktivno zdravlje; (4) zloupotreba alkohola i droga i (5) prevencija seksualnog nasilja, kao rezultat direktnog angažovanja CARE-a i partnera. Intervju bi trebalo da traje oko sat vremena.

Informacije koje mi kažete ostaće povjerljive. Nikada neću koristiti Vaše ime ni u jednom izveštaju. Ako koristim Vaš tačan citat, nećete biti identifikovani ni na koji način. Ako nemate ništa protiv, želio/željela bih da snimim intervju. Tako ću znati da sam tačno zabilježio/la ono što ste rekli. Da li se slažete da mi dozvolite da snimim intervju?

Neka od pitanja koja ću postaviti odnose se na lična osjećanja i privatne aspekte Vašeg života. Niste u obavezi da odgovorite ni na jedno pitanje na koje ne želite da odgovorite. Ako želite da preskočite pitanje, samo mi recite. Ako želite da prestanete u bilo kom trenutku, samo mi recite.

Imate li pitanja prije nego što počnemo? (Započni intervju)

C. Osnovne informacije

Prije nego što počnemo, želio/željela bih da dobijem neke osnovne informacije.

- a.** Koliko imate godina? Odakle ste? Kakav je Vaš odnos sa Programom Y (roditelj, nastavnik, stručni saradnik, itd.)
- b.** Koji su neki od izazova sa kojima se mladi ljudi suočavaju u svom životu? U školama, opštoj zajednici, u njihovim domovima?
 - Rodni odnosi;
 - Vršnjački pritisak i nasilje;
 - Upotreba alkohola i droga;
 - Veze sa mladićima/djevojkama;
 - Seksualno i reproduktivno zdravlje mladih učenika;
 - Drugi izazovi.
- c.** Posljednjih godina u ovom mjestu/školi se odvijao projekat pod nazivom Inicijativa mladića. Da li ste primijetili neke projektne aktivnosti? Koje? Da li ste i sami učestvovali u nekim aktivnostima ili događajima Inicijative mladića? U kojima?
- d.** Šta mislite o ovim aktivnostima? Šta Vam se najviše sviđa? Zašto? Šta Vam se najmanje sviđa? Zašto?
- e.** Da li mislite da je program napravio neku razliku u cjelokupnom (školskom) okruženju? Zašto jeste? Zašto nije? Koje su aktivnosti po Vašem mišljenju bile najvažnije i imale najveći uticaj?
- f.** Da li mislite da je program napravio neku razliku kod mladih ljudi koji su učestvovali u programu? Zašto jeste ili zašto nije?
- g.** Da li ste primijetili neke promjene u percepciji, stavovima i ponašanju mladih ljudi u oblasti rodnih stavova?
- h.** Da li ste primijetili neke promjene u percepciji, stavovima i ponašanju mladih ljudi u oblasti prevencije nasilja?
- i.** Da li ste primijetili neke promjene u percepciji, stavovima i ponašanju mladih ljudi u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja?
- j.** Da li ste primijetili neke promjene u percepciji, stavovima i ponašanju mladih ljudi u oblasti zloupotrebe alkohola i droga?
- k.** Da li ste primijetili neke promjene u percepciji, stavovima i ponašanju mladih ljudi u oblasti prevencije seksualnog nasilja?

I. Da li je program napravio neku razliku kod Vas ili drugih nastavnika/roditelja...? Da li je program promijenio nešto u Vašem mišljenju o mladićima i djevojkama?

- m. Ako bi se program nastavio sljedeće godine, da li biste ga podržali? Zašto da ili zašto ne? Šta biste promijenili ili poboljšali?
- n. Šta mislite o ideji da takvi programi postanu dio redovnog obrazovanja, obuhvaćenog državnim zakonima i strategijama? Ako to podržavate, kako biste ih uključili u nastavni plan i program i kako biste ih implementirali?

Annex B

Tabela 1. | Opis uzorka u intervjuima i fokus grupama

Grupa	Ime	Pol	Metod	Ukupan broj učesnika	Lokacija
Sadašnje i bivše osoblje projekta i partnera	CARE i lokalno osoblje OCD	M (3), F (2)	Fokus grupe	5	Zapadni Balkan
Mladi ljudi	BMK generacija 2017-2020	M (1), F (4)	Fokus grupe	5	Albanija
Mladi ljudi	BMK generacija 2013-2016 and 2017-2020	M (3), F (5)	Fokus grupe	8	BiH/RS
Mladi ljudi	BMK generacija 2013-2016	M (1)	Polustrukturirani intervju	1	BiH/RS
Mladi ljudi	BMK generacija 2013-2016 and 2017-2020	M (1), F (2)	Fokus grupe	3	BiH/FBiH
Mladi ljudi	BMK generacija 2013-2016 and 2017-2020	M (3), F (1)	Fokus grupe	4	Kosovo*
Mladi ljudi	BMK generacija 2013-2016	M (1)	Polustrukturirani intervju	1	Hrvatska
Mladi ljudi	BMK generacija 2013-2016 and 2017-2020	M (2)	Fokus grupe	2	Srbija
Zainteresovane strane	Univerzitetski profesor	F (1)	Polustrukturirani intervju	1	Albanija
Zainteresovane strane	Direktor škole	F (1)	Polustrukturirani intervju	1	Albanija
Zainteresovane strane	Direktor škole/ školski pedagog	F (2)	Polustrukturirani intervju	2	BiH
Zainteresovane strane	Školski pedagog/predstavnik ministarstva iz BPK	F (2)	Polustrukturirani intervju	2	BiH
Zainteresovane strane	Direktor škole/ školski pedagog	F (2)	Polustrukturirani intervju	2	Hrvatska
Zainteresovane strane	Predstavnik ministarstva/ školski pedagog	F (2)	Polustrukturirani intervju	2	Srbija
Zainteresovane strane	Direktor škole	M (1)	Polustrukturirani intervju	1	Kosovo*
Zainteresovane strane	Školski pedagog	M (1)	Polustrukturirani intervju	1	Kosovo*
Ukupan broj		M (17), F (24)		41	

Tabela 2. | Matrica studije uticaja

Aspekti programa	Uticaj i promjena		
	Negativan	Neutralan	Pozitivan
Program uopšte			X
Rodni stavovi			X
Prevencija nasilja			X
Seksualno i reproduktivno zdravlje			X
Zloupotreba alkohola i droga		X	
Prevencija seksualnog nasilja		X	
Uticaj radionica			X
Uticaj kampanja			X
Uticaj BMK			X
Budućnost programa			X

STRATEGIJSKE
VANJE

Studija uticaja projekta

Januar, 2023

YMI program je bio podržan od strane:

With funding from

Austrian
Development
Cooperation

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

OAK
FOUNDATION

STATUS M

PERPETUUM MOBILE
Da se ne počinje uveče

YOUTH POWER

ATHSOCIETYcenter

CENTAR E8

smartKOLEKTIV

SIT

ymca▼

IPD
Institute for
Population and
Development

 care®